

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Katedra Obecná antropologie

Hřebečtí Němci ve staré vlasti a v Německu
(k otázce identity specifické menšiny)

diplomová práce

vedoucí práce: PhDr. Blanka Soukupová

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré prameny a literatura, kterou jsem použila, jsou uvedeny v seznamu pramenů a literatury.

Souhlasím s tím, že má diplomová práce bude zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita jako studijní text.

Děkuji paní PhDr. Blance Soukupové za pomoc při vypracování této práce. Dále děkuji paní Ireně Kuncové ze Střediska pro česko – německé porozumění v Moravské Třebové, pracovnícím Hřebečského vlasteneckého spolku a všem bývalým obyvatelům Hřebečska, kteří byli ochotni se mnou provést rozhovory.

Obsah

1. Cíle práce, vzorek a metody výzkumu	1
1.1 Zaměření a cíle práce	1
1.2 Vzorek	2
1.3 Metodologie výzkumu	6
1.4 Problémy vyplývající z použitých metod	9
1.5 Dosavadní stav výzkumů	10
2. Historie Hřebečska	14
2.1 Období do roku 1918	14
2.2 Období mezi lety 1918-1938	16
2.3 Říšská župa Sudety (1938-1945)	22
2.4 Poválečný vývoj	25
2.5 „Odsun“	29
3. Charakteristika výchozího regionu	30
3.1 Hospodářství a sociální postavení obyvatel (pohled hřebečských autorů vlastivědných prací)	30
3.2 Demografické údaje	33
3.3 Školství, kultura a náboženství	35
3.4 Hřebečské nářečí	36
4. Život v Hřebečsku pohledem hřebečských autorů a dotazovaných	37
4.1 Vztah Němců k Československé republice	37
4.2 Vztah Němců k Čechům	48
4.3 Vztah Němců k dalším menšinám na území Hřebečska	52
4.4 Hodnocení dopadu hospodářské krize na život obyvatel	54
4.5 Politická orientace a vztah k Sudetoněmecké straně	58
4.6 Mnichovská dohoda a vznik Říšské župy Sudety	63
4.7 Období 2. světové války	69
4.8 Poválečné události	76
4.9 Hodnocení poválečného chování Čechů	80
4.10 Rozloučení s vlastí a odsun	84
5. Počáteční období v Německu	90
5.1 Příjezd do Německa a přijetí	90
5.2 Počáteční ubytování	97
5.3 Každodenní život a strategie zkvalitnění života	99

6. Identita prvních generací vysídlenců na pozadí integrace	102
6.1 Indikátory integrace a hypotézy o jejích předpokladech	102
6.2 Socioprofesní začlenění	103
6.3 Získání vlastního bydlení	111
6.4 Ostatní identifikátory začlenění do německé společnosti	114
6.5 Další změny v životě a sociálním postavení vysídlenců	121
7. Zpřítomnělá minulost	126
7.1 Setkávání vysídlenců	126
7.2 Tvorba vlastních organizací a jejich význam pro vysídlece	129
7.3 Literatura, časopisy a publikační činnost hřebečských Němců	135
7.4 Návraty do Hřebečska	137
8. Současná situace	142
8.1 Hodnocení změn po roce 1989 a aktuální situace	142
8.2 Soudobé chápání pojmů „vlast“ a „domov“	149
8.3 Problematika dnešní sebeidentifikace	155
9. Závěry	159
Seznam pramenů, literatury a dalších použitých zdrojů	162
Zusammenfassung	169
Přílohy	170

Seznam tabulek

tabulky 1 a 2 – výsledky voleb v Moravské Třebové a ve Svitavách v letech 1929 a 1935	21
tabulka 3 – podíly pracovníků v odvětvích hospodářství	32
tabulka 4 – pracovní zařazení obyvatel v roce 1939	32
tabulka 5 – národnostní složení obyvatelstva podle Československé statistiky	34
tabulka 6 – vývoj národnostního složení obyvatelstva ve Svitavách	34
tabulka 7 – počet obcí a obyvatel Hřebečska v roce 1939	35
tabulka 8 - ubytování vystěhovalců v Bádensku – Württembersku	98
tabulka 9 - hypotézy o pozitivních a negativních předpokladech integrace hřebečských Němců	102
tabulka 10 - pracovní zařazení vysídlenců v původní vlasti a v Německu podle německých autorů	104
tabulka 11 - rychlost pracovní integrace hřebečských Němců na základě zpráv v jejich publikacích	106
tabulka 12 - podíl sňatků vysídlenců a smíšených sňatků na celkovém počtu sňatků v Německu	116
tabulka 13 - vyhodnocení hypotéz o pozitivních a negativních předpokladech integrace	125

1. Cíle práce, vzorek a metody výzkumu

1.1 Zaměření a cíle práce

Diplomová práce „Hřebečtí Němci ve staré vlasti a v Německu“ pojednává o identitě vysídlených obyvatel Hřebečska [Schönhengstgau], rozlehlého německého jazykového ostrova nacházejícího se na území východních Čech a severozápadní Moravy a zaniklého po odsunu německy mluvícího obyvatelstva. Jazykový ostrov je reflektován hřebečskými autory i prvorepublikovou československou vlastivědou, která ho však vymezuje primárně podle jazykových hledisek a nikoliv jako výrazný a specifický region.

Cílem práce je analyzovat fenomén identity hřebečských Němců, která bude chápána jako odpověď na otázky „jaký (ne)jsem,“ „jak se prezentuji“ a „jak jsem vnímán“ (na příkladu vnímání německou společností). Pozornost bude věnována také aspektu nazývanému jako „identita sociální“, tj. vědomí příslušnosti členů určitého sociálního útvaru k tomuto útvaru.¹ Jedná se o zachycení vnitřního pohledu bývalých obyvatel Hřebečska na toto téma v souvislosti s motivem spolupůsobícího historického vědomí. Zaznamenání minulosti živé ve vzpomínkách pamětníků pomůže objasnit problematiku jejich současné sebeidentifikace, názorových orientací a hodnocení česko – německých vztahů. Záměrem je také popsat soudobé vnímání dřívějšího života v Hřebečsku v kontextu s historickými událostmi a také situaci bývalých obyvatel Hřebečska v Německu, např. zjistit míru a úspěšnost zapojení prvních generací vysídlenců do německé společnosti. Historická data tvoří ale jen obecný rámec pro analýzu konkrétních zážitků, způsobů vnímání a interpretaci zkušeností. Individuální vnímání je přitom konfrontováno s obrazem, který je předkládán kolektivu ze strany funkcionářů vlasteneckého spolku a hřebečských publicistů. Proto jsou uvedeny jak výpovědi pamětníků, tak i názory hřebečských autorů vzniklé po vysídlení a předkládané širokému čtenářskému publiku. Toto srovnání je navíc doplněno pohledy české nebo německé historiografie.

Téma diplomové práce bylo zvoleno z několika důvodů, kterými byly především zájem o historii zmíněného území a snaha rozšířit nevelký počet českých publikací, které se Hřebečskem zabývají. V kontrastu se značným počtem německých titulů existuje z české strany jen několik dílčích historických

¹ Podle Sociologického slovníku (1992:120).

studí nebo vlastivědných publikací. Osudy a názory odsunutých německých obyvatel nebyly dosud zachyceny žádným českým autorem.

1. 2 Vzorek

a) vymezení území

Název „Hřebečsko“ označuje zaniklý německý jazykový ostrov na území východních Čech a severozápadní Moravy. V němčině je tato oblast nazývána obvykle Schönhengstgau, méně často také Schönhengst, Schönhengster Land nebo Schönhengster Gau. Název oblasti je odvozen od pohoří Hřebeč [Schönhengst], které se táhne mezi Svitavami a Moravskou Třebovou.²

Samotný název Schönhengst je vysvětlován tímto způsobem: pochází prý od „Schind den Hengst“ [Schind – dřina, Hengst – hřebeč], protože výstup přes hřeben Hřebeče byl pro koňské spřežení velice obtížný.³ Podobný výklad spojený s německým slovesem schünden [pohánět] uvádějí M. Borkovcová a I. Kuncová.⁴ Autorky však zároveň poznamenávají, že používání názvu Schönhengst lze zařadit až do 19. století a jeho zdomácnění až do poslední třetiny 19. stol. Název „Der Schönhengstgau“ byl údajně poprvé vysloven v roce 1848 Dr. Carlem Giskrou, hřebečským zástupcem na Frankfurtském shromáždění.⁵ Autor uvádí další dřívější názvy, které byly používány německými badateli: „Schönhengster Land“, „die Sprachinsel der Schönhengster“, „Sprachinsel der sogenannten Schönhengst-ler“, v závěru 19. stol. „Schönhengster Gau“. Podle českého zdroje začal být název „Hřebečsko“ v této době vztahován na širší území, ačkoli některé oblasti měly s původním jádrem málo společného.⁶ Čeští a hřebečtí autoři se ale v zásadě shodují na vymezení hranic celého jazykového ostrova a z jejich údajů vyplývají tyto závěry:

Větší část území se nacházela na Moravě, ale Hřebečsko překračovalo zemskou hranici a zasahovalo také do východních Čech. V rámci Rakouska – Uherska bylo rozděleno na dvě oblasti s vlastními zemskými sněmy v Praze a v Brně. Kromě toho existovalo ještě církevní rozdělení: česká část Hřebečska

² E. Sandbach 1922:121

³ Der Schönhengstgau 1962:35

⁴ M. Borkovcová ,I. Kuncová 2001:8

⁵ H. Komar in: Schönhengster Jahrbuch 1984:49-50.

⁶ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:169

náležela arcibiskupství v Hradci Králové, moravská část arcibiskupství v Oloumouci. Zemská hranice tak rozdělovala území na dvě nestejně oblasti: menší, západní oblast se svými pozdějšími politickými okresy Lanškroun, Litomyšl a Polička patřila k Čechám, zatímco větší část s politickými okresy Moravská Třebová a Zábřeh k Moravě. Většina území Hřebečska odpovídala bývalým soudním okresům Moravská Třebová a Svitavy, dále části okresů Polička, Litomyšl, Lanškroun a Zábřeh na Moravě (viz mapky Hřebečska v příloze). Velkou část této oblasti pokrýval do nedávné doby okres Svitavy.

Hřebečsko zahrnovalo minimálně 130 obcí, z toho 6 měst: Svitavy [Zwittau], Moravská Třebová [Mährisch – Trübau], Lanškroun [Lanskron], Zábřeh na Moravě [Hohenstadt], Mohelnice [Müglitz] a Březová [Brüsau]. Města Litomyšl, Polička, Česká Třebová a Ústí nad Orlicí ležela již za hranicí Hřebečska a Němci zde tvořili početně slabou menšinu. V roce 1939 žilo na území Hřebečska téměř 130 000 lidí (viz kapitola Demografické údaje). Více než 80% obyvatelstva tvořili Němci. Na severu a na východě bylo Hřebečsko odděleno malým počtem českých vesnic od dalších německých území. Rozhraničení mezi českými a německými oblastmi bylo poměrně výrazné a jednoznačné.⁷ Při zběžném pohledu na mapu však celé Hřebečsko vypadá jako výběžek kompaktnějšího německého osídlení severní Moravy; proto je jeho označení jako „jazykový ostrov“ málo zažité, ačkoli by mělo být považováno za největší německý jazykový ostrov na území tzv. První republiky.

Celou plochu Hřebečska lze rozdělit na dvě kulturně a hospodářsky odlišné oblasti, hřebečskými autory označované jako „Oberland“ a „Unterland“. Hranici tvořilo zmíněné pohoří Hřebeč. „Oberland“ byla západní část Hřebečska s průmyslovým centrem Svitavy, zatímco „Unterland“ označovalo východní část území s kulturním centrem Moravská Třebová. Hřebečtí autoři ke Hřebečsku přiřazují také malý jazykový ostrov Wachtl – Brodek (někdy označován Deutsch – Brodek), který se nacházel jihovýchodním směrem od hranic Hřebečska. Byl tvořen pouze několika obcemi a oddělen vesnicemi, kde většinu tvořilo obyvatelstvo českého původu.

Celou oblast tedy nespojovaly geografické vlivy, ale hlavním jednotícím prvkem byl německý jazyk. Podle českého zdroje kultura a způsob života

⁷ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:169

hřebečských Němců vykazovaly sice svébytné znaky, nijak podstatně se ale nelišily od sousedních oblastí, ačkoli hřebečtí autoři spatřovali specifikum oblasti v údajném „národním charakteru obyvatel.“⁸

Německé vnímání Hřebečska jako svébytného celku se ale zcela neshoduje s dřívějším českým pohledem. Prvorepubliková československá vlastivěda Hřebečsko vymezuje podle jazykového hlediska. Např. v knize Československá vlastivěda – díl Národopis – se sice píše o německém osídlení u měst Lanškroun, Svitavy a Třebová⁹, název „Hřebečsko“ je však použit pouze v článku o německém národopise, jehož autorem je navíc německý profesor. Ani F. Koláček ve svém „Zeměpisu Československa“ (1934) tento název neužívá, píše zato o „Sudetech.“ Většího prostoru se ale Hřebečsku dostává v Československé vlastivědě, díl Jazyk, kde pod kapitolou „ostrov Hřebečský“ nalezneme např. tyto informace: „Po obou stranách českomoravské vysočiny leží velký německý jazykový ostrov s městy Lanškrounem, Svitavami, Moravskou Třebovou, ve kterém žije přes 120 000 Němců.“¹⁰ Lze tedy říci, že Hřebečsko bylo z českého pohledu vymezováno jednostranněji a nebylo vnímáno jako svébytný jednotný územní celek, čemuž odpovídalo i rozdělení Hřebečska do okresů, které přesahovaly jeho hranice a neshodovaly se s německým pojetím hřebečských krajů. V této diplomové práci jsem se přesto přiklonila k názvu „Hřebečsko“, který je bližší německému pojetí oblasti, neboť vnímání „Hřebečska“ jako poměrně významné jednotky je charakteristické nejen pro hřebečské autory, ale i pro informátory a současné české regionální autory.

b) informátoři

Pro kvalitativní výzkum bylo nutné vybrat pouze omezený počet informátorů, a to podle určitých kritérií, nikoli zcela náhodně.¹¹ První podmínkou bylo, že dotazovaní se narodili v Hřebečsku a prožili zde určitou část svého života. Informátory také spojuje členství v Hřebečském vlasteneckém spolku.¹² Spolek má

⁸ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:177 versus hřebečský historik G. Korkisch (1982:19).

⁹ Československá vlastivěda, řada II, Národopis, 1936:87

¹⁰ Československá vlastivěda, díl III, Jazyk, 1934:576

¹¹ D. Silverman (1993:10) popisuje rozdílnou metodologii v kvantitativním a v kvalitativním výzkumu. Náhodný výběr se často používá v kvantitativním výzkumu a pro vědce je zde důležitá především spolehlivost schématu rozhovoru a reprezentativnost vzorku.

¹² M. Disman (1993:113) uvádí ke konstrukci vzorku, že užití účelového výběru je pro některé populace jediným řešením. To platí kupř. pro etnické minority, kdy neexistují spolehlivé a vyčerpávající seznamy

ale podle svého předsedy více než 5 tisíc členů, kteří žijí v celém Německu i v dalších zemích. Dalším kritériem proto bylo územní vymezení bydliště informátorů. Zde se jako přirozené východisko nabízelo město Göppingen, kde sídlí Hřebečský vlastenecký spolek. Proto se jedná o informátory žijící v oblastech dostupných z tohoto střediska, tj. nejčastěji ze severovýchodní části spolkové země Bádensko – Württembersko. (Obyvatelé Hřebečska odcházeli především do zemí Bádensko – Württembersko, Bavorsko a Hessensko). Čtvrtým kritériem byla snaha o zastoupení osob s různým socioprofesionálním původem (zároveň i s odlišnými pracovními pozicemi, které informátoři zastávali v Německu), různým postavením v rámci spolku a s různou názorovou orientací. Proto se ve vzorku objevují jak zastánci nebo i aktivní členové většinového předválečného politického proudu, tak i jeho odpůrci (viz Profily informátorů). Výběr dotazovaných byl proveden na základě informací získaných z internetu, ze zmínek v časopise Schönhengster Heimat a z poznámek prvních informátorů, kdy byla uplatňována kritéria výběru podle výše uvedeného pořadí.

Výsledkem jsou rozhovory se dvanácti osobami, z toho s osmi muži a čtyřmi ženami.¹³ Většina informátorů byla starší než 75 let; nejstaršímu muži bylo 87 let, nejmladšímu 67 let - válečné a poválečné události tedy popisoval z perspektivy dítěte. Profily informátorů jsou uvedeny v přílohách.

c) časopis Hřebečská vlast a Hřebečská ročenka

Analýza časopisu Hřebečská vlast může přinést nejen množství konkrétních informací, ale pomůže i vytvořit představu o tom, co je čtenářům předkládáno a jaké vědomí je udržováno. „Schönhengster Heimat“ vychází od roku 1952. Časopis je od začátku částečně spojen se Sudetoněmeckým krajanským sdružením a byl označen za „hlásnou troubu“ Hřebečské rady v SL.¹⁴ Podle autora časopisu „má a musí zůstat listem rodinných zpráv.“ Pokusy o vytvoření časopisu

takových skupin. Pak je třeba použít jako výchozí bod seznamy členů etnických organizací, i když takový vzorek jistě nebude reprezentovat ty příslušníky etnické skupiny, kteří nejsou organizováni.

Jako chybu výzkumu je zde nutné uvést, že nebylo zjištěno období vstupu informátorů do spolku.

¹³ Počet mužů je sice nepoměrně vyšší, ale tento soubor je na rozdíl od souboru žen možné dále výrazněji členit podle několika ukazatelů, např. (ne)účast na válečných operacích, zajetí v SSSR, pobyt v táborech.

¹⁴ R. Neubauer in: Schönhengster Jahrbuch 1973/124

reagujícího na současné dění byly údajně odmítnuty. Časopis je popsán jako velká kniha vlasti, jejich lidí, jejich přítomnosti i budoucnosti.¹⁵

Počet čtenářů časopisu činí i nyní několik tisíc osob (spolek má podle předsedy 5 500 členů). Časopis prošel za dobu své existence jen menšími vzhledovými proměnami. „Hřebečská vlast“ začíná všeobecnou částí, poté je rozdělena podle čtyř krajů. Tradiční rubrikou jsou zprávy o obyvatelích z jednotlivých obcí, zejména o narozeninách a úmrtích, dříve i o jejich úspěších (nová práce, vystavění domu). Některé rubriky již zanikly. Např. v prvních číslech je často možné číst zprávy o lidech z Hřebečska, kteří jsou dosud v českých věznicích nebo kteří se vracejí; také o utváření struktury vlasteneckého spolku a články „Von Daheim wird berichtet“, které popisují situaci v hřebečských obcích. Ještě v 60. letech se objevuje rubrika „Suchdienst“, kde vysídlenci hledají své známé. 60. léta představují určitý předěl – v této době se začínají objevovat fotografie z cest po Hřebečsku.

Časopis se nezabýval příliš politickými otázkami a pokud ano, tak se týkaly především vysídlenců (zákony a opatření) a ne celoněmecké politiky. Impuls pro obsahovou proměnu časopisu znamenal rok 1989, resp. rok 1990. V člancích je patrné nadšení z možného nového začátku a ze spojení s lidmi z bývalé DDR. S novým tisíciletím dostává časopis jinou formu a zdá se, že byla do značné míry opuštěna myšlenka o „rodinném časopise“ nereagujícím na současné dění. V současnosti časopis reaguje nejen na dění na domácí politické scéně, ale objevily se i články o celoevropských záležitostech a dokonce o volbě amerického prezidenta. Bývají také používány články převzaté z českých novin.

Ročenky vycházejí od roku 1955 a každá z nich je spojena s určitým tématem (např. církevní život, památky v Hřebečsku, zemědělství apod.).

1.3 Metodologie výzkumu

Při výzkumu bylo uplatněno několik postupů. Jednalo se o analýzu dobových archivních pramenů, přímé položené rozhovory s bývalými obyvateli Hřebečska, o participantní pozorování a komparativní metodu. Výzkum dobových pramenů se týkal analýzy dokumentů a publikací vydávaných Hřebečským vlasteneckým spolkem, zejména časopisů Schönhengster Heimat [Hřebečská vlast] a ročenek Schönhengster Jahrbuch. Je nutné upozornit, že střešní organizací spolku je

¹⁵ R. Neubauer in: Schönhengster Jahrbuch 1961:149

Sudetoněmecké krajanské sdružení, takže charakter publikací jím může být do určité míry ovlivněn.

Stovky článků a zmínek v časopise a ročenkách bylo nutné redukovat, proto byly vybírány zejména popisy osobních zážitků, zprávy týkající se života vysídlenců a názory na konkrétní historické události, které bylo možné dále srovnat s rozhovory, tj. byla využita komparace, jejíž objektem byly obrazy vytvářené těmito dvěma základními zdroji doplněné českými či německými zdroji. Cílem komparace bylo potvrdit některé údaje nebo naopak odhalit rozpory nejen mezi obrazy předkládanými kolektivu a obrazy popisovanými informátory, ale i mezi českým, německým a hřebečským pohledem. Stanovení kritérií a rozměrů komparace se týkalo vymezení témat vztahujících se k problému identity (sebehodnocení jako občanů Československa, Říšské župy Sudety a Německa). Výběr objektů komparace se tedy týkal časového období 1918 – 2005.¹⁶

V případě rozhovorů se jednalo o polostrukturovaná interview, kdy byla připravena osnova a základní otázky, které měly zamezit tomu, aby dotazovaní směřovali rozhovor určitým směrem nebo považovali tazatele za příliš pasivního.¹⁷ Baterie otázek nebyla u všech dotazovaných zcela shodná, měnila se v závislosti na obsahu rozhovoru (viz přílohy – příklady otázek). Ve všech případech se ale musela objevit základní témata – hodnocení života v pozici menšiny v československém státě, v pozici občanů Říšské župy Sudety, v situaci vysídlenců a následně občanů Německa. U některých otázek byla patrná jistá neochota odpovědět. To se týkalo např. hodnocení předválečného politického vývoje a válečného období u poloviny dotazovaných. Nejčastějším úhybným manévrem se poté stalo stočení rozhovoru na jiné téma. Některé odpovědi byly doprovázené emocemi; šlo např. o vzpomínky na vystěhování a především na pozdější návštěvu rodného kraje doprovázené povzdechy a pláčem.

Rozhovory proběhly v závěru roku 2004. Byly předem domluvené kromě jednoho případu (pan F). Z hlediska etiky výzkumu bylo nutné postupovat podle těchto zásad:

- informovat dotazované o účelu rozhovoru, o využití získaných informací

¹⁶ Jednotlivé fáze předcházející využití komparativní metody podle M. Hrocha (1985:235)

¹⁷ D. Silverman (1993:96) uvádí, že pasivita tazatele může pro dotazovaného vytvořit extrémně silnou zábranu pro to, aby mluvil.

- získat jejich souhlas s nahráváním rozhovoru a s uvedením citací v diplomové práci
- upozornit dotazované, že nemusí na některé otázky odpovídat, jestliže je to pro ně nepříjemné
- do diplomové práce neuvádět celá jména informátorů, pouze kódování A až L.¹⁸

Rozhovor trval obvykle 1,5 hodiny. Většina dotazovaných byla vstřícná a milá. Sedm setkání proběhlo v domácnosti dotazovaných. Tato možnost má určitou výhodu - při této příležitosti se také naskývala možnost zeptat se, jestli dotazovaní mají v domácnosti nějaké předměty, které je spojují s bývalou vlastní a předměty vztahující se k Čechám (knihy, hudba, obrázky); dále posoudit jejich životní úroveň (za účelem zjištění míry jejich úspěšnosti v ekonomické oblasti) a sledovat jejich reakce na přítomnost českého tazatele v soukromém prostředí.

Všichni dotazovaní souhlasili s nahráváním rozhovoru. Písemné poznámky by zde byly nedostačující a byly použity za jiným účelem, např. pro zachycení atmosféry a okolí, případně pro zaznamenání výpovědí, které informátoři uvedli v době, kdy nebyl zapnutý diktafon.¹⁹ Při přepisu rozhovorů bylo také důležité zaznamenat také mimoslovní prostředky, zejména pauzy. Při některých otázkách týkajících se např. sebeidentifikace nebo vlastní bylo totiž nutné zachytit, jestli informátoři odpoví hned nebo o odpovědi dlouze přemýšlejí.²⁰ Citáty informátorů jsou uvedeny v překladu autorky i v originále, tj. v hovorové němčině s určitými jazykovými specifiky, která mohou být ovlivněna původními hřebečskými nářečím.

Při použití metody pozorování může být problémem ohraničení resp. výběr situace, ve které se fenomén pozoruje.²¹ Proto byla tato metoda provedena ve dvou prostředích – v domácnostech některých dotazovaných a při setkání jedné skupiny hřebečských Němců v prosinci 2004. Sraz měl charakter setkání starých

¹⁸ Dotazovaným bylo také sděleno, že rozhovory nebudou zveřejňovány jako celky. Dotazovaní totiž uvádějí osobní a jiné údaje, podle kterých by mohli být identifikováni i přes použití kódů.

¹⁹ Také D. Silverman (1993:10-11) poukazuje na důležitost nahrávek a přepisů, které ve srovnání s poznámkami z terénu při pozorování mohou nabízet vysoce spolehlivý záznam, ke kterému se výzkumníci mohou vracet, když rozvíjejí nové hypotézy.

²⁰ M. Disman (1993:314) zdůrazňuje, že zaznamenání zvuku je jen jednou složkou terénních poznámek. Vše ostatní, jako pozorované neverbální chování, vynořující se ideje a nápady, poznámky k interpretaci a metodě, musí být zaznamenáno zvláště.

²¹ J. Hendl 1999:139

známých a přátelského posezení, neřešily se na něm politické otázky a nevystupovala zde žádná osoba označitelná jako organizátor nebo přednášející.

1.4 Problémy vyplývající z použitých metod

Při svém výzkumu jsem se setkala s následujícími problémy:

a) jazyková omezení – mohla již na počátku ovlivnit vztah s informátory. Při počátečních telefonických rozhovorech informátoři rozpoznali, že mluví s cizinkou a projevovali nedůvěru. V některých případech dlouho trvalo, než byly dotyčné osoby přemluveny ke spolupráci.

b) reprezentativnost vzorku: ve dvou případech stala problémem národnost tazatele, neboť dva oslovení lidé se odmítli se mnou v telefonu bavit po zjištění, že jsem Češka. Další člověk odmítl rozhovor s odůvodněním, že nemá čas. Jednalo se o osoby zapojené do činnosti spolku, ne o řadové členy. M. Disman²² upozorňuje na nebezpečí spojené s tímto problémem, kdy část jedinců, vybraných do vzorku, odmítne na výzkumu participovat. Tento typ redukce může ohrozit jeho reprezentativnost. Názory těchto osob by skutečně mohly být odlišné od názorů dotazovaných, podobně jako názory osob neorganizovaných ve vlasteneckém spolku. Jde však o spekulaci, která může být stěží ověřena. Vzhledem ke kritériím výběru informátorů souhlasících s participací na výzkumu se domnívám, že vzorek je dostatečně reprezentativní.

c) vztah tazatele a dotazovaných: téma výzkumu s sebou přináší možnost konfliktů mezi tazatelem a dotazovanými. Problémem může být také národnost tazatele, kdy dotazovaní mohli být při rozhovoru s Češkou ostražitější. Jistá ostražitosť se skutečně projevovala na počátcích rozhovorů. Dva dotazovaní byli na počátku rozhovoru nedůvěřiví a nechovali se příliš přátelsky, v průběhu rozhovoru však došlo ke změně. Všichni dotazovaní se ke mně jako k Češce chovali velice dobře.

Dalším tématem je role tazatele. Představovala jsem se jako česká studentka zajímající se o historii Hřebečska a život tamních Němců. Někteří dotazovaní chtěli ale získat více informací a zajímali se o mé názory na česko – německou problematiku, na odsun, o mé politické názory apod. Ačkoliv jsem se snažila vyhnout těmto otázkám, je možné, že dotazovaní si vytvořili o mně určitý obrázek a někteří pak své odpovědi formulovali podle jistého vzorce. Podle M.

²² M. Disman 1993:116

Dismana může dojít ke zkreslení vyvolanému tím, jak je tazatel respondentem vnímán. Chování tazatele může nechtě respondentovi nabídnout klíče ke konstrukci falešné či správné představy o tazateli, a tato představa ho pak vede k odpovědi, o které se domnívá, že na tazatele učiní co největší dojem.²³ Tento pocit jsem měla v jednom případě poté, co jsem v závěru rozhovoru zmínila popravu svého vzdáleného příbuzného v období heydrichiády, kdy dotazovaná osoba (paní I) ihned zaujala přívětivější postoj. Tato zmínka byla jistě chybou, která mohla posunout významy posledních odpovědí, zároveň ale poukázala na přístup k určitým událostem.

d) dotazování: v tomto případě může být problémem vysoký věk dotazovaných. Tito staří lidé mají řadu zdravotních omezení, jeden dotazovaný měl problémy s pamětí. Datování jednotlivých událostí někdy zřejmě neodpovídá realitě.

c) reliabilita: je otázkou, do jaké míry se výpovědi dotazovaných dají označit za zcela věrohodné. Ve dvou případech bylo náhodně zjištěno, že dotazování použili taktiku „neříct celou pravdu,“ a to v případě výpovědích týkajících se politiky a válečného období. Uvedení lživých informací nebylo zjištěno.

1. 5 Dosavadní stav výzkumů

Většina publikací týkajících se Hřebečska je psána v němčině a i v současnosti existuje výrazný nepoměr mezi českou a německou produkcí, která se danému tématu věnuje. Regionální historik M. Skřivánek uvádí v této souvislosti termín „dobrovolný izolacionismus,“ který se podle jeho názoru vytvářel již koncem 19. století. Autor uvádí příklady českých publikací týkajících se východních Čech, ve kterých je existence německých osad opomenuta nebo se zde nacházejí jen stručné zmínky. Tato nepozornost vůči sousedům byla však vlastní i německé regionální historiografii a etnografii.²⁴

Jedním z prvních nejvýznamnějších německých děl je série „Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes,“ která vycházela od roku 1905 do roku 1941, zpočátku pod vedením A. Czerneho a F. Spiny, pozdějšího ministra v československé vládě (1926 – 1938). V těchto publikacích je možné nalézt desítky odborných článků z oblasti etnografie a historie, které zpravidla nejsou zatíženy jednostranným pohledem. Jedním z přispěvatelů byl ale i E.

²³ M. Disman 1993:134

²⁴ M. Skřivánek in: Pomezí Čech a Moravy 1997:119

Lehmann, který byl autorem řady dalších publikací o tzv. Sudetech a sudetských Němcích, avšak mnohá jeho díla jsou ovlivněna jeho vztahem k německému nacionálnímu hnutí. Dalším významným autorem předválečné doby byl poslanec F. Jesser.²⁵ Několik autorů věnovalo svá díla hřebečskému nářečí, např. A. Kreller (1939).

Celkovou představu o historii, kultuře a životě v Hřebečsku pomůže utvořit kniha „Der Schönhengstgau“ sepsaná funkcionáři hřebečského spolku (Hübl K., Pechhold R., Lidl J.:1962), která je doplněná množstvím fotografií. Pechhold a Lidl jsou také autory knihy o Moravské Třebové (1965). Nejrozsáhlejší publikací o historii Hřebečska je dvousvazkové dílo historika G. Korkische „Geschichte des Schönhengstgaves“ (1966), které je však dovedeno jen do roku 1848. Korkisch je také autorem knihy o národopisu Hřebečska - „Schönhengster Volkskunde“ (1982). Některé kapitoly knih by se však ztěžily označit jako objektivní.²⁶

Hřebečtí autoři jen v malé míře reflektují celkovou poválečnou situaci v Německu a integraci vysídlenců, proto je nutné vycházet z publikací německých historiků a sociologů: celkovou situaci v Německu popisuje např. H. Müller (Dějiny Německa, 1995); situaci a integraci vysídlenců se věnují E. Pfeil (1951, 1958), R. Schulze (1987) nebo M. Frantziach (1987). Pro oblast Německa, o které pojednává diplomová práce, jsou důležitá díla I.Eberla (1993) a dvojice Helmbrecht, Ruess (1999) zachycující události v okolí města Göppingen. Jedná se ale o popis celkové situace a neexistuje publikace, která by se věnovala pouze bývalým obyvatelům Hřebečska. Také samotní hřebečtí spisovatelé nevydali žádné dílo, které by zachycovalo osudy celé skupiny v Německu.

Mnoho informací o historii jednotlivých oblastí v Hřebečsku i o pozdějším životě v Německu je možné získat z pramenů, např. z upomínkových knih pro jednotlivé obce, tzv. „Heimatbücher“, jejichž autory bývají lidé spjatí s činností hřebečského spolku, např. Gauglitz (1978), Hawlitschek (1976), Ruth (1977) a řada dalších. Posledně jmenovaný je také autorem rozsáhlé publikace o zemědělství v Hřebečsku – „Landwirtschaft im Schönhengstgau“ (1988). Důležitými prameny jsou však především měsíčník „Schönhengster Heimat“ a

²⁵ Podle M. Skřivánka (1995:15,16) byli Jesser i Lehmann stíháni podle zákona na ochranu republiky a Lehmann uprchl do Německa.

²⁶ Týká se počátečních kapitol, kde Korkisch např. obhájí pragermánskou tezi osídlení a píše o příchodu „Sudetoslovanů.“ (s.20).

ročenka „Schönhengster Jahrbuch“ vycházející od počátku 50. let, jejichž vydavatelem je Hřebečský vlastenecký spolek [Schönhengster Heimatbund], který podpořil vydávání řady dalších publikací.

Je ale nutné poznamenat, že na rozdíl od předválečných etnografických prací nebývají autoři pozdějších publikací a článků vědeckými odborníky. Často se jedná o učitele a kronikáře; v ročenkách a časopisech mohou svými články přispívat i řadoví členové spolku. Problémem může být i jejich dřívější politická orientace včetně aktivního členství v Sudetoněmecké straně (A. Ruth). Autorům nesporně při jejich práci nechybí nadšení, problémem však bývá jednostrannost pohledu. M. Skřivánek se domnívá, že hřebečská historiografie „trpí naprostým nedostatkem sebereflexe.“ O autorech knihy „Heimatbuch Zwittau“ tvrdí, že jde o představitele nacistického hnutí. Autor ale zároveň vyjadřuje názor, že pro poznání historického vědomí prostých lidí je regionální historiografie prvořadým pramenem.²⁷

Je třeba také zmínit jména některých významných německých či sudetoněmeckých autorů. Česko –německé soužití na obecné rovině hodnotí F. Seibt, problematice „sudetoněmectví“ se věnuje R. Jaworski. Mezi významné autory patří také R. Hilf, který je však názorově bližší Sudetoněmeckému krajanskému sdružení. Cenné údaje je možné získat z publikací H. Lemberga (příspěvky k hodnocení česko- německých vztahů) a V. Zimmermanna (období Říšské župy Sudety). Názory a argumentaci sudetských Němců objasňuje E. Hahnová, pocházející z Čech.

V diplomové práci jsou uváděny i názory českých autorů, kteří se nezabývají Hřebečskem, ale česko – německými vztahy obecně. Tyto vztahy jako důležitý motiv nacházíme v pracích řady autorů, z nichž budou uvedeni jen ti, jejichž názory jsou v diplomové práci zmiňovány. V souvislosti s obdobím tzv. první republiky se jedná zejména o díla historiků V. Kurala a Z.Kárníka. Postavení německé menšiny v letech 1848 – 1946 reflektuje publicista M. Sládek. Informace o ekonomických aspektech a hospodářské krizi byly získány z publikace V. Laciny a J. Pátka (1995). Období říšské župy Sudety a protektorátu zachycují T. Pasák (1998), Z. Radvanovský a V. Kural (2002). Téma odsunu Němců a poválečných represí zpracoval T. Staněk (1992, 1996). Několik publikací k tématu česko –

²⁷ M. Skřivánek 1995:71,83

německých vztahů vydal Ústav zahraničních vztahů; jedná se např. o „Právní aspekty odsunu sudetských Němců“ (1995) a „Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění“ (1996), kde jsou prezentována stanoviska německo- české komise historiků.

Hřebečsku se věnují regionální čeští autoři, kteří zpravidla zachycují jen určité úseky z historie. Např. odsunem Němců ze Svitavska a tzv. „lidovým soudem“ v Lanškrouně se zabýval M. Skřivánek (1995 a 1998), situací v období 2. světové války J. Cihlář (2000), který také zaznamenal aktivitu německých antifašistů (2003). Několik článků vztahujících se k Hřebečsku je možné nalézt ve sbornících „Pomezí Čech a Moravy“, které vydává litomyšlský archiv od roku 1997. Oblasti Svitavska se věnují např. F. Vašek a J. Gruntová, která však zastává levicové pozice a její mírně protiněmecký náhled se promítá i do jejích spisů. Z nedávných publikací je třeba jmenovat rozsáhlé vlastivědné dílo „Moravskotřebovsko Svitavsko“ (2002) a „Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance“ (2001) autorem M. Borkovcové a I. Kuncové. Kniha je psána v češtině i v němčině.

České publikace vydané před rokem 1989 se často týkají válečného období, jsou poněkud schematické a ovlivněné dobovým pohledem. Schematičnost je však problémem i u mnohých německých knih a článků. Dalším problémem jsou odlišné české a německé verze. Hřebečtí a čeští autoři mnohdy popisují stejné historické události značně odlišným způsobem; popisy se liší zejména v chápání vlastního přínosu nebo viny na určitých událostech. Rozdíly existují již v samotné terminologii, známý je např. rozpor termínů „odsun“ a „vyhnání.“ V částech práce, které vyjadřují pohled bývalých obyvatel Hřebečska, jsou zmiňovány termíny „vyhnání“ a „vyhnanci“ jako doslovný překlad německých výrazů.

Literatura použitá v této diplomové práci pochází převážně z německých knihoven v Tübingenu, většina uvedených publikací je však k dispozici i v Čechách, a to především v Národní knihovně České republiky. Další díla jsou ve vlastnictví Spolku pro česko – německé porozumění v Moravské Třebové. Zde je také možné nahlédnout do ročenek „Schönhengster Jahrbuch“ a do časopisů „Schönhengster Heimat“. Série „Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes“ je k dispozici v muzeu v Moravské Třebové.

2. Historie Hřebečska

2.1 Období do roku 1918

Moravskotřebovsko bylo osídleno slovanským obyvatelstvem již v období Velké Moravy.²⁸ Ze strany hřebečských autorů existují ojedinělé pokusy dokázat kontinuitu německého obyvatelstva již od dob germánských kmenů, na které později navázali němečtí kolonisté. G. Korkisch zmiňuje přítomnost germánských kmenů, zpochybňuje teorii autochtonních Slovanů jako nedůvěryhodnou a píše o příchodu „Sudeto – Slovanů.“²⁹

Přítomnost německého obyvatelstva je doložena od 13. století. Němci přicházeli na pozvání krále Přemysla Otakara II. Celá oblast se dostala pod vliv olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburgu³⁰, který kolonizaci důsledně podporoval. První zmínky o zdejších městech pocházejí z 13. století. Německé publikace obvykle popisují kolonizaci jako vstup do neobydlené pustiny, česká díla regionálních autorů před rokem 1989 jako poněmčení.³¹ Celá oblast však byla Čechy jen řídce osídlena, a to v okolí stezek a toků. Kolonisté přicházeli především ze Švábska, Frank a Bavor.³²

V průběhu následujících století se definitivně formovaly hranice Hřebečska. V mnoha obcích se měnil poměr českého a německého obyvatelstva. Po husitských válkách přestává být do Hřebečska zahrnována Litomyšl, Polička, Ústí nad Orlicí a Česká Třebová.³³ Hospodářský rozkvět celé oblasti nastal za vlády Karla IV, kdy došlo k rychlému nárůstu počtu obyvatel. Za doby husitských válek byly některé oblasti Hřebečska zpustošeny. Husité jsou v pohledu hřebečských autorů vnímáni především negativně a jsou popopisováni jako nepřátelé němectví.³⁴ Značné poškození Hřebečska souvisí se skutečností, že celá oblast byla vždy převážně katolická.

²⁸ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:127

²⁹ G. Korkisch 1966:20, historik. Jeho dílo je částečně ovlivněno snahou prokázat autochtonní osídlení a specifičnost německých obyvatel. Podle F. Seibta (1996:63) existuje tato „pragermánská teze“ v sudetoněmeckých vlasteneckých listech ještě dnes, ačkoli byla dávno vyvrácena.

³⁰ podle německých pramenů; v českých pramenech se objevuje také jméno Bruno ze Schauenburku (Skřivánek 1995, Svitavy 1987)

³¹ např. publikace Svitavsko 1980:52

³² Borkovcová M., Kuncová I. 2001:9

³³ G. Korkisch 1966: 63

³⁴ např. Der Schönhengstgau 1962:18

V 16. století byla úřední řečí na svitavském i moravskotřebovském soudu němčina.³⁵ Následující dvě století jsou obdobím válek a nepokojů, např. selských povstání a ruinování Švédy v období třicetileté války. V této době dochází k dalšímu ústupu českého živlu.³⁶ Od počátku 18. století čeština značně ustoupila ve prospěch němčiny. Od poloviny 19. stol. bylo Hřebečsko osídleno hlavně Němci a stalo se výrazným etnografickým a kulturním celkem v rámci tzv. „Sudet.“³⁷ Ačkoliv v mnoha vesnicích žilo jen několik Čechů nebo dokonce žádní, každodenní život německých obyvatel byl formován mnoha vlivy, což uznávají i hřebečtí autoři.³⁸

Do této doby zřejmě neexistovaly mezi českým a německým živlem závažné konflikty, lze mluvit o takřka bezproblémovém soužití, jak dokládají hřebečtí i čeští autoři. Např. podle F. Vaška³⁹ žili Češi a Němci „většinou v přátelství“, J. Cihlár⁴⁰ píše o přátelském vztahu a smíšených sňatcích na Ústecku. Rovněž autoři knihy *Der östliche Schönhengstgau*⁴¹ popisují mírové soužití a uznávají, že větší rozpory včetně husitských válek neměly známky národního boje, ale sociální motivy. Teprve s narůstáním nacionalistických tendencí v rámci Rakouska-Uherska se začaly objevovat národnostní konflikty, které ale nedosáhly takové intenzity jako na jiných místech v Čechách a na Moravě. Hřebečsko bylo převážně zemědělským regionem a zájmy obyvatelstva se soustředily především do této oblasti.⁴²

První významnější rozkol mezi Čechy a Němci nastává v období zasedání frankfurtského parlamentu, který byl českou stranou odmítán. V německých oblastech včetně Hřebečska se však do parlamentu volilo a německé měšťanstvo bylo ideou velkoněmectví uchváčeno.⁴³ 80. léta 19. století už lze popisovat jako

³⁵ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:152

³⁶ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:154-6

³⁷ M. Skřivánek 1995:10

³⁸ např. G. Korkisch (1966:387) uvádí, že se jedná o moravská, českou a také sudetoněmeckou historii, propletenou a skloubenou s historií českého národa, nadto také s historií „Říše“ a Rakouska.

³⁹ F. Vašek in: *Pomezí Čech a Moravy*, svazek 2, 1998:95

⁴⁰ J. Cihlár 2003:10

⁴¹ *Der östliche Schönhengstgau* 1971:25

⁴² M. Skřivánek 1995:10

⁴³ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:163. Také německý autor R. Hilf (1996:40) vnímá toto období jako zlom ve vzájemných vztazích.

období vzájemné rivality. Češi i Němci zakládají množství spolků a organizací. Pohled hřebečských autorů na tyto organizace ilustruje příklad tělovýchovné organizace Sokol, která je chápána jako výcvikové středisko pro národnostní boj.⁴⁴

2.2 Období mezi lety 1918-1938

a) založení republiky a rok 1919

Popis situace po skončení 1. světové války z českého pohledu bude uveden na příkladu názorů V. Kurala:⁴⁵ zatímco Čechům se jevila budoucnost jako nadějná, perspektiva, Němcům jako prohra a nejistá, temná budoucnost. Důvod je pochopitelný - skončila habsburská říše s německými prioritami, Němci měli žít jako pouhá menšina v českém státě, Rakousko se stalo zbytkovým a otřeseným, také Německo bylo oslabeno. Autor uvádí, že v základech sudetoněmeckého odmítání českého státu byly obavy o národní existenci; tato obava ale panovala již na sklonku rakousko – uherské éry (s.27). Sudetoněmecké směřování k Velkoněmecku zatížilo vztah Němců a Čechů trvalým břemenem, neboť u Čechů potvrzovalo přesvědčení, že skutečným cílem je jen održení (s.15).

Formování státu Německé Rakousko zahájené v říjnu 1918 předpokládalo, že součástí spolkového státu se stanou i převážně německé oblasti z Čech.⁴⁶ Vyhlášení Československa se setkalo u naprosté většiny Němců s odmítnutím.⁴⁷ Také německé obyvatelstvo Hřebečska podpořilo utvoření státu Deutsch – Österreich a chtělo se stát jeho součástí. Plán připojení vypracoval F. Jesser (sociolog, poslanec, později funkcionář NSDAP. Snažil se o zavedení názvu „Sudety“ a „Sudetští Němci.“ Je autorem několika spisů týkajících se Hřebečska.)

Němečtí agrárníci prosazovali připojení k provincii „Deutschböhmen“, zatímco svitavská Německá národní rada se chtěla orientovat na Opavu.⁴⁸ Znepokojení Němci se sdružovali do různých organizací, např. ve Svitavách

44 Benesch 1990:87. Také německý autor R. Hilf (1996:53) považuje Sokol za „paravojenské lidové hnutí“, zároveň ale píše i o německých tělovýchovných spolcích, které byly již od roku 1848 nositeli velkoněmecké myšlenky.

⁴⁵ V. Kural 1993:8

⁴⁶ Z. Kárník 2003:37 (I. díl). Autor vnímá projekt Německého Rakouska jako pokračování ve staré expanzivní politice Velkoněmců (s.40)

⁴⁸ Tyto snahy chápali Němci jako možnost svého sebeurčení, zatímco Češi jako drzost iniciátorů války. (Z. Kárník 2003:40, I. díl)

⁴⁸ Svitavy 1987:86

vznikla jmenovaná Národní rada a Vojenská rada.⁴⁹ Československá armáda mezitím obsadila města. Po celém Hřebečsku se konala shromáždění, kde členové jednotlivých místních organizací požadovali připojení k Deutsch-Österreich. Nakonec se tyto organizace sjednotily do společné Národní rady.⁵⁰ Její jednání s Vídní ale údajně nevedla „k žádnému konci“ a proto jí nakonec nezbylo, než navázat kontakt s československými úřady.⁵¹

Kromě početných shromáždění došlo i k demonstracím. Závažný incident nastal v Moravské Třebové dne 29.11.1918. Při střetu demonstrantů s československou armádou došlo ke střelbě, při níž byly zabity dvě děti a tři ženy. Zatímco hřebečtí autoři připisují vinu Čechům,⁵² české prameny poukazují na údajnou střelbu na české vojáky, takže ti se „počali bránit a použili zbraně.“⁵³ Podle historika M. Skřivánka se z vyprovokování střelby vzájemně obviňovaly obě strany. Bylo sice zahájeno vyšetřování, které však bylo v roce 1920 zastaveno.⁵⁴

Poté, co československá vláda zakázala Němcům účast na volbách do rakouského parlamentu (4. 3. 1919), došlo na Hřebečsku k novým protestům, např. 9. 3. byl svolán velký tábor lidu ve Svitavách⁵⁵. Došlo i na poškozování českých škol.⁵⁶ Demonstrace však neměly takovou intenzitu a tragické následky jako v jiných částech ČSR, kde došlo k obětem na životech.⁵⁷

b) období mezi lety 1920 - 1929

Počátek 20. let charakterizuje V. Kural jako období, kdy část německé politiky dospívala k poznání, že nelze stále uměle udržovat celoněmeckou jednotu a zůstávat v negativismu, zatímco neúčastí na správě státu uniká profit z řešení

⁴⁹ M. Skřivánek 1995:10,11

⁵⁰ M. Skřivánek 1995:11

⁵¹ Svitavy 1987: 86-7

⁵² např. Benesch in: Heimat treu verbunden 1990:88

⁵³ F. Vašek in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:96. Varianta ohrožování a vystřelení na české vojáky je prezentována i v knize Moravskotřebovsko, Svitavsko (2002:186)

⁵⁴ Skřivánek 1995:12

⁵⁵ F. Vašek in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:97

⁵⁶ Moravskotřebovsko, Svitavsko 2002:188

⁵⁷ Z. Kárník (2003:43,I. díl) považuje události ze 4. března za nejtemnější stín až do období 2. sv. války. Tento stín prý zrodil pojem „Sudetský Němec.“ Pro hřebečské Němce jsou však tímto „stínem“ události z 29.11.1918.

záležitostí politických, ekonomických i kulturních. Za obrácením kurzu stály hlavně ekonomické zájmy.⁵⁸ Německo se svou mezinárodní slabostí a zadlužeností na české Němce jako magnet působit nemohlo (s. 56). Před řadovým občanem či průmyslníkem v „Sudotech“ vyvstávala otázka, zda se nemá „přiženit“ do Československa a využít tak výhod, jež se před ním rýsují jakožto před podílníkem na vítězství Dohody (s.28).

Také v Hřebečsku došlo po roce 1920 k určitému uklidnění. O reálnosti separatistických plánů pochybovali prý především svitavští textilní továrníci.⁵⁹ Zájmy obyvatel se přesunuly spíše do hospodářské oblasti, německé strany projevovaly ochotu k diskusím a vytvořilo se prostředí k možnému národnostnímu smíření.⁶⁰ Podle pohledu hřebečských autorů ale takovému „smíření“ bránila tehdejší česko-slovenská politika a dvacátá léta jsou vnímána jako období „tschechisierung“ [počešťování, čechizace]. Další údaje k této problematice jsou uvedeny v kapitole „Vztah Němců k Československé republice.“

c) hospodářská krize

Světová hospodářská krize, která vypukla v roce 1929, připravila podle F. Seibta o práci každého šestého obyvatele německých jazykových území.⁶¹ Také Z. Kárník píše o „katastrofálním rozdílu“ v počtu nezaměstnaných na českých a německých územích, který např. v roce 1936 činil až 110%.⁶² Krize se silně projevila v textilním průmyslu a nemohla se proto vyhnout ani Hřebečsku – především Ústecku a Svitavám s jejich textilními závody.⁶³ Na Ústecku byla navíc slabší vrstva dělníků, kteří zároveň vlastnili malá hospodářství, takže krize zde zasáhla německé oblasti více než české.⁶⁴ Hřebečtí autoři vidí prohlubování a trvání krize především jako důsledek nedostatečné pomoci státu.⁶⁵ Podle německého autora R. Jaworského se představa spojení hospodářské krize s

⁵⁸ V. Kural 1993:47

⁵⁹ Svitavy 1987: 87

⁶⁰ M. Skřivánek 1995:13-14

⁶¹ F. Seibt 1996:20

⁶² Z. Kárník 2002:65

⁶³ Podle autorů knihy Moravskotřebovsko, Svitavsko (2002:196, 194) byla v roce 1930 téměř třetina (!) obyvatel Svitav zaměstnána v textilním průmyslu. Rovněž v Moravské Třebové převládalo toto odvětví.

⁶⁴ J. Cihlár 2003:12-13

⁶⁵ např. K. Hawlitschek 1990:16

„českou tyranii“ vytvářela v souvislosti s důsledky dlouhodobé stagnace, s válečnými škodami a s českou konkurencí.⁶⁶

Český pohled na příčiny těžkého zasažení pohraničních oblastí upozorňuje především na nevhodnou strukturu průmyslu na těchto územích. Nejvíce krizí trpěla exportní odvětví spotřebního průmyslu jako textil, sklářství, výroba porcelánu a hraček. Protože tato odvětví se nacházela hlavně v pohraničních oblastech, důsledky krize tam byly pociťovány silněji. Přetrvávající hospodářské potíže jsou dávány do souvislosti se zahraničněpolitickými podmínkami, tj. s ohrožením nacistickým Německem a následných obav z nejisté perspektivy státu.⁶⁷ Podle V. Kurala krize skutečně zasáhla pohraničí více. Příčinou však nebyla nějaká protiněmecká aktivita; stát a český kapitál měl jen malý podíl tím, že nemohl nahradit zavedený rakousko-uherský vnitřní trh. Příčina ležela v nevhodné struktuře německého průmyslu, který byl zastaralý a ve 20. letech nebyl přebudován. Navíc Němci v roce 1930 měli vůči Čechům nepříznivý podíl nekvalifikovaných dělníků a nádeníků. Autor ale uznává, že Československo se nedostatečně vypořádávalo se spojením národnostní a sociální otázky.⁶⁸ Z. Kárník vnímá jako problém příliš obtížný a zdlouhavý výstup z krize.⁶⁹

d) politický vývoj

V obecních volbách v roce 1919 a ve 20. letech nenacházely německé nacionalistické strany (DNSAP a DNP) mezi obyvatelstvem Hřebečska velkou odezvu. Tu zaznamenávali především sociální demokraté, kteří vyhráli obecní volby ve Svitavách.⁷⁰ Také výsledky voleb na Ústecku a Lanškrounsku⁷¹ poukazují na silné pozice sociální demokracie. Na Ústecku dokonce v letech 1925 a 1929 zvítězili komunisté (je však třeba brát v úvahu, že autor nemluví jen o hřebečské části Ústecka, ale i o českých oblastech). Také M. Skřivánek zaznamenal silné pozice sociální demokracie, Agrárníků a Německé křesťansko – sociální strany lidové. Určitá část obyvatelstva, pocházející zejména z řad zemědělců, byla prý vůči Československu loajální a němečtí Agrárníci vyjadřovali ochotu ke

⁶⁶ R. Jaworski 2004:43

⁶⁷ V. Lacina, J. Pátek 1995:31-33

⁶⁸ V. Kural 1993:104-105, také s.88 a tabulka 17, dále V. Kural 2002:86.

⁶⁹ Z. Kárník 2002:60

⁷⁰ Svitavy 1987: 92. Situace byla podobná jako v ostatních německých oblastech republiky, kde sociální demokracie v prvních parlamentních volbách získala 40% hlasů (podle Z. Kárníka 2003:505, III.díl).

⁷¹ uvádí J. Cihlář 2003:6-11

spolupráci.⁷² Loajalita se projevila i v roce 1929, kdy prezident Masaryk navštívil Svitavy a dostalo se mu vlídného přijetí.⁷³

Od roku 1926 působili ve vládě dva němečtí ministři; jedním z nich byl F. Spina pocházející z Hřebečska.⁷⁴ Tato fáze německé účasti ve vládě ale podle V. Kurala příliš plodná nebyla a přinesla Němcům i „vážné zhoršení statutárního rázu, a to v podobě správní reformy z roku 1927 a jazykových předpisů pro zastupitelské orgány z roku 1928“.⁷⁵

Do situace hospodářské krize vstupuje Henleinovské hnutí, původně pod názvem Sudetoněmecká vlastenecká fronta, později Sudetoněmecká strana a získává rychle oblibu obyvatelstva. Úspěch strany bývá z české strany dáván do souvislosti s několika faktory. Zatímco M. Sládek⁷⁶ ho spojuje s nevyslyšením sudetoněmecké touhy po autonomii, s ekonomickými potížemi a nástupem Hitlera k moci, J. Cihlář zpochybňuje teorii o vlivu hospodářské krize na politickou orientaci obyvatelstva.⁷⁷ V. Kural přesto vidí krizi (a „její děsivé sociální důsledky a její politické důsledky v Německu“) jako hlavní pramen odcizení a zhoršení vztahů mezi Čechy a Němci, podobně jako Z. Kárník, který spojuje krizi s úspěchem nacismu a henleinismu.⁷⁸

Polovina třicátých let v Hřebečsku je charakterizována masovým přechodem k Henleinově Sudetoněmecké straně. Následující údaje ukazují, jak se měnily volební preference obyvatel Hřebečska (číselné údaje označují počet hlasů).

⁷² M. Skřivánek 1995:14, vývoj politických preferencí v tabulkách s.98-103.

⁷³ M. Skřivánek 1995:14

⁷⁴ Ve filmu *Schicksal in der Mitte Europas*, který nechal natočit Hřebečský vlastenecký spolek, je zmíněno, že Spina varoval před nacionalismem a chtěl, aby se Němci učili česky. Odklon německých voličů od Spiny je spojován s narůstající nezaměstnaností za doby jeho úřadu.

⁷⁵ V. Kural 1993:68

⁷⁶ M. Sládek 2002:51

⁷⁷ Cihlář 2000:44

⁷⁸ V. Kural 1993:103. Z. Kárník 2002:64

tabulky 1 a 2 – výsledky voleb v Moravské Třebové a ve Svitavách v letech 1929 a 1935. Zpracováno podle: M. Skřivánek 1995:98-103.

Parlamentní volby 1929						
	Německá křesťansko sociální strana lidová	Svaz zemědělců	Německá sociálně demokratická strana práce (DSAP)	Německá národní strana (DNP)	Komunistická strana čs.	Německá nacionálně socialistická strana práce (DNSAP)
Mor. Třebová	1171	197	1521	300	125	734
Svitavy	2520	477	1857	92	88	651

Parlamentní volby 1935						
	Německá křesťansko-sociální strana lidová	Svaz zemědělců	Německá sociálně demokratická strana práce	Komunistická strana čs.	Sudetoněmecká strana	Sudetoněmecký blok
Mor. Třebová	659	15	1303	163	2022	152
Svitavy	1643	36	1207	48	3327	62

Shodné údaje pro Svitavy uvádí i publikace Svitavy (1987:100), kde autoři zároveň vnímají rok 1935 jako největší přesuny preferencí,⁷⁹ neboť ještě v roce 1933 si při obecních volbách udržovala převahu křesťansko – sociální strana. Výsledky voleb na Lanškrounsku a Ústecku uvádí J. Cihlár⁸⁰ - i zde je patrný prudký vzestup příznivců SDP v porovnání s úbytkem příznivců sociální demokracie.

Podle M. Skřivánka Henlein navštívil i Svitavy, kde vyzýval k národní jednotě a pořádal velkolepé oslavy. V roce 1938 místní henleinovské hnutí přesvědčivě vyhrálo obecní volby. Němci ze všech profesních skupin do něho hromadně vstupovali, účastnili se přehlídek a demonstrací.⁸¹

⁷⁹ Výraz „Henleinův ohromující zvrát“ (Z. Kárník 2002:537, II. díl) je pro Hřebečsko velmi příhodný.

⁸⁰ J. Cihlár 2003:28-32

⁸¹ M. Skřivánek 1995:22

Vedle Henleinových sympatizantů žila v Hřebečsku i nezanedbatelná skupina jeho odpůrců, především z řad sociálních demokratů a komunistů. Například v prosinci 1936 se na protifašistické schůzi ve Svitavách sešlo 600 osob,⁸² v červnu téhož roku v Lanškrouně manifestovalo 2 500 sociálních demokratů.⁸³ V březnu 1937 se konala schůze Německé křesťansko-sociální strany ve Svitavách, kde se přes 1000 lidí vyslovilo pro obranu republiky a proti politice SdP. Ještě v březnu 1938 odeslali svitavští antifašisté rezoluci prezidentu republiky, kde vyjádřili své odhodlání bránit republiku. Na převládající orientaci obyvatelstva však poukazuje účast na manifestacích Sudetoněmecké strany, které se konaly v květnu 1938 a které v Třebové navštívilo 10 000 osob, ve Svitavách přes 15 000 lidí, nebo dokonce 25 000 lidí⁸⁴. Manifestace prodemokratických sil v obou městech se zúčastnilo asi po 3000 Čechů a Němců.⁸⁵

Ve Svitavách však byla zaznamenána i aktivita organizace Republikanische Wehr, která chtěla podle M. Skřivánka pomoci bránit republiku.⁸⁶ Autoři knihy Heimatbuch Zwittau spojují tuto skupinu se sociálními demokraty. Jejím cílem bylo prý zachování pořádku při akcích sociálně – demokratického hnutí, neboť před připojením k Německé říši panovalo velké napětí mezi Sociálně demokratickou stranou a Sudetoněmeckou stranou. Podle autorů knihy se několika členům Republikanische Wehr podařil útěk do ciziny, ostatní byli po připojení k Německu uvězněni, což není dále nijak komentováno.⁸⁷

2.3 Říšská župa Sudety (1938-1945)

Na základě mnichovského diktátu z 29. 9. 1938 byly pohraniční oblasti Čech a Moravy připojeny k Německu. Čeští i němečtí autoři vnímají mnichovské řešení jako konec mnohasetletého soužití Němců s Čechy. Rozdíl spočívá v hodnocení rozhodujícího faktoru tohoto historického zlomu. V. Kural za něj považuje především Hitlerův nacismus. Také sudetští Němci se však podle autora stali subjektem politiky, která k němu vedla a pomohli jej uskutečnit. Je však nutné

⁸² Svitavy 1987:103

⁸³ J. Cihlár 2003:40

⁸⁴ Číslo 15 000 podle M. Skřivánka 1995:19, druhé číslo uvedeno v Heimatbuch Zwittau 1974:32.

⁸⁵ Svitavy 1995:104, M. Skřivánek 1995:19

⁸⁶ M. Skřivánek 1995:20

⁸⁷ Heimatbuch Zwittau 1974:38. Podle V. Kurala (1994:41) představovali němečtí sociální demokraté největší základnu odboje, avšak po Mnichově bylo asi 5 000 členů nuceno uprchnout; 7 000 bylo pozatýkáno.

uznat, že ne všichni sudetští Němci na tom mají podíl – „i za jednoznačnými výsledky pro SdP se skrývalo množství lidí neangažovaných či zastrašených a navíc zde stála pevná skupina německých odpůrců fašismu.“⁸⁸ Německý pohled akcentuje zejména neuspokojení sudetských Němců, např. podle R. Hilfa výrazně přispěly nevyslyšené stížnosti sudetských Němců, kteří byli Hitlerem využiti. Na zániku soužití měly podle autora vinu oba národy stejným dílem.⁸⁹

O připojení Hřebečska bylo rozhodnuto až 5. října v Berlíně.⁹⁰ Celé území se následně stalo součástí kraje „Ostsudetenland“ se střediskem Opava (Troppau) a ztratilo charakter jazykového ostrova. Vojska německé armády přijíždějí 10. 10. 1938 a jsou vítána jako osvoboditelé.⁹¹

Jazykový ostrov Wachtl – Brodek měl původně zůstat součástí Československa, ale po urgencích německého generála Rundstedta byl také připojen k Hřebečsku, tedy k Říši.⁹² Současně bylo k Říši připojeno několik převážně českých vesnic, které ležely mezi oběma jazykovými ostrovy a dodatečně bylo začleněno ještě několik vesnic, které byly spíše české. Došlo dokonce k vojenským střetům, např. při obsazování obcí kolem Moravské Chrastové padli 4 čeští vojáci a jeden Němec.⁹³ Zabráno bylo i české město Polička, ze kterého se německá armáda stáhla až po dlouhých jednáních.⁹⁴

Přičlenění převážně českých vesnic k Hřebečsku je zmíněno i v dalších německých publikacích (např. Der Schönhengstgau 1962, Grulich 2003). Podle českého podání se z celého Hřebečska vystěhovaly stovky českých rodin, např.

⁸⁸ V. Kural 1993:207

⁸⁹ R. Hilf 1996:73,75. Z. Kárník (2003:505, III. díl) se ale domnívá, že žádné ústupky vůči Němcům by nepomohly, aby Hitler slevil ze svých záměrů.

⁹⁰ Svitavy 1987:106. V. Kural (1994:36) zmiňuje, že Svitavsko a Zábřežsko patřilo až do tzv. pátého pásma, které zahrnovalo i oblasti s padesátiprocentním německým podílem. Podle autorů knihy Moravskotřebovsko, Svitavsko (2002:219) byla hranice tohoto pásma diktována záměrně podle vojensko- strategických a hospodářských hledisek. Navíc, základem pro její vymezení bylo sčítání obyvatelstva z roku 1910.

⁹¹ M. Skřivánek 1995:20-21. Podle autora se naprostá většina Němců radostně připojila k Říši a aktivně se snažila o zmaření protihitlerovského odboje, který byl v této době již nepatrný.

⁹² Benesch in: Der Heimat treu Verbunden 1990:89

⁹³ Svitavy 1987:108

⁹⁴ L. Poullová (in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 1:1997) vyjadřuje domněnku, že hlavním záměrem bylo získat místní muniční továrnu, která však byla téměř prázdná a proto Němci nakonec s odchodem souhlasili.

ze Svitav odešlo 150 rodin; zůstalo 35 smíšených rodin a 15 českých rodin.⁹⁵ Mění se národnostní skladba Hřebečska - objevují se nuceně nasazení, později váleční zajatci přesídlenci z východních zemí. Např. ve Svitavách bylo v roce 1940 ubytováno 500 Němců z Volyně a v táborech se postupně objevili příslušníci čtrnácti národností.⁹⁶

Připojení k Říši znamenalo nejen zavedení německých správních a sociálních opatření, ale i prosazování nacistické ideologie. V listopadu 1938 svitavští Němci zapálili židovskou synagogu, poničili židovský hřbitov⁹⁷ a postupně zdecimovali židovskou obec se 168 členy (údaj z října 1938).⁹⁸ Politická orientace obyvatelstva již téměř nepřipouštěla výjimky, jak ukazují výsledky doplňovacích voleb do Říšského sněmu ze 4.12. 1938: „V Moravské Třebové bylo pro SdP, či správněji pro Vůdce a nové poměry odevzdáno 5155 hlasů ANO a jen 5 znělo NE. Ve Svitavách z 7468 oprávněných voličů bylo 7411 (tj. 99,78%) ANO, 7 hlasů znělo NE a 9 bylo neplatných.⁹⁹ Podle autorů knihy Svitavy (1987) je však nutné dodat, že někteří antifašisté nebyli k volbám vůbec připuštěni, jiní volili pod nátlakem. Další se odstěhovali, 5 bylo posláno do koncentračního tábora, kde skončilo také 152 svitavských Židů.¹⁰⁰

Podle českých autorů stála naprostá většina hřebečských Němců až do konce války na straně oficiální německé politiky.¹⁰¹ Např. ještě v lednu 1945 uspořádali němečtí venkované hon na parašutistický výsadek Gustava

⁹⁵ Svitavy 1987:113. Podle českých údajů opustilo pohraničí celkem asi 120 000 osob (V. Lacina, J. Pátek 1995:190). Německý autor F. Seibt (1996:320) ale odhadl počet českých uprchlíků z pohraničí na 400 000 osob, zatímco 290 000 osob zůstalo. Jejich školy byly rušeny a zbyl jim jen jeden český deník. Osudy české menšiny v Říši popisuje V. Kural (1994:44-49), který zdůrazňuje, že Češi nebyli za menšinu vůbec uznáváni. Viz také V. Zimmermann (2001:254-285) popisující např. zbavení práv a opatření s cílem „přenárodnění.“

⁹⁶ Svitavy 1987:114

⁹⁷ M. Skřivánek 1995:22

⁹⁸ Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:230

⁹⁹ M. Skřivánek: 1995:21. Přes 99% souhlasných hlasů udávají i autoři knihy Heimatbuch Zwittau (1974). Situace byla tedy stejná jako v ostatních částech „Sudet“, kde počet kladných hlasů dosáhl 99% (V. Kural 1994:38).

¹⁰⁰ Svitavy 1987:108, 113. V publikacích hřebečských autorů nebyly nalezeny žádné komentáře k těmto událostem.

¹⁰¹ Německý autor V. Zimmermann (2001:378) spojuje tuto vytrvalost se strachem z pomsty Čechů. V této situaci se „boj až k hořkému konci zdál být jediným řešením, jak odvrátit pohromu, jejíž příčinou byli oni sami.“

Schneidera, který měl navázat kontakty s odbojem a ve kterém byli kromě Rusů i Němci.¹⁰² V souvislosti s odbojem je zajímavým tématem role svitavského rodáka Oskara Schindlera - kontroverzního podnikatele, člena Abwehru a zároveň zachránce několika set Židů.¹⁰³

2.4 Poválečný vývoj

Poválečné střety Čechů a Němců se neobešly bez násilných akcí a krveprolití. Český autor M. Sládek¹⁰⁴ ale upozorňuje, že řada svévolných činů nebyla v souladu s vládní linií a byla kritizována i samotným prezidentem. F. Seibt si sice také stěžuje na excesy páchané na Němcích, ale v této souvislosti zároveň zmiňuje českou vzpomínku na předchozích sedm let, charakterizovanou „bestialitami“ z německé strany. Je prý třeba připomínat, že velká část Čechů se k „všeobecné pomlouvačné kampani“ nepřidala.¹⁰⁵

Také v Hřebečsku došlo násilnostem ze strany Rusů i Čechů, což uznávají i čeští autoři. Příchod Rudé armády do německých měst a obcí v květnu 1945 byl charakterizován rabováním, násilnostmi a vraždami. M. Skřivánek¹⁰⁶ popisuje situaci ve Svitavách a bezprostředním okolí, kde si „osvobození“ vyžádalo asi 150 mrtvých, z nichž většina byla sebevrahů, ale byli mezi nimi i ti, jejichž smrt se dnes přičítá sovětským vojákům nebo Čechům - příslušníkům tzv. divokých partyzánských skupin. Zahynulo také 17 rudoarmějců,¹⁰⁷ což není v německé literatuře zmíněno.

¹⁰² podrobněji J. Gruntová, F. Vašek (2000). Německý pohled na pronásledování výsadku je uveden v Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999:90-92) a připomíná líčení dobrodružství, zatímco pronásledování německých vojáků po kapitulaci je ve stejné publikaci popsáno jako „hon na zajíce.“ (s.100)

¹⁰³ Tímto tématem se z odlišného hlediska zabývají publikace J. Gruntové: Oskar Schindler-legenda a fakta, Brno: Barrister Principal, 1997 a R. Fikejze: Oskar Schindler 1908-1974. Městské muzeum a galerie ve Svitavách, 1998. Fikejzova práce je spíše oceněním Schindlera, zatímco Gruntová se snaží bořit jeho legendu. (pozn. : autorka zastává levicové pozice.)

¹⁰⁴ M. Sládek 2002:148

¹⁰⁵ F. Seibt 1996:332, 337. Podle T. Staňka (1996:181) byly český hněv a touha po odvetě, která zasáhla i nevinné, vyvolány nacistickým okupačním terorem.

¹⁰⁶ M. Skřivánek 1995:31-42. Německý farář Seibold, v té době přítomen ve Svitavách, však odhadl počet mrtvých na 350-500 (Seibold in: Grulich 2003:111). Podle autorů knihy Moravskotřebovsko Svitavsko (2002:256) bylo na konci května evidováno 335 „obětí poválečného násilí.“

¹⁰⁷ Svitavy 1987:117

K nezávažnějším událostem došlo v Městečku Trnávce a především v Lanškrouně. V Městečku Trnávce si tragický střet vyžádal 15 obětí (české podání) nebo 19 obětí,¹⁰⁸ které byly zastřeleny v místním hostinci. Historik M. Skřivánek uvedl verzi, že Němci byli týráni skupinou Čechů a postřílení vojáky sovětské armády. Podle německého podání byli zatčení zastřeleni českými partyzány a celá akce byla předem naplánována, protože předtím byli tři Němci donuceni, aby vykopali dva masové hroby.¹⁰⁹ Pamětní deska, která byla odhalena v roce 2000, nakonec nese 22 jmen, do kterých byly ale zahrnuty i osoby zastřelené Čechy mimo hostinec. Číslo 22 mrtvých se shoduje s údaji německé autorky G. Strick, která vycházela z osobních vzpomínek pamětníků a i s údaji v další německé publikaci.¹¹⁰

K masakru Němců došlo ve dnech 17. – 18. května v Lanškrouně při tzv. „lidovém soudu“. Událost je popsána českými i německými autory¹¹¹ a z uvedených informací vystupuje tento obraz: 17. května zasedl na lanškrounském náměstí „soudní tribunál“ složený z českých partyzánů a Rusů. Mezi samozvanými soudci byla i jedna žena. Na náměstí byly postupně přiváděny stovky Němců z Lanškrouna a z ostatních obcí, z nichž mnozí byli ponižováni, bití a mučení. Několik Němců bylo vhozeno do požární nádrže, někteří další byli oběšeni na kandelábrech. Vybraní Němci museli po kolenou přistoupit před „soudní tribunál“, který je odsoudil k smrti a rozsudek byl vykonán ihned na náměstí. Autoři se ale neshodují v počtu obětí lanškrounského incidentu. Německý autor Gauglitz uvedl 24 obětí střelby.¹¹² Historik M. Skřivánek na základě studia písemných pramenů a výpovědí svědků došel k číslu 27 zabitých, z toho 17-20 popravených. Autor se snaží analyzovat důvody „lidového soudu“ - připomíná, že

¹⁰⁸ Skřivánek 1995:27-29 vs. A. Ruth 1988:329

¹⁰⁹ Das Ende einer Nachbarschaft, rok neuveden, s.44

¹¹⁰ G. Strick 2002; Das Ende einer Nachbarschaft, s. 45.

V Trnávce byl v předvečer voleb 1919 zabit neznámým pachatelem ředitel české školy a vina byla připisována Němcům. (Moravskotřebovsko, Svitavsko 2002:188). Žádný autor ale tyto dvě tragické události nespojil.

¹¹¹ Např. F. J. C. Gauglitz 1977 a 1978, z Čechů Kramer (in: Týden 4/94:76-79), M. Skřivánek in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:137, 147 a T. Staněk (1996:83), který však nevychází z výpovědí pamětníků.

¹¹² F. J. C. Gauglitz 1978:265. Shodně i film Schicksal in der Mitte Europas. „Lidový soud“ by prý zřejmě pokračoval, kdyby Němka žijící na náměstí nezapálila svůj dům. Vzniklá panika prý soud ukončila.

v Lanškrouně byla služebna gestapa a nenávisť vůči Němcům podněcovaly zločiny spáchané na Lanškrounsku.¹¹³

K dalšímu krveprolití došlo u vsi Lesche. Autoři knihy *Der östliche Schönhengstgau*¹¹⁴ popisují svědectví ženy, jejíž manžel byl českými partyzány zastřelen spolu s dalšími čtrnácti Němci. Událost se měla odehrát 10. 5. 1945. Německý farář J. Hruschka uvádí dokonce 20 obětí, které byly ten den pohřbeny do masového hrobu.¹¹⁵ Jedná se zřejmě o ves Leština na Zábřežsku, o které se zmínil i český autor T. Staněk, který píše o usmrcení deseti až patnácti Němců jako odvetě za oběti nacistů.¹¹⁶

Ihned po obsazení Hřebečska Rudou a českou armádou začalo zatýkání Němců, převážně osob, které se politicky angažovaly. Na zatýkání se podílela sovětská armáda, české národní výbory nebo komise a také němečtí antifašisté. Skupina německých antifašistů usnadnila Rudé armádě obsazení města Svitav, podílela se na osvobození zajatců a zajištění příslušníků gestapa a místní fašistické organizace.¹¹⁷ Jen v samotných Svitavách bylo vydáno 172 antifašistických legitimací.¹¹⁸ M. Skřivánek uznává, že při zatýkání a zabírání majetku docházelo i k omylům a pochybením. Do nově vznikajících českých organizací se totiž kromě čestných lidí dostali i zločinci a kořistníci.¹¹⁹ Typickým příkladem byl svitavský Úřad pro Němce, v jehož čele stál sedmnáctkrát trestaný člověk. Mezi aktivity úřadu patřilo například zabírání nejhezčích domů německých majitelů, kteří nebyli řádně prověřeni, nebo akce s označováním Němců bílými páskami, která se setkala s protestem ze strany Rudé armády. Zjištěná pochybení Úřadu pro Němce vedla k jeho zrušení v srpnu 1945.¹²⁰

¹¹³ M. Skřivánek in: *Pomezí Čech a Moravy*, svazek 2, 1998:137, 147. Podle T. Staňka (1996:178) byla vlna násilností patrná zejména tam, kde se zdržoval větší počet německých vojáků a civilistů a kde se podařilo zajistit představitele německé moci.

¹¹⁴ *Der östliche Schönhengstgau* 1971:28

¹¹⁵ in: Grulich 2003:96

¹¹⁶ T. Staněk 1996:81

¹¹⁷ *Svitavsko* 1980:97

¹¹⁸ *Svitavy* 1987:125

¹¹⁹ Také T. Staněk (1996:176-7) v této souvislosti píše o příležitostech, kterých využívali „zakomplexovaní násilníci, dobrodruzi, mocichtiví kariéristé i psychicky vyšinutí jedinci.“

¹²⁰ M. Skřivánek 1995:38-39

Vůči všem Němcům bylo uplatňováno množství zákazů a omezení, která jsou podrobněji popisována v různých publikacích hřebečských publicistů, ale i českých regionálních autorů.¹²¹ Jednalo se např. o zákaz používání chodníků, dopravních prostředků, návštěv restaurací, zábav, německých mší, dokonce i kadeřníka nebo zubaře. Mnozí Němci museli odevzdat klíč od domu a veškeré cennosti. V některých městech či obcích byli označováni bílými páskami nebo velkým písmenem N, které museli nosit přišité na oblečení. Zemědělcům byl zpravidla odebrán dobytek a poté i statek. Také ve městech docházelo k zabírání domů českými a jinými přistěhovalci.¹²²

Vystěhovávání německých obyvatel začalo již od konce května 1945. Nejprve se týkalo osob, které se do oblasti přistěhovaly až po připojení Hřebečska k Německu. Zpočátku byli Němci posíláni na různá místa po celých Čechách, kde byli soustřeďováni do pracovních táborů a nuceni vykonávat pomocné práce v průmyslu a v zemědělství. Kromě těchto táborů vznikaly i kázeňské tábory, jejichž režim byl podobný věznicí a kam byli umísťováni zejména Němci, kteří se politicky angažovali. Tito zajatci vykonávali často těžké a nebezpečné práce. V průběhu června začaly být zřizovány tábory i na území Hřebečska. Jednalo se o tábory různého typu – pracovní, sběrné, evakuační.¹²³

Němečtí muži byli v některých případech shromážděni a odvezeni na práci do uhelných dolů, nebo do bývalého koncentračního tábora Osvětim, odkud byli transportováni do Ruska, kde vykonávali nucené práce. Množství německých žen žijících na vesnicích bylo odvezeno i s dětmi do Čech, kde vykonávaly práce v zemědělství a domů se často vracely až před odsunem. Další ženy byly buď umístěny do táborů na území Hřebečska, nebo vykonávaly nucené práce. Staří lidé bývali také umísťováni do táborů, nebo v případě venkovského prostředí museli pracovat pro nové majitele svých statků.

¹²¹ J. Cihlár 2003:84; M. Skřivánek 1995:34,45-50, Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:258, 262. Protiněmecká opatření na území ČSR podrobněji popisuje T. Staněk (1996).

¹²² T. Staněk (1996:169) píše také o drancování domů a bytů, které v pohraničí dosáhlo takového měřítka, že úřady byly nuceny zareagovat.

¹²³ Podle T. Staňka (1992:44) prošlo internačními, trestnými a sběrnými tábory v Čechách více než 300 000 osob.

2.5 „Odsun“

Jistý rozdíl mezi českým a německým pohledem je již v terminologii - hřebečtí autoři píší zásadně o vyhnání [Vertreibung], které je spojováno s bezprávím. Také F. Seibt se ohrazuje vůči výrazu „odsun“, který prý připomíná správní opatření vůči tulákům.¹²⁴ V českém prostředí se objevuje více výrazů, známý je především „odsun,“ ačkoli např. M. Moulis považuje vystěhování Čechů za vzor pro pozdější „vyhnání“ Němců¹²⁵ a také T. Staněk nezřídka používá výraz „vyhánění“ a „vysídlení“, které podle autora mělo charakter opatření vynucených politickými motivy a okolnostmi, ale i charakter represe a potrestání německé národnostní skupiny jako celku.¹²⁶ Podle F. Šamalíka¹²⁷ ale nebyly sankce motivovány jen odvetou; odsun měl především odstranit ohniska napětí. Také V. Kural¹²⁸ zmiňuje prosazení principu odvety. Podle jeho názoru však bylo pro spojení důležitější odstranit jednu z příčin 2. sv. války.

V prvních poválečných měsících proběhl na území Hřebečska tzv. divoký odsun, a to zejména v bývalých okresech Litomyšl a Polička. České regionální publikace vydané před rokem 1989 divoký odsun nezachycují, např. autoři knihy Svitavy (1987:125) píší pouze o odsunu organizovaném a všestranně řádně zabezpečeném. M. Skřivánek v roce 1995 zmiňuje i další skutečnosti. „Divoký odsun“ byl charakteristický svou ukvapeností a zmatky. Němci se obvykle ve velmi krátkém čase museli shromáždit na určeném místě a s sebou si mohli vzít minimální množství věcí. Divoký odsun na litomyšlsku a poličsku probíhal přes dočasná místa soustředění; poté byli Němci naloženi do vagónů a posláni do pracovních táborů v Čechách nebo do Německa. Do konce srpna bylo ze Svitav a okolí vystěhováno přibližně 10 500 Němců. Přitom bylo postiženo i několik antifašistů, zejména vlastníků pěkných budov. Proti německému obyvatelstvu zůstávajícímu ve městě se uplatňovaly různé represe, nejradikálnější přitom byla svitavská mládež.¹²⁹

¹²⁴ F. Seibt 1996:333

¹²⁵ in: V. Kural 1996:93. Podobně i německý historik H. Lemberg uznává, že „útěk a vyhnání“ nezačaly na území Československa v roce 1945, ale již v r. 1938.

¹²⁶ T. Staněk 1996:8, 166

¹²⁷ in:Právní aspekty odsunu sudetských Němců 1995:64

¹²⁸ tamtéž, s. 84

¹²⁹ M. Skřivánek 1995: 33, 38-39, 56-59)

Zhruba od září 1945 došlo k mírné humanizaci odsunu a jeho lepší organizaci. České obyvatelstvo odsun podporovalo a schvalovalo, zároveň se ale projevovaly i jisté sympatie vůči Němcům - např. jim byly přinášeny balíčky na cestu. Těmto projevům přátelství či lítosti se ale snažila většina českého obyvatelstva zabránit.¹³⁰ Z publikací hřebečských Němců se dozvídáme, že transporty směřovaly především do Bavorska, Hessenska a Bádenska-Würtemberska. Kromě Německa odcházeli obyvatelé Hřebečska i do Rakouska. M. Skřivánek zmiňuje tzv. Kronbergerovu aféru, pojmenovanou podle úředníka ve Svitavách, který vše řídil. Jednalo se o tajné stěhování německých rodin do Rakouska, které byly převáženy za úplatu ve vozech Rudé armády.¹³¹

V celém Hřebečsku zůstal po roce 1946 jen nepatrný zlomek původního německého obyvatelstva. Tomu se pak nedostalo prakticky žádného respektu a ještě několik let po válce se setkávalo s nepřátelstvím. Např. v roce 1947 se v Moravské Třebové vytvořila idea očištění města od Němců - byla naplánována násilná akce, při níž měli být všichni domnělí Němci nahnáni na nákladní auta a odvezeni.¹³² Zbylí Němci byli podrobeni asimilačním tlakům.¹³³ S vymizením jednotícího prvku – němčiny – přestalo být Hřebečsko považováno za určitý celek, neboť v českém pohledu nebylo vnímáno předně jako celek územní, ale jazykový. Dnes je název „Hřebečsko“ v češtině používán téměř výlučně v souvislosti s historickými studiemi.

3. Charakteristika výchozího regionu

3.1 Hospodářství a sociální postavení obyvatel (pohled hřebečských autorů vlastivědných prací)

Hřebečsko bylo vždy převážně zemědělskou oblastí. Nejvýznamnější byl chov dobytka, původně hlavně ovcí, později skotu a koní. Hřebečtí autoři spatřují osobitost oblasti právě v zemědělství, kdy typickým obrazem a symbolem je statek „Vierkanthof“ (budovy statku tvořily uzavřený čtverec) a zemitý hřebečský člověk,

¹³⁰ Skřivánek :1995. Odsun zejména s. 44-56

¹³¹ M. Skřivánek 1995:63. Dvě třetiny takto převezených Němců byli údajně nacisté (Moravskotřebovsko Svitavsko 2002:264).

¹³² Skřivánek 1995:69

¹³³Podle T. Staňka (1992:80) měli být zbývající Němci v ČSR asimilováni. Ústavní listina z r. 1948 jim nezaručovala žádná kolektivní práva.

tj. zemědělec, nejlépe milovník koní.¹³⁴ Tento obraz přetrvává, i když v období před odsunem již zemědělci netvořili většinu obyvatelstva.

Již v 19. století převládá ve městech průmysl, zejména textilní. Situaci ve městech popisují autoři knihy *Der Schönhengstgau*.¹³⁵ V roce 1860 pracovalo ve Svitavách 316 tkalců, kteří měli až 3000 pomocníků. Existovala zde také řada velkých podniků a textilní průmysl tedy patrně živil celé město. Také v Moravské Třebové zaujímal textilní průmysl nejvýznamnější místo. V Lanškrouně byla v roce 1884 založena továrna na výrobu papíru, která se stala na dlouhá léta největším zaměstnavatelem. V Mohelnici byla nejvýznamnější firma vyrábějící elektrické přístroje.

Rozmístění průmyslu ale nebylo rovnoměrné, neboť v roce 1919 vnímá sociolog a pozdější poslanec F. Jesser Hřebečsko z hospodářského hlediska jako dvě části. Jednou částí je na průmysl bohaté Horní Hřebečsko se střediskem Svitavy, druhou částí Dolní Hřebečsko s centrem Moravská Třebová, které má převažující zemědělský charakter. Ten je zřetelný především na Lanškrounsku.¹³⁶ Jesser se zároveň zmiňuje o Češích, které označuje za hlavně nekvalifikované pracovníky v průmyslu, řemeslníky a domácí přísluhovače. Jen malá část z nich prý může být označena za usedlou.¹³⁷

V mnohých vesnicích zůstávalo zemědělství základním zdrojem obživy, doplněné o tkalcovství a zpracování vlny. Tradiční struktura se udržovala až do průmyslové revoluce, stěhování do měst nenabylo prý v Hřebečsku velkých rozměrů a týkalo se především nejchudších vrstev obyvatelstva. Rolníci ve většině případů zůstávali na svých statcích. V 80. letech 19. století bydlelo 80 % hřebečského obyvatelstva na vesnici.¹³⁸ Zaměstnanost obyvatel v oblasti průmyslu se zřejmě zvýšila až v 2. polovině 30. let. Např. pamětní kniha obce Dittersdorf¹³⁹

¹³⁴ viz např. *Der Schönhengstgau* 1962:24.

¹³⁵ *Der Schönhengstgau* 1962:36

¹³⁶ F. Jesser 1919:4. V Hřebečsku tedy existovala místa, která by se dala označit jako průmyslová centra. R. Jaworski (2004:23) vidí omezení tzv. Sudet v jejich pohraniční poloze bez integrujících průmyslových center, která neposkytovala dostatečné předpoklady pro rozvoj moderní sudetoněmecké společnosti.

¹³⁷ F. Jesser 1919:5,7. Jiný hřebečský autor ale vzpomíná na svůj domov na ústecku, kde Češi mj. obhospodařovali své statky. (E. Buckenleib in: *Schönhengster Jahrbuch* 1996:104). Český autor J. Cihlár (2003:10) také píše o českých zemědělcích v této oblasti a o smíšených sňatcích.

¹³⁸ G. Korkisch 1982:141

¹³⁹ J. Kössler, J. Tuisel, F. Prax 1996:106

pro rok 1939 zaznamenává již 37,7 % vlastníků půdy vůči 26% dělnických rodin, 13% řemeslníků a 6% zaměstnanců (patrně úředníků). Následující tabulka ukazuje podíly pracovníků zaměstnaných v jednotlivých odvětvích hospodářství v roce 1939.

tabulka 3 – podíly pracovníků v odvětvích hospodářství. Zpracováno podle: A. Ruth 1988:423

	okres Zábřeh	okres Lanškroun	okres M. Třebová	okres Svitavy	Hřebečsko
zemědělství, lesní hospodářství	36,2%	39,1%	38,3%	32,6%	36,2%
průmysl a řemeslo	38,5	31,0	35,1	40,1	36,9
obchod a doprava	7,0	8,7	6,9	8,7	7,7
veřejné a soukromé služby	4,7	4,8	7,4	4,9	5,3
soukromníci bez povolání	12,6	15,7	11,2	12,7	12,9

Srovnáme –li tyto údaje s čísly, která uvádí V. Lacina a Z. Kárník, vynikne zemědělský charakter Hřebečska. Již na počátku 20. let náleželo k průmyslu téměř 44% Němců a tento počet se zvyšoval na téměř 46% v roce 1930. K zemědělství přináleželo 27,29% Němců (a 32,62% Čechů),¹⁴⁰ zatímco v Hřebečsku tento počet ještě v roce 1939 dosahoval 36,2%, v lanškrounském kraji dokonce 39,1%.¹⁴¹

Následující tabulka obsahuje údaje o pracovním zařazení obyvatel Hřebečska v roce 1939, opět podle německého pohledu.

tabulka 4 – pracovní zařazení obyvatel v roce 1939 podle: A. Ruth 1988:423

Povolání	%
samostatní	22,4 %
pomáhající rodinní příslušníci	15,8
úředníci, zaměstnanci	8,4
dělníci	40,6

Situace ve městech byla pochopitelně odlišná než na venkově, kde zemědělství zaujímal první místo. V jazykovém ostrově Wachtl – Brodek v něm

¹⁴⁰ V. Lacina 1995:37-8. Z. Kárník 2002:67.

¹⁴¹ F. J. C. Gauglitz 1978:71

bylo zaměstnáno dokonce 43% obyvatelstva.¹⁴² Na Ústecku a Lanškrounsku byla sociální skladba obyvatelstva tvořena textilními dělníky, podhorskými zemědělci (polovina měla další zaměstnání) a drobnými živnostníky.¹⁴³

3.2 Demografické údaje

Podle údajů hřebečských autorů žilo v roce 1910 na území Hřebečska 93% Němců a 7% Čechů.¹⁴⁴ F. Jesser pro tento rok uvádí ještě nižší počet Čechů: celkový počet obyvatelstva je 132 184, z toho má češtinu jako mateřskou řeč 5 355 osob, 97 osob uvádí jinou mateřskou řeč a 432 osob je označeno jako „cizinci“.¹⁴⁵ Kreller udává celkový počet 120 000 obyvatel žijících ve sto třiceti obcích.¹⁴⁶ Poměr počtu Němců a Čechů není příliš v rozporu s českým zdrojem, který uvádí 93% osob hlásících se k německé obcovací řeči, v případě Svitavska dokonce 97%.¹⁴⁷

V roce 1930 činil poměr 84% Němců : 15% Čechů.¹⁴⁸ Tento poměr zhruba odpovídá číslům 126 000 Němců a 5300 Čechů, která uvádí R. Grulich.¹⁴⁹ V roce 1930 měly jednotlivé kraje Hřebečska následující počty obyvatel:¹⁵⁰

kraj Svitavy:	49 640 osob	9.5% Čechů
Mor. Třebová:	30 063	8.6%
Wachtl- Brodek	4 224	8.5%
Lanškroun	25 401	17,8%
Zábřeh	23 041	31.5%
Celkem	132 369	14.8%

Tyto údaje lze jen obtížně srovnat s českými zdroji, neboť ty počítají s odlišnými územními jednotkami. Prvorepublikové soudní okresy nesouhlasí s německým pojetím hřebečských krajů a přesahují hranice Hřebečska, takže počet obyvatel a podíl Čechů podle sčítání v roce 1930 je zde vyšší:

¹⁴² R. Müller 1970:29

¹⁴³ J. Cihlář 2003:6

¹⁴⁴ Der Schönhengstgau:1962:40

¹⁴⁵ F. Jesser 1919:6

¹⁴⁶ A. Kreller 1939:1

¹⁴⁷ Moravskotřebovsko, Svitavsko 2002:169

¹⁴⁸ Der Schönhengstgau 1962:39

¹⁴⁹ R. Grulich in:Schönhengster Jahrbuch 2003:46

¹⁵⁰ podle Der Schönhengstgau 1962:51-54

tabulka 5 – národnostní složení obyvatelstva podle Československé statistiky¹⁵¹

Okres	počet Čechů	počet Němců	ostatní početně významné národnosti
Lanškroun	41 997	22 995	39 Rusů, 29 Židů
Litomyšl	33 326	12 822	352 Rusů
Moravská Třebová	24 086	51 332	95 Židů, 77 Rusů, 22 Maďarů
Zábřeh	42 094	26 017	73 Židů, 11 Poláků

Ve 20. a 30. letech se v některých oblastech Hřebečska výrazněji snížil počet německého obyvatelstva, zejména ve východní části kolem města Zábřeh, kde žil vždy velký počet Čechů. V knize *Der östliche Schönhengstgau* je zmíněn pokles porodnosti a „útěk z půdy“ ve východním Hřebečsku, který vedl ke snížení počtu německého obyvatelstva z 37 000 osob v roce 1880 na 26 000 osob v roce 1930. Pokles počtu obyvatelstva činil v průměru 30%, ale některé obce ztratily až dvě třetiny obyvatel. Nízká porodnost a útěk z půdy prý byly horší než pronikání Čechů do oblasti.¹⁵²

Další tabulka ukazuje počet obyvatel Svitav a jejich národnostní složení v prvních třech desetiletích 20. století:

tabulka 6 – vývoj národnostního složení obyvatelstva ve Svitavách podle *Heimatbuch Zwittau* 1974:148 ve srovnání s českým zdrojem (Svitavy 1987)

rok	Počet obyvatel	Z toho Čechů	Z toho Židů
1900	9029	75	189
1910	9649	123	180
1921	9297	878	177
1930	10446	1176	168

Z uvedených údajů je viditelný prudký vzestup počtu Čechů v období 1910-1921 v kontrastu se snížením počtu Němců. K opětovnému nárůstu dochází ve 2. polovině 20. let. Hřebečská města měla v roce 1939 následující počty obyvatelstva:¹⁵³

¹⁵¹ podle Československé statistiky, svazek 98, řada VI, sešit 7, 1934. Počet Židů byl zřejmě mnohem vyšší, neboť např. Litomyšl a Svitavy byly známé jako města s početnou židovskou komunitou. Autoři knihy *Moravskotřebovsko, Svitavsko* (2002:201) zaznamenávají pro rok 1930 jen v moravskotřebovském okrese 368 osob hlásících se k židovskému náboženství. Židé se ale často přihlašovali jako Němci, příp. Češi.

¹⁵² *Der östliche Schönhengstgau* 1971:14. Podle Z. Kárnika (2003:88, díl I.) mezi lety 1910 – 1921 poklesl počet Němců v Čechách a na Moravě o 4%. K výraznějšímu úbytku došlo na Moravě, zvláště v jazykových ostrovech a v méně kompaktním osídlení. To byl i příklad okolí Zábřehu.

¹⁵³ podle Pechhold in: *Festschrift zum 25. Schönhengster Heimattag* 1980:7

Svitavy	10 430
Moravská Třebová	8 832
Zábřeh n. Mor.	6 554
Lanškroun	6 205
Mohelnice	4 314

Němci v těchto městech tvořili více než 80% obyvatelstva kromě Zábřehu, kde tvořili již jen asi 40% obyvatelstva. Hřebečsko bylo v té době rozděleno na 4 kraje, jejichž centry byla první čtyři zmíněná města. Následující tabulka ukazuje počet obyvatel Hřebečska před vypuknutím 2. světové války. Do tabulky jsou zařazeny rozdílné údaje, protože tvrzení jednotlivých autorů se liší.

tabulka 7 – počet obcí a obyvatel Hřebečska v roce 1939 podle několika zdrojů

Počet německých obcí a obyvatelstva v roce 1939					
	Borkovcová, Kuncová (2001)	Korkisch (1966)	Pechhold (in: Festchrift zum 25. Sch. Heimattag 1988)	Hawliitschek (in: Heimat treu verbunden 1990)	Amtliches Gemeinde- verzeichnis für das Deutsche Reich (1940)
Počet obcí	146	140	148	148	220
Počet obyvatel	130000, z toho 126000 Němců	130 000	126 000	126 000	178 790

Výrazný nepoměr mezi tvrzením těchto autorů a mezi výsledky německého sčítání lidu z roku 1939 (poslední sloupec) je možné vysvětlit tím, že autoři počítali pouze obce, které byly dlouhodobě považovány za součást Hřebečska, zatímco do sčítání lidu byly zahrnuty i české obce a převážně německé obce v okolí Hřebečska, které k němu byly přičleněny po Mnichovské dohodě.

3.3 Školství, kultura a náboženství

Řadu informací k těmto tématům lze nalézt v etnografických listech *Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes* (1905-1941), ve všeobecných německých publikacích o Hřebečsku a také v práci M. Borkovcové a I. Kuncové (2001).

Jako kulturní centrum oblasti „Unterland“ je vnímáno město Moravská Třebová, které bylo dokonce nazýváno „Moravské Athény“ a považováno za středisko kulturního života a školství (ve 30. letech se v Třebové nacházelo

gymnázium a množství dalších škol, podobně jako v ostatních hřebečských městech. Dále zde existovalo několik odborných škol.¹⁵⁴)

Závěr 19. století a první desetiletí 20. století jsou hřebečskými autory považovány za období rozkvětu, kdy došlo k velkému rozmachu spolkového života. Vedle tzv. ochranných spolků byla zakládána tělovýchovná, hudební a pěvecká sdružení, např. spolek Wandervogel oblíbený mezi mladými lidmi. Ve dvacátých letech došlo ke „znovuobjevení“ lidových písní a lidového kroje, které je z německé strany dáváno do souvislosti s „národním bojem“¹⁵⁵ a zřejmě souvisí s budováním kolektivní identity a s vymezením vůči českému okolí. Symbolikou specifičnosti je v této souvislosti hřebečský kroj, resp. kroje. Hřebečský kroj, který se nosil v závěru 19. století a i ve 20. století při slavnostních příležitostech, měl totiž dvě varianty (viz fotografie v příloze). Podrobné údaje k hřebečským krojům a k lidové kultuře poskytuje kniha M. Borkovcové a I. Kuncové „Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance“ (2001).

Hřebečsko bylo od počátku převážně katolické. V roce 1921 žilo ve Svitavách 8968 katolíků, pouze 91 evangelíků a 177 Židů.¹⁵⁶ V roce 1930 bylo více než 90% obyvatel Hřebečska katolického vyznání.¹⁵⁷ Podle Československé statistiky¹⁵⁸ žilo v okrese Moravská Třebová 76 716 osob, z toho 72 522 katolíků. Podobné poměry platí i pro ostatní okresy.

3.4 Hřebečské nářečí

Hřebečtí Němci mluvili až do počátku 1. světové války vlastním nářečím, které se místy udržovalo až do roku 1945. Kreller¹⁵⁹ uvádí, že přirozenou hranicí pro odlišné varianty nářečí tvořilo pohoří Hřebeč. Autor popisuje sedm variant, které se nazývaly podle největšího sídla v dané oblasti. Důvodem pro vznik tak velkého počtu variant bylo postupné osídlování Hřebečska lidmi z různých oblastí Německa. Stejně i Československá vlastivěda – díl Jazyk – rozlišuje 7 hřebečských nářečí a zároveň uznává specifičnost Hřebečska vůči Slezsku:

¹⁵⁴ Festschrift zum 25. Schönhengster Heimattag 1980:8

¹⁵⁵ Benesch in: Der Heimat treu verbunden 1990:92

¹⁵⁶ Svitavy 1987:96

¹⁵⁷ R. Grulich in: Schönhengster Jahrbuch 2003:46

¹⁵⁸ Československá statistika, svazek 98, řada VI, sešit 7:1934

¹⁵⁹ A.Kreller 1939:1 . Podobně i E. Schwarz in: Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte 1962:296-

„Hřebečská nářečí – musíme o nich mluvit v čísle množném – nemohou být označena jako slezská. Jsou zřetelně francká od horního Mohanu nebo sálsko – francká.“ Podle autorů však mají společné rysy, které je dovolují shrnout v celek. Autoři kromě toho píší o jazykovém ostrovu „skřípovském a brodeckém“ (tj. ostrov Wachtl – Brodek), jehož nářečí není hřebečské, ale severomoravské.¹⁶⁰

Na utváření hřebečských nářečí měla jistý vliv také čeština. Kreller¹⁶¹ vyjmenovává nejméně 20 slov převzatých z češtiny. Tyto výpůjčky se používaly především v okrajových obcích sousedících s českými vesnicemi. Nejvíce slov převzatých z češtiny se používalo v blízkosti měst Ústí nad Orlicí a Litomyšl (viz příloha č....) Také dialekt jazykového ostrova Wachtl – Brodek využíval množství převzatých slov.¹⁶² Ukázky hřebečských nářečí jsou uvedeny v přílohách.

4. Život v Hřebečsku pohledem hřebečských autorů a dotazovaných

4.1 Vztah Němců k Československé republice

a) V této souvislosti se v publikacích hřebečských autorů objevuje řada myšlenek, které budou rozčleněny podle těchto témat: vztah k Rakousku-Uhersku, vyhlášení Československa, vztah k představitelům státu a dvacátá léta.

vztah k Rakousku - Uhersku

Vznik Československé republiky je v publikacích hřebečských autorů vnímán jako vážný negativní zásah do dosavadního spokojeného života. Jsou zdůrazňovány vazby hřebečských Němců na Rakousko a objevují se i nostalgické vzpomínky na Rakousko – Uhersko, které je pozitivně hodnoceno.¹⁶³ Pozitiva jsou spatřována např. v myšlence spojování národů ke společným úkolům, která vytvořila silný mnohonárodnostní stát, jehož „rozbití“ bylo chybou.¹⁶⁴ Rozpad

¹⁶⁰ Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk. 1934:577, 582

¹⁶¹ A. Kreller 1939:99

¹⁶² ukázky těchto slov in: G. Tilscher 1961:172-3

¹⁶³ E. Hahnová (1999:71) vnímá přináležitost k rakouskému mocnářství a k zemskému společenství jako „jeden z nosných prvků moderní společenské a kulturní identity“. V. Kural (1993:9) píše v této souvislosti o rakouském krunýři, který sice „císařovy národy“ tlačil, ale také ochraňoval.

¹⁶⁴ G. Korkisch 1982:36. V souvislosti s „rozbitím“ upozorňuje V. Kural (1993:11), že radikalismus Čechů přišel ke slovu, až když Rakousko nebylo ochotno alespoň demonstrovat vůli k reformní politice. Česká politika se 70 let marně snažila o pozitivní, federalistickou přestavbu monarchie a k obratu od Rakouska k samostatnosti došlo až poté, co německý „drang“ přesáhl hranici únosné míry.

monarchie je považován za velký zásah do života místního obyvatelstva, který vedl k poklesu jejich počtu.¹⁶⁵

vyhlášení Československa a jeho důsledky

Hřebeční autoři popisují vyhlášení Československé republiky většinou jako dramatický okamžik, který se okamžitě setkal s odporem veškerého obyvatelstva Hřebečska. Jsou uváděny příklady „barbarského“ chování Čechů, jako je strhávání znaků, nápisů a soch císaře.¹⁶⁶ Jako příklad české zvěle je často uváděn incident v Moravské Třebové z listopadu 1918, kdy čeští vojáci střílejí do nevinných lidí při demonstraci.¹⁶⁷ Postavení obětí na roveň mučedníkům je o to snadnější, že se jednalo pouze o ženy a děti.

Jako následná rána je vnímáno uznání Československého státu v roce 1919 na mírové konferenci v Saint – Germain a poté vypracování ústavy, která je označena za nedemokratickou, neboť nebyly vyslechnuty menšiny.¹⁶⁸ Dalším tématem je změna v dosavadním vzhledu a řízení měst, kdy se odstraňují německé nápisy a také propouštění německých úředníků.¹⁶⁹ V počátečním období existence státu je zmiňován také pojem „národnostního boje“ – „Volkstumskampf“. Např. v publikaci „Der östliche Schönhengstgau“ je popsáno obsazení radnice v Mohelnici českými vojáky a střety mezi oběma stranami, které jsou označeny právě jako „Volkstumskampf.“¹⁷⁰

vztah k představitelům státu

Německý autor F. Seibt oceňuje osobnost prezidenta Masaryka jako integrační postavu a nejpozitivnější faktor pro Němce v jejich poměru k republice.¹⁷¹ Hřebeční autoři se ale k osobě prezidenta Masaryka nevyjadřují tak jednotně a uvádí i negativní hodnocení. Např. R. Pechhold spojuje osoby

¹⁶⁵ např. Heimatbuch Zwittau 1974:28. České stanovisko k problematice úbytku počtu Němců je zmíněno níže.

¹⁶⁶ Der östliche Schönhengstgau 1971:27

¹⁶⁷ J.Lidl, R. Pechhold 1965:46.

¹⁶⁸ Heimatbuch Zwittau 1974:28. Další stanoviska viz níže, zejm. Hilf, Sládek.

¹⁶⁹ např. Der östliche Schönhengstgau 1971:27

¹⁷⁰ Der östliche Schönhengstgau 1971:104

¹⁷¹ F. Seibt 1996:279

Masaryka a Beneše s rozbitím monarchie, tlačení spojenců na určitou cestu a konstrukcí národního státu, který nebyl životaschopný.¹⁷²

V publikacích jsou však také zmiňovány prezidentovy návštěvy Hřebečka, které většinou nejsou doprovázeny negativním hodnocením. Obvykle se ale jedná o velmi stručné zprávy tohoto typu: „1929 besuchte der Staatspräsident Thomas G. Masaryk die Stadt und zeigte besonderes Interesse für Ottendorfers freie Bibliothek.“¹⁷³

Prezident Masaryk je ale hodnocen poměrně dobře v porovnání s jeho nástupcem Benešem. Je otázkou, zda Benešovo odsouzení nevyplývá až z dodatečné vzpomínky na poválečné události a tzv. Benešovy dekrety, ale zdá se, jako by pro německé obyvatelstvo nebyl přijatelným symbolem již v předválečném období, na rozdíl od Masaryka, který skutečně mohl být oním integračním faktorem s kouzlem osobnosti, který popisuje F. Seibt. Příkladem je pamětní kniha obce Horní Hynčina,¹⁷⁴ kde autor píše dokonce o „naší republice“ a narozeninách „našeho pana prezidenta Masaryka.“ Při této příležitosti se prý ve všech obcích konaly slavnostní schůze. Rovněž při úmrtí prezidenta se konala shromáždění a „všeobecný smutek naplnil veškeré obyvatelstvo říše(?)“ Zmínka o Benešovi ale již neobsahuje přívlastek „náš“ ani se zde již nepíše o „naší republice.“

dvacátá léta

Dvacátá léta a první polovinu třicátých let popisují hřebečtí autoři jako období „počešťování.“ O „nepřetržitém násilném počešťování“ píše F. Jesser dokonce již v roce 1919.¹⁷⁵ Zpětný pohled vysídlených hřebečských Němců spojuje počešťování zejména s rušením německých škol a budováním českých, s propouštěním německých úředníků, zabíráním německé půdy a jejím rozdělováním českým příchozím a v důsledku těchto opatření i s poklesem počtu německého obyvatelstva. Podle autorů knihy „Heimatbuch der Gemeinde Karlsbrunn“ ztratily

¹⁷² R. Pechhold in: Schönhengster Jahrbuch 1970:75. V dalším článku, o 5 let později, však zdůrazňuje Masarykovy kvality (R. Pechhold in: Schönhengster Jahrbuch 1975:45-6).

¹⁷³ Heimatbuch Zwittau 1974:29. [V roce 1929 navštívil město prezident státu Tomáš G. Masaryk a obzvláště se zajímal o Ottendorferovu veřejnou knihovnu.]

¹⁷⁴ Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999 – nový přepis dobové knihy, s. 63,65)

¹⁷⁵ Jesser 1919:10. Autor byl ale poslancem nacionalistické strany a razil termín „Sudetští Němci“.

tzv. Sudety po pozemkové reformě 30% půdy, z níž 94% připadlo Čechům. Bylo uzavřeno 193 německých škol a do Sudet se nastěhovalo 400 000 Čechů. 31,5 % německých úředníků ztratilo svá místa.¹⁷⁶

Příkladem je článek A. Langer, který shrnuje „počešťovací“ opatření, mezi která prý patřilo: propuštění všech úředníků, kteří neovládali český jazyk; přesazení českých úředníků neovládajících němčinu do německých vsí, vyvlastnění německých velkostatkářů a rozdělení půdy Čechům, předání závodů závislých na státu v německých vsích Čechům; uzavření německých škol a stavba školních paláců v německých vsích pro několik českých dětí, protože byli do těchto vsí dosazováni úředníci s mnoha dětmi; vytváření české většiny v německých obcích začleněním českých obcí, předání zbrojních zakázek jen českým podnikům.¹⁷⁷ Často se objevují zmínky o diskriminaci německých úředníků, učitelů a vojáků, kteří se prý mohli stát nejméně poddůstojníky.¹⁷⁸

Kritické stanovisko zaujímají také němečtí a někteří čeští autoři. F. Seibt vnímá nedostatečnost české menšinové politiky¹⁷⁹ a píše o propouštění německých úředníků a zřizování českých škol, které budilo mezi Němci roztrpčení (s.263). Také V. Zimmermann vidí školství jako prostor pro nejkonfliktnější momenty.¹⁸⁰ Podle sudetoněmeckého autora R. Hilfa (1996) nebylo Československo žádnou vzornou demokracií, především Němci nebyli zapojeni do budování základu státu¹⁸¹ (s. 63) a byla jim upírána skupinová práva, která dříve Češi žádali pro sebe (s.67). Autor ale zároveň tvrdí, že Němci zde nebyli tak bezprávní a utlačováni, aby je spasil jen zásah Německa (s. 62) – využívali např. množství politických a kulturních svobod, měli stovky vlastních škol a desítky novin (s.73).

¹⁷⁶ Heimatbuch der Gemeinde Karlsbrunn 1986:210

¹⁷⁷ A. Langer in: Schönhengster Jahrbuch 1994:47. Autor chodil do české školy a jiné jeho články jsou poměrně vstřícné.

¹⁷⁸ Heimatbuch Zwittau 1974:28, Heimatbuch der Gemeinde Karlsbrunn 1986:210. Podle Z. Kárnika (2002:68-9) se počet Němců ve veřejných službách během let 1920-30 skutečně velmi snížil, a to až na polovinu.

¹⁷⁹ F. Seibt 1996:20

¹⁸⁰ V. Zimmermann 2001:36

¹⁸¹ V této souvislosti připomíná V. Kural (2002:64), že Němcům byly nabídnuty důležité kooperativní možnosti včetně účasti ve vládě, kterou však odmítli.

Český pohled nepopírá události zmiňované hřebečskými autory, ale vysvětluje je jiným způsobem. Mezi léty 1910 – 1921 skutečně poklesl počet Němců, a to o více než 500 000 osob.¹⁸² Tento závažný pokles by však neměl být dáván do souvislosti s důsledky vzniku republiky, ale do souvislosti s delším negativním demografickým vývojem. V důsledku dlouhodobého trendu a negativního vlivu světové války mělo německé obyvatelstvo starší věkovou strukturu než u Čechů. Hlavní příčinou byl populační výpadek, způsobený válečnými strastmi. Vliv tedy neměla ani tak česká politika, jako spíše austroněmecká politika z dob monarchie, „zejména jí podnícená válka a její sociálně politické důsledky.“¹⁸³ Také malý populační přírůstek ve 20. letech je třeba nespojovat se špatným existenčním postavením Němců, ale s politicko-morální situací, se životními stereotypy a v sociální struktuře ovlivněné úbytkem zemědělského obyvatelstva. Zároveň je nutné poznamenat, že Němci byli jedinou středoevropskou menšinou, která v této době početně rostla. (s.87) Také němečtí autoři uznávají nepříznivý vliv dlouhodobých demografických tendencí. F. Seibt spojuje výrazný úbytek německého obyvatelstva s „vývojovými akcenty z habsburských časů.“¹⁸⁴ R. Jaworski píše o vysokém rozsahu ztrát a frustrací, s nimiž se potýkala sudetoněmecká populace v posledních padesáti letech monarchie.¹⁸⁵

Motiv zabírané německé půdy je tématem pozemkové reformy, která byla vyhlášena v roce 1919 (zábor se nejprve týkal velkostatků s výměrou nad 150 ha) a probíhala až do roku 1938.¹⁸⁶ Podle V. Kurala byla potřeba ozdravení poměrů pozemkovou reformou v německém prostředí ještě potřebnější než v českém vzhledem k velkému podílu „velkostatkářského vlastnictví“ a „šlechtických latifundií.“ Německá kritika byla oprávněná v tom, že zabraná půda byla více přidělována Čechům než Němcům. Podíl německé rozparcelované půdy však činil 35% z celkové rozparcelované půdy, což je méně, než byl německý podíl na

¹⁸² V. Kural 1993:87

¹⁸³ tamtéž, s. 85-86

¹⁸⁴ F. Seibt 1996:229

¹⁸⁵ R. Jaworski 2004:41

¹⁸⁶ V. Lacina, J. Pátek 1995:44

velkostatkářské půdě.¹⁸⁷ Také němečtí autoři uznávají, že výsledná ztráta německé půdy byla poměrně nepatrná.¹⁸⁸ R. Jaworski uvádí, že to, co bylo zkonfiskováno z údajné sudetoněmecké 'lidové půdy', patřilo téměř výhradně kosmopolitní německy mluvící velkostatkářské šlechtě a žádný sudetský Němec nebyl bezprostředně postižen vyvlastňovacími akcemi.¹⁸⁹

Problematika rušení německých škol není z české strany vnímána jako protiněmecké opatření, ale jako nutný výsledek vnějších okolností. Podle V. Kurala měli Němci v této době nejhorší populační vývoj ze všech národností ČSR, a to zejména v důsledku enormně nízkých přírůstků za 1. světové války. To vedlo k prudkému poklesu počtu dětí zapisovaných do škol ve 20. letech. Přestože se počet německých škol zmenšil, zůstal na úrovni, která odpovídala proporčnímu podílu Němců na počtech obyvatelstva a spíše ho mírně převyšovala. Jako jediná menšina měli Němci k dispozici dvě vysoké školy a školská vybavenost menšin v okolních státech, včetně Německa, byla mnohem horší. Autor ale uznává, že problémem byla příliš centralistická správa, která omezila spravování školství pomocí místních školních rad. Němce také znepokojoval problém tzv. „menšinových škol“ – jednalo se zpravidla o české školy budované na německém území, nikoli o výstavbu škol pro německou menšinu. Toto „menšinové školství“ považuje autor za jeden z nejoblavějších bodů česko – německého vztahu.¹⁹⁰ Z. Kárník¹⁹¹ na základě srovnání kapacit středních škol a počtu žáků dokonce dochází k závěru, že „na německých stížnostech na preferování českých škol něco bylo.“

Také prosazování češtiny nemělo podle V. Kurala tak obrovské rozměry. V praxi mohlo 9/10 Němců ve styku s úřady používat němčinu.¹⁹² V soudním okrese, kde menšina tvořila více než 20%, existovala povinnost zajistit úředníky schopné jednat také v řeči této menšiny. V případě, že podíl byl vyšší než 2/3, mělo se jednat jen v jazyce menšiny. (s. 94-95). V případě Hřebečska ale mohl být

¹⁸⁷ V. Kural 1993:49-50, 90. Autor dále upozorňuje, že Němci po vzniku Protektorátu obsadili pozemkový úřad a zabranou půdu nevraceli, ačkoli byla reforma dříve tak kritizována. (1994:64)

¹⁸⁸ F. Seibt 1996:265

¹⁸⁹ R. Jaworski 2004:43. Podle autorů knihy Moravskotřebovsko, Svitavsko (2002:170) existovalo v Hřebečsku jen 10 velkostatků, které překračovaly výměru 100 ha.

¹⁹⁰ V. Kural 1993:97-101

¹⁹¹ Z. Kárník 2002:259, III. díl

¹⁹² V. Kural 1993:35

problém v tom, že prvorepublikové okresy překračovaly jeho hranice a zahrnovaly i české oblasti. Podle regionálního historika M. Skřivánka byly trochu oprávněně výtky na adresu národnostní politiky – úřední řeč v soudních okresech, kde podíl Němců nedosáhl 20%, byla česká. I zde však byla místa výlučně německá.¹⁹³ Také německo – česká komise historiků prezentuje stanovisko, že jazykové zákonodárství bylo v praxi často obcházeno.¹⁹⁴

Čeští autoři zároveň vyjadřují i sebekritická stanoviska. M. Sládek a podobně i T. Staněk považují za chybu schválení ústavy v roce 1920 bez konzultací s menšinami, druhý autor uznává i „nedůslednosti a přehmaty“ ve školské správě, při realizaci jazykových opatření, obsazování míst ve veřejné správě a při zadávání státních zakázek.¹⁹⁵ Vyjimečný je názor R. Kučery,¹⁹⁶ který dokonce označuje nový stát jako nedemokratický, neboť nedokázal vytvořit pozitivní vztah k sobě u všech národností, které zde žily. Podle autora měli Němci odepřeno právo na sebeurčení, byli diskriminováni a nikdy jim nebyla poskytnuta plná práva menšiny. V. Kural ale shrnuje, že i přes slabiny československého národnostního modelu a přes praxi (především v oblasti jazykového práva) měli sudetští Němci v ČSR lepší podmínky než jiné menšiny ve střední Evropě, zvláště v Německu.¹⁹⁷

b) dotazování

vztah k Rakousku - Uhersku

Přímo na Rakousko – Uhersko nebyla směřována žádná otázka, neboť dotazování nejsou pamětníky tohoto období. Dva dotazování se ale vyjádřili k této tematice. Paní G zmiňuje dominantní vztah Hřebečska k Rakousku, zatímco k Německu prý neexistoval vůbec žádný vztah, k „Říši“ prý nechtěli a neznali ji. Na jiném místě paní G vypráví:

Mein Grossvater war nicht wirklich... das mit der Gründung der Tschechoslowakei Österreich zu Ende ist, verständlich, aber die Söhne haben gesagt: na ja, die Tschechen haben mit den Deutschen gelebt, im

¹⁹³ M. Skřivánek 1995:74

¹⁹⁴ Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. 1996:13. Na téže straně je vyjádřena připomínka, že Němcům bylo přiznáno „jen málo menšinových práv kolektivních.“

¹⁹⁵ M. Sládek 2002:45, T. Staněk 1992:8-9, 12

¹⁹⁶ R. Kučera 1992:99, 113

¹⁹⁷ V. Kural 1993:208

Österreich, jetzt geht es umgekehrt, es wird genauso weiter gehen, ne. Und dann waren sie sehr aufgeschlossen, dem neuen Staat gegenüber.¹⁹⁸

V tomto případě byla zmíněna vstřícnost k novému státnímu útvaru, ve druhém případě dokonce ospravedlňování jeho vzniku. Pan J. uznává, že život v rámci monarchie nebyl pro Čechy ideální:

Unser Problem, das deutsch – tschechische Problem, ist eigentlich schon früher gekommen, im Zeitalter des vertriebenen Nationalismus. Früher haben die Deutschen und Tschechen aneinander gewohnt, es hat gar Probleme gegeben, er später, als die Leute ein bisschen... selbstbewusster waren, wenn... auch die Tschechen, auch mehr für sich haben wollten, sie haben in diesem grossen Österreich gelebt, das auch schlecht war, ein Volk mit 6 Millionen in einem anderen Staat, das ist auch nicht schön, so wollten sie freier sein. Dieses Freiseinwollen war damals so unheimlich dominierend, dass man dann gesagt hat: die haben die Monarchie zusammengeschlagen¹⁹⁹

Názor pana J, ve kterém se objevuje opačný pohled a ve kterém není „rozbití“ monarchie hodnoceno jako jednostranná chyba, je však výjimkou a v hřebečské literatuře nebyl podobný názor nalezen.

vyhlášení Československa a jeho důsledky

Také na období vzniku republiky existují v rozhovorech jen zprostředkované vzpomínky. Paní G vyprávěla o své matce, která šla jako dítě po ulici města v den vyhlášení Československa. Z tohoto vyprávění je patrná atmosféra, která v tomto období panovala:

Sie hat gesagt, die Strassen waren alle leer. Niemand war auf der Strasse. Und der Bäcker hat gesagt: „Was? Deine Mutter hat dich heut geschickt?“ Da hat man nicht gewusst, ob zu Schieserei oder Aufstand oder irgendwas kommt. (paní G o své matce)²⁰⁰

Pan J vnímal jako správné, že Češi byli na svou republiku pyšní. Zdůraznil ale, že Němci chtěli mluvit německy a zůstat v německém státním svazku. Také ve vzpomínce pana J figuruje stejný symbol české zvůle jako v literatuře – střelba do demonstrantů, kterou ale omlouvá poválečnou dobou:

¹⁹⁸ [Můj děda se skutečně nesmířil s tím, že se založením Československa bylo u konce Rakousko, ale synové řekli: no jo, Češi žili s Němci v Rakousku, teď je to obráceně, to půjde stejně tak dál. Ne. A pak byli velice otevření vůči novému státu.] (paní G)

¹⁹⁹ [Náš problém, německo – český problém, vlastně přišel již dříve, v době přehnaného nacionalismu. Dříve bydleli Němci a Češi vedle sebe, nebyly žádné problémy, teprve potom, až byli lidé trošku... sebevědomější, když... také Češi, chtěli mít víc pro sebe, oni žili v tom velkém Rakousku, to bylo také špatné, šestimilionový národ v jiném státě, to také není pěkné, tak chtěli být volnější. To chtění svobody bylo tehdy tak nesmírně dominující, že se pak říkalo: oni rozbili monarchii..] (pan J)

²⁰⁰ [Říkala, že ulice byly úplně prázdné. Nikdo nebyl na ulici. A pekař řekl: „Cože? Tvá babička tě dnes poslala?“ To se nevědělo, jestli nedojde ke střelbě, k povstání nebo k čemu.] paní G

Dann hat es bei uns Demonstrationen gegeben... friedlich. Und dann bereits hat die tschechische Militär hineingeschossen. Das war schlecht. Aber das war Nachkriegszeit.²⁰¹

vztah k představitelům státu

Zde je nutné upozornit na částečné rozpory mezi literaturou a výpověďmi dotazovaných. Dotazovaní obvykle osobnost Masaryka hodnotí lépe než autoři publikací, sice převážně neutrálně, ale nepopisují žádné jeho nedostatky. Celkem nevyhraněné hodnocení zaznívalo od bývalých zemědělců, nejlepší hodnocení uvedl pan D (sociální demokrat) a paradoxně i pan C (stoupenec SDP!), který o Masarykovi česky prohlásil, že „byl lepší“ a „byl naše“. Hodnocení pana D popisuje vztah sociálních demokratů k představitelům státu a zároveň vyjadřuje stížnost:

Wir haben Masaryk sehr geschätzt, aber in unseren anderen Kreisen war der Masaryk nicht respektiert, aber Beneš war noch unangesehender (?), für Deuschen ein Feind... Die Tschechen haben eigentlich ihre Republik kaputtgemacht, weil sie den Deutschen und anderen Minderheiten nicht die gleichen Rechte gegeben haben. (pan D, ve škole již o Masarykovi neslyšel, sociální demokrat)²⁰²

Pan D zmínil dvě důležitá témata uváděná i v literatuře – nerovnoprávnost menšin a nenávisť vůči E. Benešovi. Vyprávění paní G ukazuje, jaký byl rozdíl mezi dobovým hodnocením obou prezidentů. Paní G vyprávěla o své tetě, která měla dokonce pověšený obrázek Masaryka v pokoji, ukázala ho své neteři a řekla:

„schau, der ist jetzt gestorben.“ Das war 1935, ne. Da war ich eigentlich 3 oder 4 Jahre, aber ich hab das noch heut vor mir so wie... und dann hat sie gesagt: „jetzt kommt der Beneš. Aber der Masaryk war besser.“ (paní G)²⁰³

Ostatní dotazovaní jsou většinou mladší, takže ve škole již o Masarykovi neslyšeli. Panu H se ale vybavila jiná symbolika československé státnosti - vzpomíná na státní znak a česky cituje nápis „Pravda vítězí.“ V jednom případě se objevilo i hodnocení německých ministrů. Zatímco v literatuře je ministr Spina představován jako významná osobnost, podle paní G Spina nic nedokázal. Paní G spojuje tento

²⁰¹ [Pak byly u nás demonstrace... mírové. A tehdy právě česká armáda střílela do demonstrace. To bylo špatné, ale to byla poválečná doba.] (pan J)

²⁰² [Moc jsme si Masaryka vážili, ale v našich dalších krajích (kruzích?) nebyl moc respektován, a Beneš byl přehlížený, ten byl pro Němce nepřitelem... Češi si vlastně sami rozbili svou republiku, protože nedali stejná práva Němcům a ostatním menšinám.]

²⁰³ [„podívej se, ten teď zemřel.“ To bylo v roce 1935, ne. To mně byly vlastně 3, 4 roky, ale já to mám ještě dnes tak před sebou jako... a pak řekla: „teď přijde Beneš. Ale Masaryk byl lepší.“] Paní G chybně uvedla rok Masarykova úmrtí.

neúspěch a Spinovu vůli, aby se Němci učili česky, s příklonem obyvatelstva k Henleinově straně.²⁰⁴

dvacátá léta

Také pamětníci vzpomínají na údajná diskriminační opatření. Třem osobám se vybavilo zakládání českých škol pro malý počet dětí a zavírání německých škol. Příkladem je paní G, která si postěžovala, že její otec byl jako učitel propuštěn a dále uvedla:

Es sind tschechische Schulen gegründet worden mit sehr wenigen Schüllern, 3 oder 4, hat genügt, und wenn in der Klasse 20 Schüllern nicht waren, in deutschen Gegend, dann wurde die Schule geschlossen oder die Klasse geschlossen. Da waren sehr viele deutsche Lehrer arbeitslos (paní G)²⁰⁵

Pan J spojil československé školství se vzpomínkou na Němce, kteří měli posílat své děti do české školy, jestliže chtěli zůstat ve státních službách. Také pan H. vypráví o tom, jak byli Němci nuceni posílat své děti do českých škol:

Dann hat man in D. in den dreizigern eine kleine Schule gebaut. Das war eine tschechische Schule. Und die Fäter, die arbeitslos waren, zwei kenn ich, Mandlík und Hank, die haben die Kinder in die tschechische Schule geschickt, die waren so alt wie wir, und am nächsten Tag konnten sie in munička anfangen zu arbeiten.²⁰⁶

Pouze jeden z dotazovaných (pan D) navštěvoval českou školu. Rodiče, sociální demokraté, ho prý poslali do české školy, ačkoli v obci byla „pěkná německá škola.“ Pan D prý z toho neměl žádnou radost, protože neuměl ani slovo česky. Navíc byla celá rodina kvůli pozitivnímu postoji k republice ostatními Němci vylučována a napadána:

Und da hab ich bis 1938 die tschechische Schule besucht. Und dann werden wir auch von unseren... von meinen Freunden beschimpft.²⁰⁷ (pan D, sociální demokrat)

Většina ostatních dotazovaných si v souvislosti se školstvím nestěžovala, ani neprotestovala proti výuce češtiny, které se žáci účastnili. Např. paní B. chodila 1 rok do české třídy, ostatní měli výuku češtiny nebo chodili na „Handl“. Dva

²⁰⁴ Také podle R. Hilfa (1996:75) byl německý aktivismus jen epizodou, který skončil pro obě strany zklamáním.

²⁰⁵ [To byly zakládány české školy s moc málo dětmi, 3 nebo 4, to stačilo, a když nebylo ve třídě 20 dětí, v německých územích, tak byla škola zavřena nebo třída zavřena. To bylo mnoho německých učitelů bez práce.] (paní G)

²⁰⁶ [Pak se v D. ve třicátých letech postavila malá škola. To byla česká škola. A ti otcové, co byli nezaměstnaní, dva znám, Mandlík a Hank, ti poslali děti do české školy, ty byly staré jako já, a další den mohli začít pracovat v munička.]

²⁰⁷ [A tam jsem až do roku 1938 navštěvoval českou školu. A to nám... také naši... moji kamarádi... nám nadávali.] (pan D.)

informátoři zavzpomínali na tyto oboustranné výměny, proti kterým nijak neprotestovali; naopak bylo zmíněno, že čeština byla pro ně hodnotou a že se česky učit chtěli.

1) Na und dann ja... ich hab ein bisschen tschechisch gelernt, ja. Byl jsem v Choceň dvakrát, přes prázdniny, jo (smích). Já chodil v Lanškrouně do Gymnáziu, jo. (pan A. V této době měl prý české kamarády)²⁰⁸

2) Es war so... unsere Schüller, die älteren, die tschechisch lernen wollten, die sind für 1 Jahr oder 2 Jahre während der Schulzeit in ein tschechisches Dorf gegangen, haben dort einen Privatquartier gehabt, haben dort gewohnt, gelebt, gegessen, geschlafen, und haben bei der Gelegenheit tschechisch gelernt. Manchmal gab es auch so, wenn sie auch Kinder hatten, dann ist dieses Kind in die deutsche Familie gekommen und hat deutsch gelernt (paní I)²⁰⁹

Výměn se tedy zřejmě účastnily děti z okrajových částí Hřebečska (jako paní I) i z centrálních oblastí (pan A).

Na pozemkovou reformu nikdo z dotazovaných nevzpomínal. Kromě školství tři dotazovaní zmiňují další nedostatky české politiky, které prý vedly k diskriminaci a k nespokojenosti Němců. První dva dotazované spojuje myšlenka nátlaku na Němce. Pan J si vzpoměl na obsazení úřadů Čechy a na požadavky vůči zbylým německým úředníkům. Podobně i paní G si stěžovala, že její příbuzný byl propuštěn z práce, protože neuměl česky. Kdo chtěl zůstat úředníkem nebo mít výhody, musel prý umět česky a posílat děti do české školy, což bylo těžké, protože byla daleko. Svá slova zakončuje myšlenkou, že kdyby Češi dali Němcům více práv a autonomie, byl by klid. Kritická slova vyjádřil i pan D, jehož rodina zaujímal pozitivní postoj vůči republice:

Zum Beispiel, es werden in 1918 meisten deutschen Eisenbahner in Pension geschickt, weil sie tschechische Sprache nicht beherrscht haben. Und dafür werden dann die Tschechen bevorteilt. Und das hat halt jeder Deutsche geärgert. Das ist schon natürlich, ganz natürlich. Und dann der Nationalismus (...?...). Die Tschechen haben sich selbst zerbrochen.²¹⁰

Výše uvedené tvrzení hřebečských autorů, že Němci neměli vyšší funkce v československé armádě, se ukazuje jako neopodstatněné. Ze dvanácti

²⁰⁸ [No a potom.. jsem se trošku učil česky. Byl jsem v Choceň 2 měsíce, přes prázdniny, jo (smích). Já chodil v Lanškrouně do Gymnáziu, jo.]

²⁰⁹ [To bylo tak... naši žáci, ti starší, co se chtěli učit česky, ti šli během školního období na rok, na dva do české vesnice, měli tam někde soukromý pokoj, bydleli tam, žili, jedli, spali, a při té příležitosti se učili česky. Někdy to bylo tak, když oni měli také děti, pak přišlo to dítě do německé rodiny a učilo se německy. .] (paní I)

²¹⁰ [Tak například, v roce 1918 byla většina německých železničářů poslána do penze, protože neovládali český jazyk, ne. A Češi byli upřednostňováni, to mnohé Němce zkrátka zlobilo. To je zcela přirozené, zcela přirozené. A pak ten nacionalismus...(?)... Češi se sami rozbili.] (pan D)

dotazovaných dva vyprávějí o otci, který měl vysoké postavení v rámci armády. Pan D. uvádí, že jeho otec byl „kaprál“, ale kvůli této své funkci musel trpět a při návratu do rodné obce Němci demonstrovali před jeho domem. Paní G. vypráví o důstojnické kariéře svého otce, který však byl celkovým vývojem natolik zklamán, že se později přiklonil na stranu odpůrců státu:

Da habe ich mich gewundert, dass er doch zuerst den tschechischen Offizier machen wollte und auch gemacht hat und sich dort angesprengt hat, dass er im Militär weiterkommt, er hat es selbst ausgewählt, dem neuen Staat zu dienen, aber war sehr enttäuscht.²¹¹

Paní G. se později, když neběžel diktafon, vyjádřila, že kvůli zapojení v československé armádě měl její otec problémy i ve vlastní rodině a strýc mu za to odepřel dědictví.²¹²

Z dvanácti dotazovaných byl tedy pouze jeden, jehož rodina zaujímala vysloveně pozitivní přístup k Československu. Takové případy však zřejmě nebyly v Hřebečsku časté, neboť dotazovaný uvádí: „Museli jsme tím trpět, že jsme se hlásili k českému státu.“ (pan D). Z výpovědí ostatních dotazovaných vzniká dojem, jako by jejich vztah k republice byl poměrně loajální (zejména u dotazovaných z prostředí zemědělské rodiny a z rodiny volící „křesťanské sociály“) nebo ambivalentní, neboť zároveň kritizují údajná počešťovací opatření. Kritika českého přístupu k Němcům zaznívala od dotazovaných pocházejících z různého prostředí, včetně antifašisty.

4.2 Vztah Němců k Čechům

a) S výjimkou období husitských válek, 2. poloviny 19. století a období po roce 1918 převládá pozitivní hodnocení česko – německého soužití. I pro zmíněné časové úseky však platí, že soužití starousedlíků je v literatuře i v očích dotazovaných popisováno převážně jako bezkonfliktní, takže v literatuře vzniká téměř až idylický obrázek mostu „míru, svobody, vzájemné pomoci a kultury.“²¹³

²¹¹ [To jsem se divila, že dříve skutečně chtěl dělat českého důstojníka, a také dělal, a také se tam prodral(?), že bude v armádě postupovat, a sám si to vybral, sloužit novému státu, ale byl moc zklamáný.]

²¹² Jaká změna proběhla v myšlení tohoto člověka ukazují informace dvou českých autorů, kteří ve svých pracích zmínili jméno otce paní G a považují ho za německého nacionalistu. Z důvodu zachování anonymity paní G a jejího otce neuvádím bližší bibliografické údaje.

²¹³ podle Der Schönhengstgau 1962:17

Dlouhodobá idylická situace byla údajně narušena v závěru 19. století. Např. autoři knihy *Der östliche Schönhengstgau*²¹⁴ popisují rok 1890 v Zábřehu jako období, kdy ještě neexistovaly žádné národnostní rozpory. Děti obou národností prý seděly ve škole svorně vedle sebe a v hostincích se mluvilo jednou německy a podruhé česky. Vina na zániku tohoto soužití je připisována přicházejícím českým učitelům a úředníkům. Také další autor píše o česko – německém vztahu, že po staletí byl „snesitelný“; zmiňuje smíšená manželství a společné návštěvy školy; ke zhoršení údajně došlo v posledních desetiletích 19. století a zejména po roce 1918.²¹⁵

Ačkoli v publikacích hřebečských autorů je možné najít údaje o počtu Čechů v převážně německých obcích, skutečný počet českého obyvatelstva je těžko určitelný. Autoři knihy *Svitavy* píší o Češích, kteří v době Rakouska – Uherska zapírali svou národnost.²¹⁶ Situaci v pozdější době ilustruje hřebečský autor A. Ruth: „Leider hatte Kornitz auch viele tschechische Dienstboten, die durch Verheiratung am Ort zur Unterwanderung beitrugen. Sie bekannten sich vor 1918 zumeist als Deutsche, von 1918 – 1938 als Tschechen, 1938 Deutsche und nach 1945 wieder als Tschechen. Sie hatten es auch wahrlich nicht leicht. Es gab auch Tschechen, die deutscher als manche Deutsche waren.“²¹⁷

b) Ani výpovědi dotazovaných nejsou vodítkem, jestliže chceme získat informace o národnostním složení obcí. Vyplývá z nich, že Němci měli o počtu Čechů ve vesnici většinou mlhavé představy. Typické je, že označí obec za „čistě německou“, ale dále v rozhovoru mluví o Češích žijících na nádraží apod. Zřejmě jde o zafixování obrazu obce před rokem 1918, kdy několik obcí mohlo být skutečně „čistě německé“, nebo kde žili Češi s německými partnery a mluvili německy. Na otázku, zda byli v obci nějací Češi, dotazovaní odpovídají:

²¹⁴ *Der östliche Schönhengstgau* 1971:27

²¹⁵ Tilscher in: A. Ruth 1977:76

²¹⁶ *Svitavy* 1987:68

²¹⁷ A. Ruth 1977:117. [Bohužel měly Kornice také mnoho českého služebnictva, které svými sňatky přispívalo k migraci. Před rokem 1918 se hlásili většinou k Němcům, 1918 – 1938 k Čechům, po roce 1938 k Němcům a po roce 45 zase k Čechům. Neměli to vskutku lehké. Byli také Češi, kteří byli němečtější než mnozí Němci.]

1) Nein. G. war etwa zu 99 % deutsch. Nur... ist die Eisenbahn bei uns durchgegangen, und auf dem Bahnhof waren Tschechen. Und auch andere auf dem Bahnhof, die Bahnstreckearbeiter. (pan K)²¹⁸

2) Ja im Dorf waren auch Tschechen, ja. **Aber Sie haben gesagt: das war ein deutsches Dorf.** War ganz deutsches Dorf, ja ja. **Und wie war Ihre Beziehung zu den Tschechen?** Hm... man hat sie wenig gekannt... gingen alle eigene Wege, ja. (pan A.)²¹⁹

3) Ja, ich habe Tschechen gekannt, aber das war eine Minderheit. Das waren ganz wenige, da waren 80, 90% Deutsche. 10 % waren Tschechen, die waren gar nicht aufgefallen. Wir haben gewusst, dass dort ein paar Tschechen sind, aber das war für uns überhaupt kein Thema... **Haben Sie einen persönlich gekannt?** Nein, habe ich nicht gekannt. Weil sie so in der Minderheit waren... erst als sie uns verprügelt haben. Am Ende der Minderheitsphase. Dann hat man festgestellt, dass dort eine ganze Menge ist... (smích). (pan L)²²⁰

V obcích, které sousedily s českými sídly, byly zřejmě časté smíšené sňatky. O častých smíšených manželstvích mluvil pan H a paní I, kteří bydleli v okrajové části Hřebečska. Paní B ale při vzpomínce na svou vesnici uvedla, že horní díl vesnice byl český, zatímco spodní německý. I když vyvstává obraz jakéhosi dobrovolného izolacionismu obou národností, jednalo se spíše pouze o prostorové oddělení. Paní B se totiž dále zmiňovala o kontaktech s Čechy.

Deset dotazovaných znalo nějaké Čechy, ačkoli někdy uvádělo, že jejich vesnice byla německá. Pouze pan L a paní G říkají, že neznali osobně žádného Čecha, i když bydleli ve městě s českou menšinou.²²¹ Tři informátoři mluvili o českých příbuzných (pan D, F, J), čtyři si vzpomněli na české kamarády. Např. paní B vzpomíná na svou kamarádku, pan D na kamaráda, který se utopil. Pan C, který žil v oblasti s českou většinou, měl prý dokonce pouze české kamarády. Pan C také nejlépe ovládal češtinu a dokonce projevoval radost, že může mluvit česky. Ačkoli pouze jeden dotazovaný navštěvoval delší dobu českou školu, všichni pronesli v průběhu rozhovoru česká slova nebo alespoň správně vyslovené české názvy měst a obcí. Paní B v této souvislosti říká:

²¹⁸ [Ne. G. byl asi z 99% německý. Jenom... probíhala u nás trať, a na nádraží byli Češi. A také další na nádraží, pracovníci na trati.] (pan K)

²¹⁹ Podle F. J. C. Gauglitze(1978:243) žilo v roce 1930 v této obci 708 obyvatel, z toho 87 Čechů, tedy nikoliv zanedbatelné číslo.

[Ve vesnici byli také Češi. **Ale říkal jste, že to byla německá vesnice..** To byla úplně německá vesnice...jo jo. **Jaký byl váš vztah k Čechům?** Člověk je moc neznal..Každý šel svou cestou, jo.] (pan A.)

²²⁰ [Ano, znal jsem Čechy, ale to byla menšina. Těch bylo moc málo, tam bylo 80, 90 % Němců. Čechů bylo tak 10 %, ti vůbec nebyli nápadní. Věděli jsme, že tam je pár Čechů, ale to pro nás nebylo žádné téma...**Znal jste nějakého osobně?** Ne, neznal. Protože ti byli tak v menšině... teprve až když nás zmlátili. Na konci menšinové fáze. Pak jsme zjistili, že je jich tam docela velké množství... (smích).]

²²¹ Ve městě, kde žila paní G, zůstalo po roce 1938 asi 80 Čechů (M. Skřivánek 1995:23).

Zu den Dörfern... der war nämlich tschechisch und der war deutsch, jeder konnte deutsch und auch tschechisch, es war dort tschechische Schule, ich war dort, ich habe gesagt, in die vierte Klasse, ein Deutsch, ein Tscheche, es war prima. *Wir wollten alle tschechisch lernen.* Ja. Genau genau genau. Einer besser, einer schlechter. *Ich habe alles vergessen, ich bin 83. Všecko zapomněl.* (paní B)²²²

Ostatní dotazovaní sice neměli české kamarády, ale přesto Čechy osobně znali. Pan J vzpomínal na návštěvy u českého ševce, paní B chválila českého kováře, pan K znal údajně více Čechů, se kterými si prý vzájemně vypomáhali při práci v zemědělství.

Dotazovaní líčí česko – německé vztahy většinou jako bezkonfliktní, téměř idylické, podobně jako literatura. Při vyprávění o vztahu k Čechům zazněly např. tyto výroky:

1) Wissen Sie, es gab keinen Ärger zwischen den Tschechen und uns. Einer hat dem anderen geholfen, wir haben keinen Krach gehabt. Oder irgendwie schlimm mit den Nachbarn, ne (?), die haben zu uns gehört. (paní B)²²³

2) 41 bin ich aus der Schule gekommen, im Krieg bin ich Soldat gewesen... aber Mischehen gab sehr viele. Weil wir aneinander gelebt haben oder aneinander gegrenzt haben. *Und wir haben damals wirklich im Frieden miteinander gelebt. Es gab keinen Hass.* Nee.²²⁴ (pan H)

3) Das Verhältnis zu den Tschechen und Deutschen war sehr gut. Wir hatten auch am Platz, also in der Kirchengasse, dort war eine Familie... geheissen... die hat eine Tochter gehabt, und mit der habma gespielt. Ich hab zum Beispiel sehr viel tschechische junge Leute gekannt (pan C)²²⁵

Při popisování vztahu s místními Čechy před rokem 1945 dotazovaní vůbec nezmínili nějaké problémy, konflikty ani spory. Stěžují si sice na počesťovací

²²² V této souvislosti je zajímavý rozhovor z roku 1989, který provedli němečtí etnologové se ženou z Hřebečska. Ta se po vysídlení zapřísahala, že nikdy již nepromluví česky. V průběhu rozhovoru však řekla několik českých výrazů, aniž si to uvědomila. (H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989).

[K těm vesnicím.. ten byl Čech a ten byl Němec, každý uměl česky a každý uměl německy, byla tam česká škola, jak jsem říkala, tam jsem chodila do čtvrté třídy, jeden Čech, jeden Němec, bylo to prima. *My jsme se všichni chtěli učit česky.* Ano. Přesně přesně. Někdo mluvil hůře, někdo lépe. *Já už jsem všechno zapomněl, je mně 83. Všecko zapomněl.*] (paní B)

²²³ [Víte, žádná zloba mezi Čechy a námi nebyla. Jeden pomáhal druhému, neměli jsme žádné střety. Nebo nějak špatně se sousedy , ne(?) , ti patřili k nám.] (paní B)

²²⁴ [V roce 41 jsem vyšel ze školy, ve válce jsem byl vojákem... smíšených manželství tam bylo hodně, protože jsme žili vedle sebe nebo jsme sousedili. *A tehdy jsme skutečně žili ve vzájemném míru. Nebyla žádná nenávisť.* Ne.] (paní i, pan H)

²²⁵ [Vztah Němců a Čechů byl velice dobrý. Na náměstí, v uličce ke kostelu, byla také jedna rodina, jak se jmenovali... česká ... a ti měli dceru, a s tou jsme si hráli. Já jsem tenkrát znal spoustu mladých Čechů.] (pan C)

opatření a protěžování Čechů, ale vše se týká jakoby nějakých „jiných Čechů“ a politiků; místní obyvatelstvo je pozitivně hodnoceno.

4.3 Vztah Němců k dalším menšinám na území Hřebečska

a) Národnostní složení obyvatelstva Hřebečska nebylo příliš pestré (viz kapitola Demografické údaje). Kromě české menšiny byli z početního hlediska významnější menšinou pouze Židé, kteří se však patrně více identifikovali s Němci.²²⁶ A. Langer,²²⁷ který navštěvoval českou školu, se zmiňuje také o židovských spolužácích, které obdivuje pro jejich inteligenci a oceňuje také zdatnost židovského národa. Uvádí, že všichni rodiče těchto spolužáků se hlásili k německému jazykovému společenství. Spolubytí českých a židovských žáků prý probíhalo ve velmi dobré atmosféře. Také další autor popisuje vzájemný vztah v takřka růžových barvách a předkládá stejný obraz – židovské a německé děti sedící vedle sebe ve školní lavici. Autor uvádí, že většina obchodníků, řezníků a hostinských byli Židé. Zmiňuje však také špatné zkušenosti s obchodníky a také téměř klasický obraz židovského lichváře, který málem přivedl německého sedláka na mizinu.²²⁸

Vztah Němců k Židům prošel zřejmě velkými proměnami. Období po připojení Hřebečska k Německé říši bylo charakteristické nepřátelským postojem, projevujícím se např. zapálením synagogy ve Svitavách a rozbíjením výloh obchodů. Ničení synagog je zjevně tabuizovaným tématem, o kterém nebyly v současných publikacích hřebečských autorů nalezeny zmínky.

V dobových etnografických pracích týkajících se Hřebečska nejsou Židé reflektováni; důvodem může být jejich identifikace s Němci nebo snaha Němci distancovat se od Židů. V současném postoji k Židům převládá lítost nad jejich osudem.²²⁹ A. Ruth ve své knize vzpomíná, jak prý jako mladík bezradně stál před rozbitými výlohami „našich židovských spoluobčanů“, neschopen porozumět,

²²⁶ Také E. Hahnová (1999:197) píše, že mnozí Židé v Čechách se cítili jako Němci, přesto však sudetoněmečtí autoři neberou jejich osud na vědomí.

²²⁷ A. Langer in: Schönhengster Jahrbuch 1983:125-127

²²⁸ Tilscher in: Ruth: 1977:76

²²⁹ Podle V. Zimmermanna (2001:332) se odsuzování holocaustu nezakládalo ani tak na představě o lidských právech, jako na vzbuzeném soucitu.

natož vyvodit závěry.²³⁰ Také ve filmu „Schicksal in Mitte Europas“ je vyjadřována lítost, že hřebečtí Židé skončili v koncentračních táborech. V literatuře se ojediněle objevuje i ocenění Židů; např. v Úsově prý židovští spoluobčané stáli – s několika málo výjimkami v posledních letech – vždy a úplně na německé straně, což nesmí být podle autorů nikdy zapomenuto.²³¹

Ačkoliv podle statistických údajů v Hřebečsku nežili téměř žádní Romové, ve člancích hřebečských autorů se o nich občas objevují zmínky. Většinou jsou popisováni jako noční můra zemědělců a jako zloději, zároveň je však zmiňována jejich šikovnost a těžký úděl.²³²

V průběhu války byli do Hřebečska přiváženi příslušníci dalších národností, kteří zde vykonávali nucené práce. V hřebečské literatuře jsou tito cizinci hodnoceni rozdílně. Na jedné straně se píše o jejich bezchybném chování vůči Němcům a o snahách bránit Němce po příchodu sovětské armády, na druhé straně prý napáchali po válce mnoho zla a chodili s Rusy rabovat.²³³ Chování Němců vůči těmto pracovníkům je popsáno jako dobré, pracovníci prý např. obdrželi zvláštní přiděly bodů na textilie a mnozí se po válce zastávali „svých sedláků.“²³⁴

b) Z dotazovaných se k tématu nuceně nasazených pracovníků vyjádřili dva dotazovaní. Paní G mluvila ve shodě s literaturou o dobrém chování Němců vůči těmto dělníkům. Vzpomněla si na své příbuzné, kteří prý měli českého a

²³⁰ A. Ruth 1988:263. K tématu se vyjadřuje i německý autor V. Zimmermann (2001:92-3), který hlavní vinu na protizidovských akcích připisuje říšským Němcům; starousedlíci prý byli ochotni účastnit se spíše ojediněle. Česká autorka A. Míšková (in:Roš chodeš 3/1998:8-9) se ale přiklání k názoru, že antisemitismus nebyl do tzv. Sudet zanesen až z nacistického Německa, ale částečně navazoval na vlastní tradici. Připomíná např. antisemitismus v programu strany DNAP, přenesení těchto idejí do Henleinovy strany a pravidelné útoky vůči Židům od léta 1938. Podle autorky ale někteří členové strany mohli být eliminačním antisemitismem skutečně zaskočeni.

²³¹ Der östliche Schönhengstgau 1971:136

²³² např. J. Wondrousch in: Schönhengster Jahrbuch 1981:19

²³³ Der östliche Schönhengstgau 1971:106, A. Ruth 1977:117, proti M. Heiker in: Ruth 1977:193

²³⁴ Der östliche Schönhengstgau 1971:106, A. Ruth 1977:117. Také německý autor V. Zimmermann (2001:333) zmiňuje projevy sympatií sudetských Němců s nuceně nasazenými a se zajatci, za které byli nezřídka trestáni.

ukrajinského pracovníka, se kterými seděli u jednoho stolu.²³⁵ Vzpomínka pana H zní méně idylicky. Pan H mluvil o svém otci, který měl jako vedoucí rolníků tyto pracovníky na starosti. Vyprávěl o tom, jak otec zjistil, že zajatec dostává u jednoho sedláka málo jídla, proto ho přemístil k jinému sedlákovi.

Na Romy nikdo z dotazovaných nevzpomínal, pouze na Židy (paní I, pan H, J, D) ačkoli na ně přímo nebyla zaměřena otázka. Podobně jako v literatuře, i zde převládlo vyjádření lítosti nad jejich osudem, jak dokládají tyto výroky:

1) (dojatě) aber was mit den Juden passiert ist, das war wirklich schlimm. So was darf sich nicht wiederholen. Das haben wir nicht gewusst. Aber... wenn wir heut sagen, so dem auch immer, wir haben des nicht gewusst, dann glaubt man uns gar nicht. (pan H)²³⁶

2) Den Juden, den ist es so dreckig gegangen, ich mag keine Reden gegen Juden, des sind Menschen wie wir. Sind bisschen anders, haben andere Religion, vielleicht auch... es war bei Hitler (?), andere Rasse, aber... Menschen sind's. (pan J)²³⁷

Pan D (sociální demokrat) nevzpomínal na Židy ve vlasti, ale na svého židovského mecenáše a spolupracovníka v Německu a vyjadřoval smutek nad jeho smrtí.

4.4 Hodnocení dopadu hospodářské krize na život obyvatel

a) Hospodářská krize není obdobím, které by publikace hřebečských autorů obsáhle hodnotily. Typické je její popisování jako velmi těžké situace, která zasáhla do života německé společnosti²³⁸ a jejímž důsledkem je hrozivá nezaměstnanost. Např. R. Pechhold²³⁹ vnímá 30. léta jako „úplně nesnesitelnou situaci“ provázenou velkým nárůstem počtu nezaměstnaných. Situace v některých oblastech byla skutečně zřejmě vážná vzhledem k převládajícímu textilnímu průmyslu. V knize Heimatbuch Zwittau se můžeme dočíst o poměrech ve

²³⁵ Také v knize Moravskotřebovsko Svitavsko (2002:329) je skutečně zmíněno, že cizinci ubytovaní v domácnostech se stávali neformálními členy rodiny a jídvali s domácími u jednoho stolu.

²³⁶ (dojatě) [ale to co se stalo se Židy, to bylo skutečně zlé, něco takového se nesmí opakovat. To jsme nevěděli. Ale... (paní I) Když dnes řekneme, ostatně jako pořád, že jsme to nevěděli, tak nám to nikdo vůbec nevěří.] (pan H, *paní I*)

²³⁷ [Těm Židům, těm se tak mizerně vedlo, já nemám rád žádné řeči proti Židům, to jsou lidé jako my. Jsou trochu jiní, mají jiné náboženství, možná také... to bylo za Hitlera... jinou rasu, ale... lidé to jsou.] (pan J)

²³⁸ Podle německého autora R. Jaworskeho (2004:50-51) sudetoněmecké sociální struktury škodily spíše vlastní podmínky než nápadný 'český smrtící stisk', na který s oblibou upozorňovali národní demagogové. Vysoký počet nekvalifikovaných dělníků snižoval jejich šanci najít práci ve specializovaných průmyslových odvětvích.

²³⁹ R. Pechhold 1965:47

Svitavách v roce 1935, kdy se městský radní musel obrátit na obyvatele s prosbou o peněžité a potravinové dary pro podporu početných nezaměstnaných.²⁴⁰

Prohlubování krize je dáváno do přímé souvislosti s politikou státu. K. Hawlitschek²⁴¹ se domnívá, že v době trvalé hospodářské krize musela německá území se svou průmyslovou strukturou snášet „strašlivou nezaměstnanost“, přičemž chyběla nutná pomoc státu. Velké části německého obyvatelstva tak došly k přesvědčení, že: „v tomto státě na ně nečeká žádná dobrá budoucnost.“ Podle dalších autorů stát nebyl buď schopen, nebo neměl dobrou vůli zabývat se dostatečně průmyslem, obzvláště textilním.²⁴² Tyto zmínky o textilním průmyslu je třeba dát do souvislosti s průmyslovou strukturou Hřebečska. Největší město Svitavy bylo střediskem textilního průmyslu a proto bylo krizí patrně značně zasaženo. Také německý autor R. Jaworski píše o zastaralých sudetoněmeckých průmyslových odvětvích, kam patřil zejména textilní průmysl.²⁴³

b) V rozhovorech byla použita jedna otázka týkající se přímo hospodářské krize. Odpovědi dotazovaných jsou rozdílné, převažuje však toto schéma: dotazovaní o krizi vědí, reflektují ji, zároveň však tvrdí, že oni osobně krizí příliš netrpěli. Krize tedy existuje, ale týká se jakoby jiných oblastí. Podle dotazovaných jsou zasažena zejména města, kdežto situace na venkově zůstává téměř stejná jako dříve. Příkladem je vyprávění pana A:

In der Landwirtschaft hat man das nicht so gemerkt, ja. Also mein Heimatort war ganz landwirtschaftlich geprägt. In der Stadt war Industrie, in Landskron, dort war Firma Pahn (?), das war eine Papierfabrik, Papieren, Kartonagen, und dann die Tabakfabrik, und was hat noch alles gegeben... Noch zwei drei grössere

²⁴⁰ Heimatbuch Zwittau 1974:32

²⁴¹ K. Hawlitschek in: Der Heimat treu verbunden 1990:16. Podle V. Kurala Češi krizi nezavinili, ale skutečně bylo chybou, že ji zvládali pomalu a nezorganizovali dostatečnou pomoc hladovějícím pohraničním oblastem. (V. Kural in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:500). Podobně i Z. Kárník (2002:48,II. díl) zmiňuje významný časový faktor – zatímco v ČSR se krize propadla na dno v roce 1933, v Německu se již v této době ode dna odrazila. Podle autora byla teze o protiněmeckých opatřeních státu rozšířena nacistickou propagandou.

²⁴² J. Lidl, R. Pechhold 1965:47

²⁴³ R. Jaworski 2004:44. Podle Z. Kárníka (2002:46, II. díl) bylo další nevýhodou, že tato odvětví žila převážně z exportu.

Fabriken, ja. Dort sind Deutsche und Tschechen hingegangen zur Arbeit, das war eigentlich nicht so... wie soll ich sagen... nicht gekämpft haben, sind einen eigenen Weg gegangen... (pan A)²⁴⁴

Pan A také prohlásil, že na vesnici byl „sotva hlad.“ Tento informátor však pocházel ze zemědělské rodiny, která vlastnila velký statek. Zemědělci - samozásobitelé krizí výrazněji netrpěli, jak dokládá i pan K, který uznává, že „jsme nebyli tak zasaženi“ a stěžoval si pouze na to, že zemědělské produkty byly špatně placené. Pro příslušníky jiných sociálních skupin, než byli sedláci, ale mohla být situace obtížná, jak dokládá pan H, který mluví o hladových dětech (viz níže).

Ani situace ve městech není jednoznačná. Informátor pocházející ze Zábřehu jakoby ani netušil, co slova „hospodářská krize“ znamenají a nereagoval ani na otázky, které mu podsouvaly témata pro odpověď:

A já jsem slyšela, že za té doby hospodářské krize to tam bylo hodně těžké... Je to pravda?

Jak těžký?

Těžký život, hodně nezaměstnanost, hlad...

Nic, nic, nic. Zábřeh... Ja, ja. V roce 1946 byl každéj Němec tak.. (?)

Ale před válkou...

Před válkou nikdo, ne. (pan C)

Je ale nutné zmínit, že pan C byl obchodníkem. Dva dotazovaní, kteří žili ve Svitavách, měli rozdílné názory. Rodiče obou dotazovaných měli podobné pracovní zařazení – otcové byli úředníci. Pan J vnímal situaci jako obtížnou, pan L však dopad krize nepocíťoval:

1) Ja, des die war schwierig, die Krise. Sie war überall. In der deutschen Gebieten der Tschechoslowakei war Krise sehr stark, in tschechischen Gebieten war nicht so stark, man muss sagen, die tschechische Industrie war nicht ganz konkurierend zu deutschen, Tschechien war damals noch ziemlich wirtschaftlich ausgerichtet (?), und hat nicht so stark gelitten.²⁴⁵ Während in rein Industriestädten wie Zwittau war es viel schwer. Zwittau hatte viel Textilindustrie, Lederindustrie, Maschienenbauindustrie... (pan J)²⁴⁶

²⁴⁴ [V zemědělství si toho člověk tak nevěšiml, jo. Moje rodiště mělo úplně zemědělský charakter. Ve městě byl průmysl, v Lanškrouně byla firma Pahm (?), to byla továrna na papír, papír a kartóny, a továrna na tabák, a co tam ještě bylo.. no ještě tak dvě, tři větší továrny, jo, a tam chodili Němci i Češi do práce. No vlastně ne tak, že by tam jako bojovali, každý šel svou cestou...]

²⁴⁵ Také německý historik H. Lemberg (1999:59) píše o „relativně silnější industrializaci sudetoněmeckých území.“

²⁴⁶ [Ó, to bylo obtížné, ta krize. Ta byla všude. V německých územích Československa byla krize (důrazně) hodně silná, v českých územích nebyla tak silná, musí se říct, český průmysl nebyl dost konkurenční k německému, Čechy byly tehdy ještě dost zaměřené na zemědělství, a tak tím tak netrpěly. Zatímco v čistě

2) Die Wirtschaftskrise, die Problematik des neuen deutschen Reiches, das war ja vor 1933, das war die Zeit von Weimar. Wenn Sie geschichte können... das war diese fürchterliche Weimarer Republik, das war das Problem der grossen Arbeitslosigkeit, auf die wir jetzt wieder zugehen... Und das war auch der Grund, weshalb die Partei kam, dieser Hitler kam, und hat gesagt: wir machen alles anders. Was am Anfang gar nicht so schlecht war. Aber ich bin erst 1937 geboren, also ich habe mit meinen Eltern verhältnismässig... wir haben schöne Wohnung gehabt, gutes Auskommen, wir hatten keine Probleme. (pan L)²⁴⁷

Zvláštní je hodnocení „děsné“ Výmarské republiky, kterou pan L spojuje s nezaměstnaností. V této odpovědi je zmíněno zároveň jiné důležité téma – vliv hospodářské krize na politickou orientaci a radikalizaci obyvatelstva. Také v dalším rozhovoru bylo naznačeno spojení mezi obrovskou nezaměstnaností, hladem a úspěchy Hitlera:

In Deutschland, damals, die Hälfte zwanziger, anfangs dreiziger, waren 7 Millionen Arbeitslose. Und er hat ihnen Brot und Arbeit versprochen. Weil damals haben die Arbeitslosen auch in Deutschland, auch in D., auch in Stašov, Arbeitslosen gehungert. **Ja, es war eine Wirtschaftskrise.** Eine Wirtschaftskrise. Warum, wieso, wer verantwortlich war, das lassen wir weg, das weiss ich auch nicht genau. Aber gewählt ist er geworden, weil 7 Millionen Arbeitslosen waren. Da hatten viele Familien nicht genug zu essen. Auch in Deutschland.²⁴⁸ Und des... des sagt man nicht, das will man nicht hören. Und in D. könn ich Familien, in D., kommen wir zum 38. **Ja. 38.** Da gabs auch viele Familien, wo das gleiche war wie im Deutschland, wo der Vater arbeitslos war, die Mutter ist zum Tagslohn gegangen, zum Bauer, hat Brot heim g'bracht, am Abend, und die Kinder haben schon drauf gewartet. Ich will nur ungefähr... wie das Klima war. (pan H, zemědělec)²⁴⁹

průmyslových městech jako Svitavy to bylo mnohem horší. Svitavy měly hodně textilního průmyslu, kožedělného průmyslu, strojírenského průmyslu...] (pan J)

²⁴⁷ [Hospodářská krize, problematika nové Německé říše, to bylo před rokem 1933, to byl čas Weimaru. Jestli znáte historii... to byla ta děsná... Výmarská republika, a to byl problém velké nezaměstnanosti, ke které se teď zase blížíme... A to byl také důvod, proč přišla ta strana, proč přišel Hitler, a řekl: my uděláme všechno jinak. Což nebylo na začátku vůbec tak špatné. Já jsem se narodil až v roce 1937, tak jsem s rodiči poměrně... měli jsme pěkný byt, pěkný příjem, neměli jsme žádné problémy.] (pan L)

²⁴⁸ Podle českých autorů patřilo Německo ke státům s nejtěžším průběhem krize. (V. Lacina, J. Pátek 1995:31)

²⁴⁹ [Německo, tehdy, v polovině 20. let, na začátku 30. let, bylo tam 7 milionů nezaměstnaných. A on ((Hitler)) jim slíbil chleba a práci. Protože tehdy nezaměstnaní v Německu, a také v D., také ve Stašov, nezaměstnaní hladověli. **Ano, to byla hospodářská krize...** Hospodářská krize. Proč, jak to, kdo byl zodpovědný, to necháme, to já také přesně nevím. Ale zvolen byl proto, že bylo 7 milionů nezaměstnaných. A mnohé rodiny neměly dost jídla, také v Německu. A to.. to se neříká, to se nechce říkat. A v D., znám rodiny, v D., pojďme teď k roku 38 **Ano. 38.** Tam byly mnohé rodiny, a to bylo stejné jako v Německu, kdy otec byl nezaměstnaný, matka chodila na denní výdělek k sedlákovi, a přinesla domů kousek chleba, a děti už na to čekaly. Já chci jen přibližně (...?...), jaké bylo klima. (pan H)]

Pan H také vypráví, že „tam byly mnohé rodiny“, sám však o zasažení krizí nemluví. (Jedná se opět o zemědělce s větším hospodářstvím.) O přímém zasažení hospodářskou krizí mluvili dva dotazovaní, jejichž socioprofesní původ byl odlišný. Jedním byl pan F pocházející z dělnické rodiny a navíc z oblasti ústecka, tj. dalšího střediska textilního průmyslu. Krizi vnímá jako vážnou, zmiňuje nezaměstnanost, která zasáhla i jejich rodinu; rodiče prý museli chodit vydělávat k sedlákům jako nádeníci a za práci dostávali jen jídlo. Druhou osobou je paní G, jejíž rodiče pocházeli z učitelských rodin. Vzpomínka se týká ztráty zaměstnání otce, skrovného a obtížného života.

Na nezaměstnanost určitých skupin obyvatelstva mohla mít také vliv politická orientace. V jednom rozhovoru bylo uvedeno, že sociální demokraté byli ostatními Němci propouštěni (pan D). Zároveň se však mluví o jakési podpůrné síti sociálních demokratů – vzájemné podpoře, kdy jeden sociální demokrat zajišťoval práci svým kolegům.

Dotazovaní zpravidla na rozdíl od hřebečských autorů nehledali žádného viníka krize, tj. obviňován není ani stát, ani nevhodná struktura průmyslu. Krize prostě jakoby jen existovala a přinesla s sebou nezaměstnanost. Pouze jeden informátor dává hospodářskou krizi do souvislosti se státní politikou, nevidí ji však jako jedinou příčinu, ale jako něco, co „přispělo.“ Tím, co „přispělo“ bylo prý znevýhodňování Němců. (pan K, zemědělec)

4.5 Politická orientace a vztah k Sudetoněmecké straně

a) Také v Hřebečsku, podobně jako v dalších pohraničních oblastech, se v předválečných letech naprostá většina obyvatel přiklonila k Sudetoněmecké straně (SDP). Vznik SDP je dáván do souvislosti se snahou Čechů o „počeštění“ německých území.²⁵⁰ Tato strana je v hřebečské literatuře převážně pozitivně hodnocena a jsou zmiňovány její kvality. Např. podle A. Rutha byla Sudetoněmecká strana od začátku připravená k diskusi a zůstala taková až do roku 1938.²⁵¹ Autor však zároveň oceňuje, že i z české strany docházelo k pokusům o diskusi se Sudetoněmeckou stranou; jednalo se prý zejména o české Agrárníky.

²⁵⁰ Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999 – nový přepis dobové knihy, s.67)

²⁵¹ A. Ruth 1988:261.

Jako hlavní cíl Sudetoněmecké strany je popisováno dosažení autonomie německých oblastí. Tento cíl se prý později mění v důsledku bezvýchodnosti situace²⁵² a neústupnosti Čechů, kdy je zmíněn také stereotyp zlého prezidenta Beneše: „Wenn sich dieser Wille, dessen Ziel die Autonomie der Sudetendeutschen war, nicht durchsetzen konnte, dann liegt dies vor allem an dem unnachgiebigen, nationalstaatlichen Denken des Aussenministers und späteren Präsidenten der Tschechoslowakischen Republik Dr. E. Benesch.“²⁵³

Častou snahou je oddělování Sudetoněmecké strany od spojitosti s nacionálním socialismem a s osobou Hitlera. Např. I. Benesch vyzdvihuje především Henleinovu snahu o autonomii německých oblastí. Podle autora nelze spojovat počáteční Henleinovy snahy s politikou Hitlera, neboť Hitler neměl zpočátku žádný koncept řešení problému a v roce 1933 prohlásil, že „sudetští Němci se budou muset o své zájmy starat sami“.²⁵⁴ A. Ruth se snaží prokázat, že program NSDAP nenacházel v Hřebečsku odezvu: „Mit der Ideologie des Nationalsozialismus, wie er sich im Altreich entwickelt hatte, konnte sich unser Schönhlengster Landvolk jedoch in wesentlichem nicht identifizieren. So ist ihm

²⁵² Benesch in: Heimat treu verbunden 1990:89

²⁵³ [Jestliže se nemohla prosadit tato vůle, jejímž cílem byla autonomie sudetských Němců, pak to leží především na neústupném, nacionalistickém myšlení ministra zahraničí a pozdějšího prezidenta Československé republiky Dr. E. Beneše.] Lidl J., Pechhold R. 1965:47. Také F. Seibt (1996:311-312) poukazuje na nedostatečný dialog české strany se SDP a tvrdí, že německý poměr ke státu byl ochoten reagovat i na „nejchabější jiskřičku naděje.“ Např. po slibech ministerského předsedy vystoupily ze strany tisíce členů. Naopak M. Sládek (2002:69) píše o Hitlerově expanzivní politice, která by se nezměnila ani po poskytnutí autonomie a vnímá sudetské Němce jako „pouhý nástroj“ této politiky.

²⁵⁴ I. Benesch (in: Der Heimat treu verbunden 1990:89). Datování spojení sudetoněmeckých aktivistů s Hitlerem je skutečně sporné. Podle autorů Dějin Německa (1995:286) nabádal Hitler sudetské Němce už od konce první světové války ke stupňování požadavků a vyvolal tak sudetoněmeckou krizi. V. Kural (1993:45) ale uvádí, že Německo české Němce ke své existenci nepotřebovalo a jejich prostor by byl pro ně spíše zátěží. Samotné spojení s Henleinem klade M. Sládek (2002:61-2) až do závěru 30. let. Ještě v roce 1937 prý spolupráce nebyla těsná. Podobně německý historik H. Lemberg (1999:236-7) považuje Henleina za Hitlerova vykonavatele až od roku 1937. Naproti tomu podle Z. Kárníka (2002,II.díl) se o založení Sudetoněmecké vlastenecké fronty(SHF) snažili především nacisté (s. 183), sociální demokraté vnímali SHF od počátku jako fašistickou (s.209) a Henlein v roce1941 promluvil o své věrnosti nacismu od okamžiku, kdy se stal vůdcem SHF. (s. 197)

die Verfolgung von Menschen anderer Rasse, Religion, Nationalität oder wegen ihrer politischen Gesinnung immer zutiefst fremd geblieben.“²⁵⁵

Jako hlavní důvod pro volbu Sudetoněmecké strany udávají hřebečtí autoři bezvýhodnost situace sudetských Němců a nerespektování jejich vůle. Volba je popsána jako poslední možnost, jak získat nějaký vliv na události.²⁵⁶ Nevyslyšená touha po autonomii je považována za podstatnou příčinu příklonu ke straně. Citát dalšího autora evokuje myšlenku, jako by Němci byli ochotni volit jakoukoli stranu, která by jim přinesla uspokojení touhy po sebeurčení: „Německo bylo pro nás vždy něco velkého a svatého, netázali jsme se po stranách, jen když nezapomněly na své děti mimo Říši.“²⁵⁷ Přímé spojování politických preferencí s hospodářskou krizí nebylo zaznamenáno.²⁵⁸

b) Dotazovaní odpovídali na otázku „Jak jste vnímal(a) nástup Konráda Henleina“ nepříliš ochotně, některým se podařilo otázku zamluvit, jak uvádí tento příklad, kdy se vyprávění stočilo na obraz dobrého sousedství:

Ich weiss nicht... Ich war zu jung. Also ich habe gewusst, das ist Henlein, aber so fanatisch, das waren wir eigentlich nicht. Wir haben zugehört aber... kamen die Tschechische zu uns, ein Mädchen, war tschechische, ob da Henlein war oder ob net da war... Und einen Schmied hatten wir, einen guten Schmied, er hat uns Sensen gesegnet (?) Wissen Sie, die Nachbarschaft, wir hatten niie, niie Krach. (paní B)²⁵⁹

Ostatní odpovědi odpovídaly tomuto schématu: dotazovaný se prý o politiku nezajímal, ani jeho rodina ne, jen občas něco zaslechl. Podle tohoto vzorce dotazovaní vypráví bez ohledu na to, zda byli ještě dětmi (paní E, pan L, F) nebo již dospělými (pan A). Ve třech případech je zmíněno zapojení do mládežnických organizací, které jsou ale oddělovány od oblasti politiky a v jednom případě je

²⁵⁵ [S nacistickou ideologií, která se vyvinula v Říši, se nemohl náš hřebečský lid v podstatě identifikovat. Pronásledování lidí jiné rasy, náboženství, národnosti nebo kvůli politickému smýšlení mu zůstávalo stále hluboce cizí.] A. Ruth 1988:262. Toto tvrzení však kontrastuje s historickými událostmi, jako je zapálení synagogy ve Svitavách a rozbíjení výloh židovských obchodů.

²⁵⁶ A. Ruth 1988:261

²⁵⁷ J. Wondrousch in: Schönhengster Jahrbuch 1989:91

²⁵⁸ Čeští autoři se naopak tomuto spojení nevyhýbají. Další názory byly zmíněny v části A, kapitola Politický vývoj.

²⁵⁹ [Já nevím... Já jsem byla moc mladá. Já jsem věděla.. tohle je Henlein, ale tak fanatičtí jsme nebyli. (?) My jsme ho poslouchali... Češi přišli k nám, jedna holka, byla Češka, ať byl Henlein nebo nebyl... a měli jsme toho kováře, brousil(?) nám kosa, ten byl hodný.. Víte, sousedství... nikdy, nikdy jsme neměli hádky.]

zdůrazňováno, že do Hitlerjugend stejně všechny děti musely (pan F). Zazněly například tyto odpovědi:

1) (mlčí) **Sie müssen nicht antworten, wenn Sie nicht wollen.** Ja... wie alt war ich damals... Wann kommt Henlein... 38 oder 37, oder so irgendwie, ja. Ich war für Politik nicht so sehr interessiert. Ich war bei Turnverein und so, aber Politik hat mich dann nicht so interessiert. (pan A)²⁶⁰

2) Weiss ich nicht. Ich wusste nichts vom Krieg. Von den politischen Sachen wurde in unserer Familie nie vor den Kindern gesprochen. Ich weiss nur, dass mein Vater immer von Hetzen gesprochen hat, und Schreiern, denn sie hatten geschrien, Hitler hat geschrien, die Nazis haben gehetzt... Ich hab nur von Hetzen a Schreien gehört, (...?...), es war zu gefährlich, es deutlich zu erwähnen. Ja, in Hitlerjugend waren wir gewesen, wir sind zum Sport gegangen, Sport war toll, und die politischen Sachen... wir waren zu jung (paní E)²⁶¹

3) Nein. Wir haben nie über Politik gesprochen. (pan L, v této době byl malým dítětem. Otázka zněla, jestli ví něco o tom, jak vnímali Henleina jeho rodiče)²⁶²

Podobně jako v hřebečské literatuře, i zde jsou Henleinovy snahy spojovány se získáním autonomie. Představa autonomie je vnímána jako důvod příklonu k Sudetoněmecké straně. Zmiňovány jsou také okolnosti, které prý přispěly k tomuto příklonu – hospodářská situace a pocit znevýhodnění. Negativně je vnímáno zakazování Henleinova hnutí (pan F).

1) Ja... ich muss sagen, aus dieser wirtschaftlichen Lage her, nehm ich an (...?...), hat man den Konrad Henlein, der ja nicht von der Tschechoslowakei weg wollte, der ja nur Autonomie wollte, mindestens am Anfang. (...) Und das hat man natürlich begrüsst, dass dann Autonomie wäre. (paní G)²⁶³

2) Ja... o... ja... es war so, wie soll ich das wirklich zu sagen... dadurch, dass sich die deutsche Bevölkerung benachteiligt gefühlt hat... und jetzt kommt Henlein... zuerst sprach er von Autonomie, Autonomie... (pan K)²⁶⁴

²⁶⁰ [Nemusíte odpovídat, když nechcete.. Jo...kolik mně tenkrát bylo... On přišel asi 38, nebo 37, nebo tak nějak.. Já jsem se o politiku moc nezajímal. Já jsem byl u Turnverein a tak, ale politika mě tak moc nezajímala.] (pan A)

²⁶¹ [Já nevím. Já jsem nic nevěděla o válce. V naší rodině se před dětmi nemluvalo o válečných věcech. Vím jen, že můj otec stále mluvil o štvání a o křiklounech, neboť oni křičeli, Hitler křičel, nacisté štvali... Já jsem slyšela jen o štvání a křičení, (...?...), to bylo nebezpečné to zřetelně vyslovit. Ano, v Hitlerjugend jsme byli, chodili jsme sportovat, sport byl super, ty politické věci... byli jsme moc mladí..] (paní E)

²⁶² [Ne. Nikdy jsme nemluvili o politice.] (pan L)

²⁶³ [Jo... musím říct, za této hospodářské situace... připouštím, (...?...), my jsme Konráda Henleina, který skutečně nechtěl od Československa, on chtěl jen autonomii, alespoň na začátku (...) A to jsme přirozeně uvítali, že by pak byla autonomie..] (paní G)

Paní G dále vypráví, že její matka jako vdova později odmítla peníze nabízené stranou a nechtěla do ní vstoupit. Se stranou se neidentifikovala, ale myšlenka autonomie se jí líbila.

²⁶⁴ [Ano... ó... ano... to bylo tak, jak to mám skutečně říct... tím, že se německé obyvatelstvo cítilo být znevýhodňováno... a teď přichází Henlein... nejdřív Henlein mluvil o autonomii, autonomii...] (pan K)

3) Gut. Gut und zwar deshalb, dass wir Deutsche, my Němci byli vrátili se do Německa nebo do Rakouska. My jsme Němci a my patříme do Německy. Německo. Das hätten die Tschechen, oder Masaryk, ten byl lepší, byl naše, das hätten sie müssen merken, dass da die Deutschen sind und wäre gar nicht Krieg und überhaupt nichts gewesen. (pan C na otázku, jak vnímal nástup Henleina)²⁶⁵

Pan C jako jediný uznal, že nástup Henleina uvítal. Je však nutno připomenout, že pan C byl jinými dotazovanými označen za člověka, který se „tenkrát politicky angažoval“. Zajímavá je ale jeho pozitivní zmínka o Masarykovi, zvláště výraz „byl naše.“ V této odpovědi pan C také považuje za přirozenou příslušnost Němců do Německa. Paní G naproti tomu tvrdila, že k Německu vůbec žádný vztah nebyl, pouze k Rakousku.

V odpovědích zaznělo tedy pouze jedno upřímné uznání Henleina, ostatní odpovědi jsou spíše vyhýbavé. Objevila se také dvě mírně negativní hodnocení. Pan D, sociální demokrat, si stěžoval, že Henlein vyzýval obyvatele, aby bojkotovali a vyobcovali sociální demokraty. Hodnocení pana J výslovně spojuje Henleinovu činnost a nacismus:

Ja. Wissen Sie, der Henlein... er war Nazi, er war Nazi. Aber er hat in seiner ersten Zeit versucht, etwas für die Deutschen, die in der Tschechei gelebt haben und eigentlich weiter leben sollten, mit ihrer Regierung, hat versucht, etwas zu gewinnen. Wenn Sie mich fragen... ich hab so ein Eindruck, die Tschechisierung, die natürlich gekommen ist... **Ja...**Die ging zu schnell. Er hat versucht, die Deutschen ein bisschen zu protegieren. Aber als er dann gemerkt hat, im Nebenland ist einer, der macht (...?...), der steht hinter ihm, der will mehr, dann ist es so abgeglückt (?) (pan J)²⁶⁶

Na rozdíl od literatury byl tedy jeden dotazovaný schopn otevřeně spojit postavu Henleina s nacismem. Další rozpor se týká vůle obyvatelstva náležet k Německu. Zdá se, že tato myšlenka se ujala jen u části obyvatelstva, jiní chtěli spojení s Rakouskem. V představách dotazovaných figurují spíše sny o autonomii a výše uvedená slova hřebečského autora o „velkém a svatém Německu“ nejsou zřejmě přiměřená.

²⁶⁵ [Dobře. A sice proto, že my Němci, my Němci byli vrátili se do Německa nebo do Rakouska. My jsme Němci a my patříme do Německy. Německo. A to by si Češi, nebo Masaryk, ten byl lepší, byl naše, museli všimnout, že jsou tu Němci, a nemusela být válka a vůbec nic]

²⁶⁶ [Ano. Víte, Henlein... to byl nacista, byl nacista. Ale zpočátku se pokusil, něco pro Němce, kteří žili v Československu a vlastně měli žít dále, s jejich vládou, pokusil se něco získat. Když se mně ptáte... já mám dojem, že počesťování, které přirozeně přišlo...**Ano...** to šlo příliš rychle. On se pokusil Němce trochu protěžovat. Ale až pak viděl, že to tak nepůjde, když pak viděl, že ve vedlejší zemi je jeden, ten dělá (...?...), ten za ním stojí, ten chce víc, tak to tak dopadlo (?).] (pan J)

Dotazovaní podobně jako hřebečtí autoři nereflektují svou roli na pozdějších událostech, tj. nevnímají svůj příklon k většinovému politickému proudu jako příspěvek vedoucí k posílení nacismu a následné válečné katastrofě, ani se nezmninili o tom, že by byli Hitlerem využiti.

4.6 Mnichovská dohoda a vznik Říšské župy Sudety

a) V hřebečské literatuře se v této souvislosti objevují tato důležitá témata: krize, mobilizace, dohoda a nesmírné štěstí, která jsou takto propojena: Období těsně před dohodou je obdobím naprosté krize, kterou dovršuje česká mobilizace, takže hrozí válka. Naštěstí je nalezeno vhodné a mírové řešení – Mnichovská dohoda a připojení k Německu, které je obyvatelstvem bouřlivě přivítáno.

Téma předmnichovské krize je ilustrováno příklady českých omezujících opatření, např. odevzdávání rádií a vypínání proudu, aby Němci nemohli poslouchat Hitlerovu řeč.²⁶⁷ Napětí prý podle autorů dosáhlo vrcholu, když docházelo ke střelbě, např. v Mohelnici byl českými vojáky zabit jeden Němec. Poté, co němečtí muži obdrželi povolávací rozkazy, údajně často prchali do lesů nebo se skrývali, aby nemuseli bojovat proti vlastním druhům.

Vyhlášení všeobecné mobilizace (22.9.1938) bývá hřebečskými autory vnímáno jako vážná krize, jejímž nejlepším řešením byla Mnichovská dohoda. „Sudetskou krizi“ se podařilo „v poslední minutě mírově vyřešit“ prostřednictvím dohody čtyř mocností.²⁶⁸ Podle jiného pojetí již „svět nemohl bez účasti přihlížet utiskování sudetských Němců Čechy“ a světové mocnosti se pokusily najít řešení, které by se vyhnulo válce.²⁶⁹ Další autor však vnímá rozhodování mocností negativně a píše, že sudetští Němci se stali „objektem na šachovnici světových dějin.“²⁷⁰ Mnichovská dohoda je však především popsána jako dobré řešení, které bylo stvrzeno několika státy, takže je platná. Např. A. Ruth se domnívá, že

²⁶⁷ Der östliche Schönhengstgau 1971:105

²⁶⁸ Heimatbuch Zwittau 1974:39

²⁶⁹ Heimatbuch der Gemeinde Karlsbrunn 1986:213. Německý autor F. Seibt ale vnímá Mnichovskou dohodu jako počátek německo – české katastrofy a v podstatě i války. (F. Seibt 1996:316, 321)

²⁷⁰ J. Wondrousch in: Schönhengster Jahrbuch 1977/23. Podobně i R. Hilf (1996:130) vnímá sudetské Němce jako skupinu, která se nechala strhnout Hitlerem do hlubin. S pojmy objekt – subjekt pracují jinak čeští autoři. V. Kural (in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:30) vnímá sudetské Němce jako nejen objekt, ale i aktivní subjekt špatného řešení, které je zatížilo historickou odpovědností.

Mnichovská dohoda je právně platná a nemůže být anulována bez souhlasu postižených.²⁷¹

Připojení Hřebečska k Německu je obvykle popisováno jako spravedlivé a přirozené řešení.²⁷² Obyvatelstvem bylo prý vnímáno jako realizace práva na sebeurčení²⁷³ a občané Říše již „nemuseli mít strach ze svévole, nouze a nezaměstnanosti.“²⁷⁴

V literatuře je zmiňováno i stěhování Čechů z Hřebečska. Zdůrazňována je možnost volného odchodu a dobré chování Němců vůči odcházejícím Čechům v kontrastu s pozdějším chováním Čechů při odsunu. Např. A.Knauer²⁷⁵ píše o Česích, kteří se vytráceli v noci, protože „měli špatné svědomí“. Odcházejícím prý „nikdo nezkrivil ani vlas a neokradl je.“ Zmíněno je i stěhování Židů, z nichž nikdo nebyl obtěžován.²⁷⁶ Odcházející Češi si prý „vzali svůj celý majetek a jmění a nebyli žádným způsobem poškozeni.“²⁷⁷ Zde autoři opomínají skutečnost, že někteří Češi museli zřejmě v Hřebečsku zanechat své domy nebo pole.

Poměrně velký prostor v publikacích zaujímají zprávy o příchodu německých jednotek do Hřebečska a o jejich uvítání. Tyto zprávy vypadají, jakoby byly stále považovány za slavné okamžiky v historii měst a obcí. Typické je detailní líčení o zdobení měst, setkání obyvatel s německými vojáky, o slavnostech a děkovných bohoslužbách.²⁷⁸ Např. autoři publikace *Der östliche Schönhengstgau* uvádí, že

²⁷¹ A. Ruth 1988:9. F. Seibt (1996:354) také zmiňuje tezi o nevyjasněných smluvních poměrech po Mnichovské dohodě, která byla jádrem sjednotitelské ideologie sudetoněmecké národnostní skupiny.

²⁷² R. Hilf (1996:90) dává do souvislosti odtržení pohraničí a pozdější „vyhnání“ Němců jako příklady špatného řešení. Vystěhování Čechů však do této své teorie nezahrnul.

²⁷³ Heimatbuch Zwittau 1974:40

²⁷⁴ A. Ruth 1988:25

²⁷⁵ A.Knauer in: Schönhengster Jahrbuch 1968:97

²⁷⁶ Der östliche Schönhengstgau 1971:105

²⁷⁷ Heimatbuch Zwittau 1974:40. Podle autorů knihy Svitavy (1987:106) byly mnohé české rodiny doprovázeny nadávkami a vyhrůžkami. F. Vašek (in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:117) dokonce píše o Česích z Lanškrounska, z nichž mnozí přechali bez svých věcí za posměchu Němců; někteří prý spáchali sebevraždu nebo zešileli.

²⁷⁸ Obrovské nadšení z připojení spojuje V. Kural s myšlenkou velkého národního vítězství při zdůraznění vlastního subjektivního přínosu. (V. Kural in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:317). Podle R. Hilfa (1996:83) se sudetským Němcům v této době zdálo, že přišla doba vyplnění jejich snů, zatímco pro Čechy znamenal Mnichov větší šok, než bylo obsazení zbytku území. Pro oba národy byl Mnichov vlastně neštěstím a příčinou dalších tragédií. (s.130). Český historik T. Pasák (1998:11) popisuje Mnichov jako počátek

všichni obyvatelé města byli hluboce dojatai, neboť se splnilo jejich toužebné přání od roku 1918.²⁷⁹

V další knize je popsáno štěstí obyvatel Svitav, které je doprovázeno touto myšlenkou: „Selbstverständlich hätten sie die Truppen eines demokratisch – parlamentarischen Deutschlands mit der gleichen Begeisterung begrüsst... dies vor allem schon 1918.“²⁸⁰ Tento citát připomíná názor, který byl uvedený v předchozí kapitole („Neptali jsme se po stranách, jen když nezapomněly na své děti mimo Německo“). Tyto výroky dávají vzniknout domněnce, jako by byli obyvatelé Hřebečska ochotni vstoupit do služeb kohokoli, kdo by jim zajistil samostatnost.²⁸¹

Život po připojení k Německu je často vnímán jako změna k lepšímu. Oceňována je hlavně nová svoboda a snaha německé vlády bojovat proti nezaměstnanosti. Do protikladu je dáována československá vláda, která neposkytla v době krize Hřebečsku nutnou pomoc. Ukazateli úspěchu jsou pro německé autory vzrůstající počty obyvatelstva, rozšiřování továren, rozrůstání měst. Oceňováno je, že Němci mohli zaujmout postavení, která dříve měli jen Češi.²⁸² Nezaměstnanost byla prý ode dne připojení neznámá.²⁸³ S tím souhlasí i další autoři, kteří popisují reorganizaci všech úřadů, úspěchy v obchodě a čilou stavební činnost.²⁸⁴ Podle A. Rutha došlo k dalekosáhlým změnám k lepšímu: „Mnohé se změnilo, spolkový život dostal nové formy. V krátkém čase nastal hospodářský rozmach²⁸⁵ a Sudety se kvůli svým výkonům v produkci staly vzorem pro ostatní

evropské a světové krize a obsazení Čech jako jeho logické pokračování. Hřebečtí autoři se na rozdíl od německých nepokoušejí zachytit rozdíl mezi německým a českým pojetím Mnichova.

²⁷⁹ Der östliche Schönhengstgau (1971:105)

²⁸⁰ Heimatbuch Zwittau 1974:40. [Samozřejmě by se stejným nadšením pozdravili vojenské oddíly demokratického parlamentárního Německa... a to hlavně už v roce 1918.]

²⁸¹ Také R. Hilf (1996:129) zastává myšlenku, že krize v evropské politice spojená s nespokojeností sudetských Němců by nastala „s Hitlerem či bez něho.“

²⁸² např. Der östliche Schönhengstgau 1971:105

²⁸³ tamtéž, s. 106. Také V. Kural zmiňuje, že zpočátku Němci vnímali především sociální zlepšení v podobě likvidace nezaměstnanosti a dostalo se jim také nových ekonomických možností; zaplatili však okamžitou ztrátou demokracie. (in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:501)

²⁸⁴ Heimatbuch Zwittau 1974:41

²⁸⁵ Podle V. Kurala (1994:38-9) ale nová situace nepřinesla sudetským Němcům takový profit, jaký očekávali, např. až do r. 1941 stále klesal počet pracovníků v průmyslu vzhledem k odchodům do Německa či do armády. Navíc, sudetští Němci si nepolepšili ani politicky, ani sociálně – počáteční výhody z odstranění

části Říše.“²⁸⁶ Autor vnímá první měsíce po připojení jako nejkrásnější, neboť neplatily české zákony a říšské ještě nebyly zavedeny (s. 274).²⁸⁷ Kronikář obce Horní Hynčina zaznamenal po připojení změnu pozdravu na „Heil Hitler“, zavedení říšské měny a podporu nezaměstnaných, ale také rozpuštění stran, zavedení německých zákonů a vykázaní židovské rodiny, které nijak nekomentuje.²⁸⁸

Zavedení říšských zákonů se z dnešního pohledu jeví jako mezník, od kterého již nastávají určité pochybnosti. Je nutné zmínit občasně kritické hlasy, které se týkají především ničení tradičního spolkového života. Tuto skutečnost zaznamenává např. A. Knauer²⁸⁹, který navíc kritizuje i rozpory mezi sliby NSDAP a „střízlivou skutečností jejich funkcionářů“. Jako jeden z mála autorů navíc směřuje kritiku i do vlastních řad – stěžuje si na sudetské Němce, kteří dostali úřad a odkoukali chování říšských funkcionářů. Také J. Dworschak uvádí, že nadšení „se velmi brzy rozplynulo pod pruskými holínkami, pod arogancí funkcionářů a pod brutalitou strašlivé války.“²⁹⁰ Jednou je dokonce vyjadřována i jakási nostalgie po Československu - J. Huttarsch z osady Wachtl si 15. 2. 1939 zapsal do svého deníku: „Die Begeisterung über den Anschluss ist stark im

nezaměstnanosti byly brzy převýšeny válečnými ztrátami a bídou v zázemí. Ani z rasového hlediska nebyli sudetští Němci uznáni za „nosnou sílu germanizace.“ Přesto se nedokázali od nacismu odvrátit.

²⁸⁶ A. Ruth (1988:25). Rozpor mezi autorovým regionalismem a vztahem k politice ukazuje jeho článek z roku 1977, kde si stěžuje na změny v organizačních strukturách a lituje, že zavedením německých organizačních struktur zmizela tradiční dobrovolná hřebečská uskupení. (A. Ruth 1977:147).

²⁸⁷ Ve filmu *Schicksal in der Mitte Europas* je počáteční období zobrazeno také jako dobré, neboť zmizela nezaměstnanost. Mluví se o nadšení z připojení, avšak je uvedeno, že realita byla „trochu jiná.“

²⁸⁸ *Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf* (1999 – nový přepis dobové knihy, s.68-9).

Zmiňované zavádění zákonů se zřejmě týká období od 1. 5. 1939, kdy vstoupil v platnost Zákon o Sudetské župě a Sudetoněmecká strana se stala plnou součástí NSDAP. Zároveň začal být omezován místní patriotismus a tím i specifika sudetoněmectví. Viz V. Kural 1994:37.

²⁸⁹ A. Knauer 1973:280. V případě vystěhování Čechů ale kritiku zaměřil vůči druhé straně, viz výše.

²⁹⁰ in: *Schönhengster Jahrbuch* 1989:119. Také německý autor V. Zimmermann (2001:150,155) popisuje negativní reakci obyvatelstva na říšské úředníky a zmiňuje i pohrdavý výraz „Prušák.“ Další příčinou nespokojenosti byl rozpor mezi úrovní mezd a nárůstem cen (s. 187). Pokles nadšení mohl být spojen i s viditelnou ztrátou vlastní identity – za snahu o její potvrzení museli sudetští Němci zaplatit jejím zřeknutím (R. Jaworski 2004:201). Čeští autoři spojují pokles nadšení se zaváděnými sociálními opatřeními. (J. Hoffman, Z. Radvanovský in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:151)

Abflauen begriffen. Viele schimpfen über die Tschechen, weil sie so schlechte Politiker waren und es zur Zerreiung ihres Staates haben kommen lassen.“²⁹¹

Další autorka vypráví o nepřátelském chování německého důstojníka, připojení vnímá dokonce jako „laciné dobytí z hospodářských důvodů“, lituje, že nebyl uskutečněn atentát na projíždějícího Hitlera a píše o vojsku okupantů s ubohými instrukcemi o národnostních poměrech.²⁹² Ačkoliv kritické poznámky autorů představují značně opožděnou reakci, je třeba vzít v úvahu jejich odvahu prezentovat tato stanoviska před čtenářským publikem.

Obsazení Čech německou armádou v březnu 1939 je hodnoceno jen vzácně, např. podle H. Lorenzla naplnilo sudetské Němce „zděšení, zamyšlenost a starost“. Autor tvrdí, že Čechům v Protektorátu se vlastně nic nestalo, zároveň však popisuje přístup k Čechům jako „nešikovný“ a opatření po atentátu na Heydricha jako „zbytečně krutá“.²⁹³

b) Dotazovaní nevzpomínali přímo na Mnichovskou dohodu, pouze v jednom případě bylo vyjádřeno, že dotyčná osoba nebyla dohodou „vůbec nadšená.“ (paní B). Objevují se spíše vzpomínky na důsledky připojení k Německu, které je v mysli dotazovaných spojeno především s novými pracovními možnostmi. Ocenění autonomie zaujímá na rozdíl od literatury méně prostoru a někdy není vyjadřováno vůbec. Např. pan F vnímá poměrně velké změny, vytvoření hranic, systém sociální podpory. Pro některé lidi se prý život změnil ze dne na den. Také paní G ihned napadlo, že její otec „pak dostal umístění“. Podobně i další dotazovaní vyprávějí:

1) Da im 38, war es für die Frau nicht notwendig, zum Taglohn zu kommen, weil ihr Mann im Reich war bei der Autobahn, bei der Fabrik, und hat Geld heim geschickt. Des war'n Tatsachen. So habe ich's erlebt (pan H)²⁹⁴

2) Ja, das war so, dass durch die Kriegsrüstung der Hitler einge(?) hat, dass alle plötzlich Arbeit hatten, ne. Und das hat also den Leuten gefallen, ne. Es gab auch Tschechen, die froh waren, sie haben Arbeit, ne, während der Zeit. (pan D)²⁹⁵

²⁹¹ [Nadšení z připojení silně ochablo. Mnozí nadávají na Čechy, že byli tak špatnými politiky a nechali to dojít až k roztrhání jejich státu.] J. Huttarsch in: R. Müller 1970:177. Zajímavá je zejména teze o Čechích, kteří to „nechali“ dojít k roztrhání státu.

²⁹² E. Weinholdová in: Schönhengster Jahrbuch 1984:75

²⁹³ H. Lorenzl 1986?: 215, 216. Německý autor R. Hilf (1996:15) vnímá vznik Protektorátu jako akt, kterým Německo ztratilo „poslední zbytek důvěry“ a kterým byla vytyčena cesta k válce.

²⁹⁴ [Pak, v roce 38, nebylo pro ženu nutné, aby chodila na denní výdělek, když její manžel byl v Říši na ((stavbě)) dálnice, továrny, a posílal domů peníze. To byly skutečnosti. Tak jsem to zažil.] (pan H)

Na rozdíl od literatury dotazovaní většinou redukuje své vzpomínky na konkrétní změny v životě jednotlivce bez hlubších souvislostí se společenskými změnami. Pouze pan K si stěžoval na to, že všechno bylo nacisty měněno a vzpomněl si na znevýhodnění církve.

Obrovské nadšení, které je popisováno v literatuře, se ve výpovědích dotazovaných neobjevuje. Pouze pan C uznal, že připojení přivítal, ačkoli musel jistě ztratit řadu svých českých zákazníků. „Lepší život“ je spojován s možností mluvit německy, která jako byla pro pana C důležitější.

Ja freilich. Dann waren wir unter Deutschen. Wir konnten deutsch reden, mit jedem, ne, nicht tschechisch. Die Tschechen, die meisten sind bei uns geblieben. Sie haben (...?) als obchod. Nemuseli jsme mluvit česky. (pan C, obchodník. Na počátku rozhovoru ale vyjadřuje radost, že může mluvit česky.)²⁹⁶

Z výpovědí ostatních dotazovaných vzniká dojem, jako by připojení přijali celkem pragmaticky, někdy dokonce s nevolí. Život po Mnichovské dohodě nevnímají jako výraznou změnu k lepšímu, spíše jako počátek problémů. Ve dvou případech (pan A, paní B) je jako důsledek zmíněn vzrůst nacionalismu. Odpovědi je však třeba posuzovat v kontextu se vzpomínkou na válečné či poválečné události, které zřejmě ovlivnily pohled dotazovaných; možná je i snaha distancovat se od ocenění důsledků Mnichova při rozhovoru s Českou. Na otázku, zda byl život po Mnichovské dohodě lepší, odpovídali:

1) Hat sich insofern bisschen verbessert, weil man eben offiziell wie als Deutscher angesehen werden konnte. Es hat sich nicht viel verbessert, weil ja, später der Krieg kam. Wir sind gleich an Reich angeschlossen gewesen, da kam der Hitlerkrieg... den hat doch keiner wollen, wir net, wir haben des nicht wollen... Dann war es schlecht. Es war schlecht. Bei uns war sehr schlecht. (pan J)²⁹⁷

2) Besser, das glaub ich auch nicht, ja. Es ist ein gewisser Nationalismus aufgekommen, ja, Stolz, Deutschen deutsch, die Tschechen mehr tschechisch (pan A)²⁹⁸

²⁹⁵ V. Kural (1993:116) uvádí v souvislosti s Hitlerovým zbrojením, oči vyhladovělých německých i sudetoněmeckých zástupců viděly v dané chvíli především to, že nacionálně socialistické Německo dává „práci, chleba i víru – rychleji a dynamičtěji než ČSR.“

[Ano, to bylo tak, že přes tu zbrojní výrobu Hitler dosáhl toho, že všichni měli najednou práci. A to se tedy lidem líbilo, jo. Byli i Češi, kteří byli rádi, že mají práci. Během té doby.] (pan D)

²⁹⁶ [No jasně. To jsme byli mezi Němci. Mohli jsme mluvit s každým německy, ne česky. Většina Čechů u nás zůstala. Měli tady (?) Jako obchod. Nemuseli jsme mluvit česky.] (pan C)

²⁹⁷ [Trošku se zlepšil, pokud se týká toho, že člověk mohl být jako Němec uznáván. Moc se nezlepšil, protože, jo, pak přišla válka. Sotva jsme byli připojeni k Německé říši, přišla Hitlerova válka... tu přece nikdo nechtěl, my ne, my jsme ji nechtěli... A pak bylo zle. Bylo zle. U nás bylo moc zle.] pan J

²⁹⁸ [To si nemyslím, že by to bylo lepší... Přišel určitý nacionalismus, jo. Pýcha. Němci k Němcům, české k českému (?).] (pan A)

3) Also, ich muss Ihnen ehrlich sagen, ich war über das Münchner Abkommen überhaupt nicht begeistert. **Dann hat Schönhengstgau zum Reich gehört...Ja ja.Und war es besser?** Bei uns hat nichts geändert. Wissen Sie, wir waren Deutsche und Tschechische, Tschechische und Deutsche. Es war so, wie man geboren ist, und es ist so geblieben. Des war ja der Schmied der tschechisch war und konnte deutsch oder gebrochen deutsch oder so, aber es hat dazu gehört. Hat niemand was gesagt, jetzt bist du Tscheche, jetzt bist du Deutsche, ich weiss nicht... ha vielleicht später. (...?) Wenn der Henlein kam... Wissen Sie, wir haben halt gedacht, jetzt gehts besser und wir haben uns gefreut. (paní B)²⁹⁹

Dva dotazovaní se také vyjádřili k problematice vystěhování Čechů. V souladu s literaturou je jejich odchod líčen jako poklidný a nenásilný:³⁰⁰

1) Die Tschechen sagen... Die Tschechen schreiben... dass die Leute nichts wegnehmen konnten, die dann weg sind, oder die man rausgejagt hat... In Hohenstadt war praktisch nur einer. Das war der Doktor K., das war mein Nachbar gewesen. Und wenn die Hitler Leut kamen, wenn die Deutschen kamen, die hat man natürlich begrüsst. Man hat geschrien, Heil Hitler, damals. Wir haben gedacht, jetzt kommt man nach Deutschland, nicht. Der K. hat sich 2 Lastauto kommen lassen, hat eingeladen und ist ins Protektorat, ne.] (pan C)³⁰¹

4.7 Období 2. světové války

Tento časový úsek není ve většině hřebečských publikací obsáhleji popisován ani hodnocen.³⁰² Zpravidla je pouze uvedeno, že byla vyhlášena válka a poté autoři přechází k líčení poválečných událostí: „Es begann der zweite

²⁹⁹ [Tedy, musím vám upřímně říct, že jsem Mnichovskou dohodou nebyla vůbec nadšená (?). **To patřilo Hřebečko k Říši...Ano ano.A bylo to lepší?** U nás se nic nezměnilo. Víte, byli jsme Češi a Němci, Němci a Češi... Bylo to tak, jak se člověk narodil, a tak to zůstalo. Byl tam ten kovář a uměl německy, nebo lámaně německy, ale to k tomu patřilo. Nikdo nic neřekl, ty jsi teď Čech, teď jsi Němec, já nevím, ha... možná později. Ve válce. (?) Víte.. Když přišel Henlein... Víte, mysleli jsme si zkrátka, že teď se bude dařit lépe a těšili jsme se na to. (?)] (paní B)

³⁰⁰ I hřebečtí autoři někdy srovnávají „pokojné“ vysídlení Čechů s odsunem Němců. Naproti tomu český pohled vidí vystěhování jako agresi probíhající v mírových podmínkách z ryze německé iniciativy. (Z. Radvanovský in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:51). Dokonce i německý autor V. Zimmermann (2001:85) používá slova „teror proti Čechům.“

³⁰¹ [Češi říkají... Češi píšou, že ti lidé, co šli pryč, nebo co byli vyhnáni, si nemohli vzít nic s sebou... že jsme je vyhnali... V Zábřehu byl prakticky jen jeden. To byl doktor Koutický, to byl můj souseď. A když přišli Hitlerovi lidé, když přišli Němci, tak jsme je přirozeně zdravili, tenkrát se křičelo Heil Hitler... mysleli jsme si, tak teď přijdeme do Německa, ne. Ten Koutický si nechal přivést dvě nákladní auta, naložil je a odjel do protektorátu... (pan C)

³⁰² E. Hahnová (2002:109) také připomíná, že v kolektivním sudetoněmeckém vzpomínání jsou tomuto období věnovány jen krátké pasáže, kde se často poukazuje na obtíže, do nichž se sudetští Němci sami dostávali. Autorka ale zároveň upozorňuje na uzavřenost předválečného „sudetoněmeckého prostředí,“ která zabraňovala vnímání událostí v hlubších souvislostech.

Weltkrieg, in dem die Zahl der Gefallenen jene des ersten Weltkrieges überstieg. Mit dem Einmarsch der Russen kam das furchtbare Ende.³⁰³ „Es kam der zweite Weltkrieg, der von den Söhnen der Heimat grosse Blutopfer forderte, und dessen Ende der schreckliche Zusammenbruch vom Mai 1945 war.“³⁰⁴ Nedostatečný popis válečného období kontrastuje s popisem předchozích let a především s popisem poválečných událostí, které bývají důkladně rozebírány a jsou uváděny i detailní popisy utrpení Němců.

Obsazení Polska a vyhlášení války bylo v jedné dobové kronice popsáno jako osvobození tamních terorizovaných Němců.³⁰⁵ V pozdějším pohledu je vypuknutí války spojeno s vyjadřováním nejistoty, případně zklamání. Budoucnost, která se zdála být zajištěna začleněním do Německé říše, se prý ukázala jako „nejistá.“³⁰⁶ V počátečním období války zřejmě převládal optimismus, takže někteří Němci se dobrovolně hlásili do armády, což je odůvodněno např. touhou uniknout povolání k SS.³⁰⁷ Autor vnímá zapojení do Hitlerových organizací sice jako povinnost, ne ale břemeno.

Další období je v některých člancích popisováno jako téměř idylická situace, kterou ilustruje tento citát: „Die ganze Zeit war es in Mähr.- Aussee recht ruhig geblieben. Russische Kriegsgefangene arbeiteten in der Landwirtschaft. Die ehemalige deutsche Schule war zu einem Kriegsgefangenenlager für Engländer eingerichtet worden, die im Bergbau eingesetzt wurden. Mehrere aus dem Ruhrgebiet ausgebombten Familien waren in letzter Zeit in Mähr. – Aussee untergebracht worden.“³⁰⁸ Autor jakoby považoval přítomnost ruských zajatců za

³⁰³ Hübel, Pechold, Lidl 1962: 41. [Začala 2. sv. válka, ve které počet padlých překročil počet padlých v první světové válce. S příchodem Rusů přišel strašlivý konec.]

³⁰⁴ Lidl J., Pechold R. 1965:49. [Přišla druhá světová válka, která požadovala po synech vlasti velké krvavé oběti a na jejímž konci byla strašlivá zkáza v květnu 1945.]

³⁰⁵ Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999 – nový přepis dobové knihy, s. 72). Podle autorů knihy Moravskotřebovsko Svitavsko (2002:232) se ale u některých příslušníků starší generace objevovaly obavy. Docházelo k nadměrným nákupům a vybírání vkladů.

³⁰⁶ Der östliche Schönhengstgau 1971:106

³⁰⁷ K. Hawlitschek 1979:179-180. Podle F. Vaška pocházeli z Hřebečska příslušníci gestapa stejně jako příslušníci SS sloužící v koncentračních táborech. (F. Vašek in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:124). Autor se ale zároveň zmiňuje o příslušníku SS, který na východní frontě přeběhl k československému armádnímu sboru. (s. 127)

³⁰⁸ Der östliche Schönhengstgau 1971:137. [Celý čas byl v Úsově opravdu klid. Ruští váleční zajatci pracovali v zemědělství. Z bývalé německé školy byl zřízen zajatecký tábor pro Angličany, kteří byli

samozřejmě, stejně i „nasazení“ Angličanů v hornictví. Poválečné nasazení německých mužů v hornictví je však již vnímáno zcela jinak. Jiný autor zmiňuje příchod celníků a ruských zajatců, kteří měli v obci pracovat, avšak 200 jich zemřelo na infekční chorobu. Jde opět o stručné konstatování, že „přišli ruští zajatci“.³⁰⁹

Jiné publikace ale nevytváří již tak idylický obraz. Po vyhlášení války SSSR v roce 1941 se prý v Hřebečsku objevily pochyby a zděšení, zejména u vojáků – veteránů.³¹⁰ Další autoři zaznamenávají negativní dopady na život v Hřebečsku – chybějící pracovní síly, transformace na válečné hospodářství, poukázky a nedostatečné přiděly.³¹¹ Válku jako velkou změnu vnímá např. A. Knauer,³¹² který zmiňuje stále větší povinné dávky u zemědělců, potravinové lístky, nahrazování chybějících pracovních sil zajatci. Píše doslova, že „všední den dostal jinou tvář“.

Také pamětní kniha obce Horní Hynčina zaznamenává potravinové a jiné lístky a příchod německých přesídlenců. V této knize je válečnému období sice věnováno hodně pozornosti, ale jde spíše o věcný popis, který se navíc týká jen období, kdy německá armáda zaznamenávala úspěchy. Předělovým obdobím, kdy zapisovatel již zřejmě ztrácí optimismus, je rok 1943. Od této doby totiž převažují jen zmínky o událostech v Hřebečsku, např. o sklizni; o válce se příliš nepíše. Poslední měsíce války jsou vnímány jako těžký čas, jehož symbolem jsou seznamy padlých, také jsou vyjadřovány obavy o budoucnost. Nezaznívá ale žádná kritika německého vedení. Ani nasazení patnáctiletých chlapců v závěru

nasazení v hornictví. V posledním období bylo v Úsově ubytováno několik rodin z vybombardovaného Porúří.]

³⁰⁹ Tilscher (in Ruth 1977:79). Podle F. Vaška (in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:123) museli Němci na Moravskotřebovsku ke konci války vidět velké transporty zajatců, z nichž mnoho bylo po cestě zabito, také na území Hřebečska. Tyto skutečnosti nejsou v německé literatuře zachyceny, podobně i o existenci zajateckých a jiných táborů existují jen skrovné údaje, ačkoli jen na území bývalého okresu Svitavy bylo podle M. Skřivánka koncem války 31 táborů pro válečné zajatce. (M. Skřivánek 1995:22)

³¹⁰ K. Hübl in: Schönhengster Jahrbuch 1963:100. Německý autor V. Zimmermann (2001:290-291) považuje přepadení SSSR za „první hluboký průlom“ v náladě obyvatelstva. Od roku 1942 nemohlo být o nadšení pro válku „ani řeči.“

³¹¹ Heimatbuch Zwittau 1974:42

³¹² A. Knauer 1973:281

války není doprovázeno protesty, jen lítostí nad osudem kamarádů, kteří se dostali do ruského zajetí.³¹³

Několik málo autorů vyjadřuje i sebekritické myšlenky, jde např. o odsouzení války a myšlení podle vzorce „Vůdce rozkázal, my následujeme“,³¹⁴ nebo o kritiku válečných zločinů a aspektů tehdejšího i nynějšího německého způsobu myšlení.³¹⁵

Přes tyto snahy převládá sebehodnocení hřebečských Němců jako obětí³¹⁶ mocenských tahů v Říši, bez hlubší sebereflexe. Tak např. A. Ruth³¹⁷ tvrdí, že za nadutost a zaslepenost vedení Říše musely pykat „milióny nevinných“. Z pochopitelného důvodu, jakým je zřejmě zachování tradičního obrazu mírumilovného hřebečského zemědělce, nejsou rozebírány události, které by mohly vytvořit na tomto obrazu šrámy.

b) Dotazování se v souladu s autory většinou snaží zachovat neposkvrněný tradiční obraz obyvatele Hřebečska. Venkov podle vyprávění paní G připomíná idylickou oázu, kde „nebyli žádní nacisti; to tam v Říši.“ Téma války je pro dotazované jistě citlivým místem, proto se zřejmě někdy uchýlili k taktice „neřít celou pravdu“. Např. pan C stručně odpovídá na otázku, zda musel bojovat ve válce:

Ich war auch im Krieg (pan C)³¹⁸

V časopise Hřebečská vlast je možné si přečíst, že pan C ihned dobrovolně vstoupil do Wehrmachtu. Tato skutečnost je navíc stále prezentována jako záslužný čin.

313 Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf 1999:72-90 (přepis dobové knihy). Poznámka o nasazení chlapců je příspěvek W. Kastnera z roku 1999 (s.93).

314 J. Dworschak (in: Schönhengster Jahrbuch 1987:93-94)

315 K. G. Eckstein (1996:76-82). Autor však není spjat s činností Hřebečského vlasteneckého spolku a své dílo nevydal pro hřebečské vysídlence.

316 K problematice pojmu „oběť“ píše V. Kural, že sudetští Němci se stali i oběťmi, v první řadě byli však strůjci svého osudu. Pojmy „Täter“ [strůjce, pachatel] a „Opfer“ [oběť] stojí tedy v tomto pořadí, zatímco v německém pojetí je tomu naopak. (in: V. Kural, Z. Radvanovský a kol. 2002:502). Podle E. Hahnové (1999:80) je myšlenka vlastní oběti spojena s německou snahou o vymýcení plurality, tj. s ohrožením vlastní identity a jedná se o postoj těžce srozumitelný pro českou stranu.

317 A. Ruth 1977:149

318 [Také jsem byl ve válce.] (pan C)

Dotazování podobně jako literatura zaujímají dvojí pozici – zaznělo jak popisování idylické situace, tak i negativ. Popis poklidné situace uváděly častěji ženy než muži. Také válka v pojetí dětí byla výrazně zjednodušená, jak ilustruje pan L:

Etwas haben wir schon gehört, aber das ist an uns nicht so herangekommen, wir haben uns einfach gefreut, wenn ein Fliegeralarm... wissen Sie, was Fliegeralarm ist... dann war die Schule aus. Wir haben oft gesessen, in der Schule, in der Klasse, und dann hat man gesagt: mein Gott, schon 10 Uhr und noch kein Fliegeralarm... (pan L)³¹⁹

V líčení dalších mladých lidí však již situace nevypadá tak poklidně. Pan D, jehož rodina se orientovala na Československo, mluvil o svém otci, kterého česká armáda vzala pod ochranu do Protektorátu; také o nehezkém dětství a nepřátelství sousedů. Pan F si stěžoval, že jeho pěkné dětství se ke konci války zhoršovalo, neboť se bez otce a bratra cítil osamělý. Protesty vůči válce se tedy týkají zásahu do rodinného života a nemají hlubší politické souvislosti.

Kromě odchodu členů rodiny dotazování nemluví o nějakých zásadních změnách, pouze pan H se zmínil o pracovnících z východu a ruských zajatcích. Obrat nastává až ke konci války, kdy jsou vyjadřovány obavy z možného vystěhování:

1) Aber dann, 45, wenn alles so weit war, Krieg war los, sehr schlecht, das weiss ich, ich stand dabei, ein Fräulein damals, die hat zu meiner Mutter gesagt: „Stellen Sie sich vor, wenn wir raus müssen, wenn wir weg in die Fremde, ganz fort in die Fremde, und, also, wenn wir die Heimat verlassen müssen“ und so... und meine Mutter hat gesagt: „also das kann ich Ihnen sagen, wenn wir hier bleiben, da kann uns auch schlechter gehen. Und wird man sehen, wie es draussen ist, viel schlechter kann's net sein (paní G)³²⁰

2) Die Tante hatte zur meiner Mutter gesagt, da war ich dabei, „Marie (?), wenn der Krieg so weiterläuft, die Deutschen werden den Krieg verlieren und alle Deutschen werden gehen müssen.“ Die Tschechen wussten mehr als wir. Meine Mutter hat gesagt: „Also hör mal, ich verstehe, dass die Reichsdeutschen werden gehen müssen, die 38 eingekommen sind, aber wir, die 700 lang in Z. leben und mit den Tschechen einigermaßen ordentlichen Kontakt haben...“ (pan J)³²¹

³¹⁹ [Něco jsme slyšeli, ale to se nás moc nedotýkalo, my jsme se jednoduše těšili, až přijde letecký poplach... víte co je letecký poplach... to pak nebyla škola... Často jsme seděli ve škole, ve třídě, a říkali jsme si: Bože, už je 10 hodin, a ještě žádný letecký poplach...] (pan L)

³²⁰ [Ale pak, 45, když už to bylo daleko, válka byla u konce, moc špatná, to vím, to jsem byla při tom, jedna slečna tehdy, ta řekla mojí matce: (zvolání)“ Představte si, kdybychom museli ven, kdybychom museli pryč do cizího, úplně pryč do cizího, a, tedy, kdybychom museli opustit vlast“ a tak... a moje matka řekla, „tedy to vám mohu říct, jestli zůstaneme tady, může se nám také vést hůř. A uvidíme, jak bude venku, o mnoho horší to být nemůže.] (paní G)

³²¹ [Ta teta řekla mojí matce, to jsem byl u toho, „Marie (?), jestli válka takhle půjde dál, Němci válku prohrají a všichni Němci budou muset jít.“ Češi věděli víc než my. Moje matka řekla: „Poslouchej, já

Dalším tématem, které není v hřebečské literatuře téměř vůbec popisováno, jsou zážitky vojáků a zajetí v Rusku. Tři dotazovaní byli ruskými zajatci³²²; o tomto období mluvili neochotně, smutně a pomalu. Na tyto nesporně strašlivé zážitky se zřejmě snaží zapomenout. Příkladem je pan H, který byl propuštěn až v roce 1953. a došel domů aniž by věděl, že jeho matka zemřela, otec je ve vězení a zbytek rodiny vystěhovaný. Zážitky z tábora popisuje takto:

Vieviel habe ich sterben sehen in Gefangenschaft? Wissen Sie, was die Russen gesagt haben, wenn jeden Morgen, wenn jeden Morgen 20 Toten waren, dort? Eine Antwort, nur eine. „Zu wenig.“ Zu wenig. (smutně, dojatě) Da ist ein ganz tiefes Grab gewesen, und das sind die hingelegt worden, und... Erde für die nächsten... und niemand hat gefragt, wer bist du, wo kommst du her... So war die Zeit. Das sind die dann, die man heut noch vermisst. Jeder hätte noch gerne geleben. (pan H)³²³

Žádný z dotazovaných vojáků se nevyjadřoval k válečným operacím a nespojil ruskou perzekuci německých zajatců se násilnostmi, kterých se dopouštěla německá armáda na území SSSR. Sebekritika je v případě války podobně vzácná jako u literatury, avšak ve dvou případech byli dotazovaní schopni spojit vinu s výrazem „my:“

1) Wir mit Adolf Hitler, Gott weiss, haben nicht viel positives zu sagen, in dieser Richtung haben wir wirklich viel schlechtes verursacht. (pan L, předseda)³²⁴

2) 1945 waren wir, wir Deutsche, für die Welt... Was man aufgedeckt hat, als man gesehen hat, wie man die Leute umgebracht hat, wenn man die KZ gesehen hat, da hat man sich eigentlich als Deutsche schämen

rozumím, že budou muset odejít Němci z Říše, kteří přišli v roce 38, ale my, kteří 700 let žijeme v Z. a s Čechy máme celkem řádný kontakt...“] (pan J)

³²² Ze všech dotazovaných byli tři zemědělci a tři se stali ruskými zajatci, jejich jména se shodují. Kvůli malému vzorku však nelze konstruovat nějakou souvislost, např. zda byli zemědělci k ČSR loajálnější a proto byli poslání na východní frontu.

³²³ Určitou představu o tehdejší situaci pomůže vytvořit kniha německých autorů „Gefangen in Russland“ (1995). Podle autorů bylo během války do sovětských táborů umístěn přibližně milion německých zajatců, z nichž 52% zemřelo. Po kapitulaci Německa se počet zajatců zvýšil o další dva miliony, z nichž poslední odcházeli až v roce 1955. (s. 164, 125).

[Kolik jsem jich viděl umírat v zajetí? Víte, co říkali Rusové, když tam každé ráno, když tam bylo 20 mrtvých? Jedna odpověď, jen jedna. „Moc málo“. Moc málo. (smutně, dojatě) A tam byl hodně hluboký hrob, tam se pokládali, a... hlína pro další... A nikdo se neptal, jak se jmenuješ, odkud jsi nebo... Taková byla doba. To jsou ti, kteří jsou ještě dnes pokládáni za pohřešované. Ti by všichni rádi žili.] (pan H)

³²⁴ [my s Adolfem Hitlerem, Bůh ví, toho moc pozitivního nemáme co povídat, v tomto směru jsme opravdu způsobili mnoho špatného.] (pan L)

müssen, ne. Es gibt auch Deutsche, die es nicht zum Kenntnis nehmen wollen. Und es gibt auch Tschechen, die das nicht zur Kenntnis nehmen wollen, dass sie Unrecht begangen haben (pan D, antifašista)³²⁵

Srovnávání německé a české viny zaznělo i v případě pana H a paní I, kteří zdůrazňovali vinu obou stran. Tito informátoři také vyjádřili obecné rčení „války přinášejí jenom neštěstí“, pan H kritizoval své spoluobčany za krádeže v české Poličce a paní I reagovala tezí o právním vědomí, které se za války dostává dozadu. Kromě těchto výroků nezaznělo žádné přímé odsouzení války.

Zajímavý je i další dialog těchto manželů, kteří začali dokonce mluvit o Lidicích (toto téma nebylo v hřebečské literatuře nalezeno). Zatímco pan H se jakoby snaží obhajovat německou stranu, paní I ji kritizuje. Výpověď paní I je psána kurzívou.

1) *Ja, damals ist so hart durchgegriffen werden, dieses Dorf... Lidice. Lidice, ja. Das hat man ja alle Einwohner erschossen. Aber es sind dort... wie sagt man... die mit Fallschirm abgesprungen sind...*³²⁶ *Aber da hat man eben so hart durchgegriffen, wie konnte denn dieses Dorf dafür? Diese Bevölkerung von dem Dorf? (...?) Des war also... War schlimm. Aber doch dazu muss ich sagen, wir haben auch nach Kriegsende davon gehört. Neein, ich glaub, es war schon bekannt, oder? Also ich... weiss nicht.*³²⁷

2) *Na ja, es ist viel schlimmes passiert, wie Sie sagen, auf beiden Seiten, ja. Es waren ja bei Brünn, so viel sind zu Tode gekommen, dieser Todesmarsch... Oder in Aussig. Oder in Landskron. (paní I, pan H)*³²⁸

³²⁵ [V roce 45 jsme byli, my Němci, pro svět ... když se odkrylo, vidělo, jak se zabíjeli lidi, když se viděly koncentrační tábory, člověk se musel jako Němec stydět, ne. Existují také Němci, kteří to nechtějí vzít na vědomí. A existují také Češi, kteří nechtějí vzít na vědomí, že spáchali bezprávi.] (pan D, antifašista)

³²⁶ Pan H zmínil stále se objevující motiv. Podle F. Seibta (1996:326) ale nebyly kontakty lidických mužů s odbojem dostatečně prokázány ani po válce.

³²⁷ Podle V. Kurala (1994:192) se Němci k vyhlazení Lidic veřejně přihlásili a prezentovali ho jako akt svého práva. Období heydrichiády vnímá V. Kural jako klíčový bod, ve kterém se vytvořila propast mezi Čechy a Němci, která pak formovala další vztahy obou národů. (s. 197) V důsledku teroru se prosazuje myšlenka řešení „německé otázky“ principem viny a trestu. (s.201)

Podle německého autora V. Zimmermanna (2001:281) německé obyvatelstvo zničení Lidic a Ležáků převážně schvalovalo. Již během války mnoho sudetských Němců vědělo také o masovém vyhlazování Židů na východě. (s.331)

³²⁸ *[Ano, tenkrát byl ten tvrdý zásah, ta vesnice... Lidice. Lidice, ano. To byli všichni obyvatelé postřeleni. Ale tam... jak se to řekne... seskočili nějací s padákem... (paní I, pan H) Tam se tak tvrdě zasáhlo, jak za to ta vesnice mohla? Ti obyvatelé vesnice. To bylo tedy... To bylo zlé... Ale musím říct, že jsme o tom slyšeli také až po konci války. Né, já si myslím, že už to bylo známé, ne? Tedy já... nevím. Tedy, stalo se hodně zlého, jak říkáte, na obou stranách. A u Brna, tam jich tolik zemřelo, ten pochod smrti... Nebo v Ústí. Nebo v Lanškrouně.*

(paní I, pan H)

V těchto výrocích se objevuje tradiční schéma – jestliže je připuštěno české utrpení, musí být vyváжено německým. Proto je německá vina konfrontována s českou, která je v tomto případě spojena s tragédiemi u Brna, v Ústí nad Labem a v Lanškrouně. (O vině obou stran ale paní I začala mluvit až po mé neuvážené zmínce o smrti příbuzného v období heydrichiády, kdy se objevil sklon litovat mně; viz kapitola „Problémy vyplývající z použitých metod“ v úvodu práce.)

4.8 Poválečné události

a) Po zkráceném období války dějiny podle literatury jakoby pokračují obdobím „hodina Nula“³²⁹. Poválečným událostem je v německé literatuře věnován velký prostor, zpravidla je detailně popisováno utrpení Němců a hrůzy páchané Rusy, případně Čechy, ke kterým nepochybně docházelo, což uznávají i čeští autoři.³³⁰ Nikdy se nepíše o „osvobození,“ sovětští vojáci jsou nepřátely, vrahy a násilníky. Autoři si stěžují zejména na rabování, loupeže, vraždy, znásilňování a další zločiny, které obyvatelstvo přiváděly k zoufalství a sebevraždám.³³¹ K. G. Eckstein píše o počátečním období ve Svitavách, že každý den byl bojem o přežití.³³² Situaci ve městě ilustrují tyto zápisky:

„18.5. Dopoledne bylo na hřbitově do masového hrobu pohřbeno 126 lidí, kteří dobrovolně odešli ze života.“

„19.5. Odevzdání rádií. Muži od 16 do 60 let a ženy od 16 do 45 let nasazeny na práci.“³³³

Následně je vyjadřováno zklamání nad chováním Čechů. Pro další období jsou typické stížnosti na vyhánění z domova, na tábory, nedostatek jídla, odebírání dobytka a dalšího majetku,³³⁴ případně na tzv. Benešovy dekrety, které jsou

³²⁹ výraz E. Heikera pro rok 1945. In: A. Ruth 1977:191. Výraz „nultá hodina“ zmiňuje i E. Hahnová (1999:288)

³³⁰ např. T. Staněk (1996), z regionálních autorů zejména M. Skřivánek (1995). Na jiném místě píše T. Staněk o masové psychóze strachu z globální odplaty, kterou vyvolalo obsazení pohraničí. (1992:42)

³³¹ Podle T. Staňka (1996:51-2) byla frekvence sebevražd v květnu a červnu 1945 opravdu zarážející. Autor nevyklučuje, že někteří „sebevrazi“ byli ve skutečnosti obětmi násilného zacházení.

³³² K. G. Eckstein (1996:39)

³³³ Heimatbuch Zwittau 1974:151

³³⁴ F. Seibt (1996:329) vidí zabránění majetku jako porušení Postupimské dohody. Za mnohem horší ale považuje nepotrestanou smrt „desetitisíců Němců“ zabitých v poválečných dnech.

pojmenovány jako „nejhorší zločin.“³³⁵ Největší stížnosti zaznívají v souvislosti s tábory a prací v severomoravských uhelných dolech, kam byli mnozí hřebečtí muži posláni. Např. L. Dostal³³⁶ píše o táboře v Karviné, že „žral syrové bramborové slupky a trávu“. Častá je také kritika českých správců dosazených na statky, např. podle faráře Habigera „skoro každý z těchto správců byl zločinec, přinejmenším zloděj a člověk bez svědomí.“³³⁷

Těžkou ranou bylo pro autory ponížení Němců a zbavení jejich práv. Autoři připomínají především žluté pásky nebo ostatní označení, která museli nosit, dále zákazy, omezování a postavení na roveň otrokům, které je spojeno s odváděním žen na zemědělské práce.³³⁸ Např. ženy ze Zábřehu prý byly odvezeny do středních Čech, kde se musely postavit na náměstích, a „čeští zemědělci si z jejich řad vybírali pracovní síly, jako na trhu s otroky.“³³⁹ Zázitky z poválečné doby zní obzvláště krutě, jsou – li popisovány z perspektivy dítěte. Příkladem je životopisná kniha K. G. Ecksteina narozeného v roce 1940, který sugestivním způsobem líčí nelidské poměry v táboře včetně úmrtí a sebevražd.³⁴⁰

Přestože převládá líčení Němců jako obětí poválečného teroru,³⁴¹ ojediněle se objevily i kritické poznámky na vlastní adresu. Např. farář F. Seibold si nejprve stěžuje na Rusy, kteří našli sklep s vínem a „ožrali se jako prasata“, poté však i na Němce, kteří využili situace a odnášeli si víno ve džbánech.³⁴²

b) Také dotazovaní si na poválečné události poměrně široce a ochotně stěžovali, nikdo odpověď neodmítl. I v jejich vědomí představuje příchod Rusů hlubokou traumatickou vzpomínku. Pan L dokonce označil příchod Rusů za to nejhorší, co člověk mohl do té doby zažít. Události zřejmě na některé Němce doléhaly tak, že

³³⁵ Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999:109)

³³⁶ L. Dostal (in: R. Müller 1970:180)

³³⁷ in Grulich 2003:78

³³⁸ T. Staněk (1996:121) uznává, že nasazování Němců na práce a jejich soustřeďování v táborech bylo poznamenáno značnou tvrdostí.

³³⁹ Der östliche Schönhengstgau 1971:107

³⁴⁰ K. G. Eckstein (1996: zejména 10-15, 43-51).

³⁴¹ Podle E. Hahnové (1999:190) je pochopitelné, že se publicisté věnují především obětem ve vlastních řadách, než obětem druhé strany, neboť vlastní zkušenosti hrají vždy hlavní roli. Proto traumatické vzpomínky na odsun zůstávají pro mnohé měřítkem veškerého historického dění.

³⁴² in: Grulich 2003:110

zde opět zaznamenáváme jakási „bílá místa“ v čase, kdy lidé potlačili některé své vzpomínky. Např. paní E si vzpomíná, jak mnoho dní ležela bez hnutí na půdě ve tmě a za nedostatku vzduchu, zatímco dole v pokoji byli Rusové. Uvádí, že vůbec neví, „jak jsme to dělali s toaletou“, neboť prý „všechno potlačila“. Objevil se také motiv opuštění úkrytu, které mělo pro paní E zřejmě špatné následky. V případě mužů naopak existuje spíše tendence o svých drastických zážitcích vyprávět (zejména pan C a L), jak dokládá tento příklad:

Als ich dann gesehen habe, als ich beigestanden habe, wie die Russen die Frauen vergewaltigt haben, ich habe meine Mutter gefragt... mir ist das nicht aufgeklärt worden... ich hab meine Mutter gefragt, ich hab gesagt: Was machen die Russen mit den Frauen? Und meine Mutter hat nur gesagt: die tun ihnen sehr weh. Das muss sich man vorstellen, das war einfach eine Situation, die man verbal schlecht beschreiben kann, die man nur empfinden kann... (pan L)³⁴³

Ruští vojáci jsou pro dotazované symbolem zla a tragédií, je však třeba uvést také vyjimečnou výpověď paní G, která uvedla, že také poznala jednoho dobrého Rusa a že její matce se při práci na ruském velitelství vůbec nic nestalo. Není však jasné, jestli jde o bezprostřední poválečné události nebo již o situaci, kdy byla počáteční situace připomínající anarchii regulována.

Objevily se také vzpomínky na poválečné tragédie, např. na tzv. lidový soud v Lanškrouně (paní B, G, pan J) a sebevraždy (pan L). Výpověď pana L poukazuje nejen na obraz tehdejší situace, ale i na to, jak tyto události zasáhly a změnily vědomí lidí:

1) Und für uns Kinder war es kein großes Problem. Erst als ich diese Tragödie begriffen habe, das ich heute erzählt habe, beim Mittagessen, wo ein Stock tiefer, die Mütter ihre Kinder erschlagen haben... (pauza)... da hat's bei mir plötzlich einen Riss gegeben... es hat etwas gegeben, wo ich mir gesagt habe... da ist doch irgendetwas nicht in Ordnung, das kann nicht sein...

2) Und die Menschheit war so verzweifelt, dass wir Kinder eigentlich gar nicht... das war so selbverständlich, dass die Menschen an den Bäumen hängen, haben sich erhängt, heute würde man sagen: Gottes Willen! Aber dass war so... **Selbverständlich?** Na, selbverständlich nicht, aber das war so... häufig... Sie haben sie gar nicht runtergenommen... (pan L)³⁴⁴

³⁴³ [Když jsem to viděl, když jsem byl u toho, jak Rusové znásilňovali ženy, pak jsem se ptal matky... mně to nebylo jasné... ptal jsem se matky, řekl jsem: co dělají ti Rusové s těmi ženami? A moje matka řekla jen: oni jim moc ubližují. To si člověk musí představit, to byla zkrátka situace, která se dá slovy těžko popsat, která se dá jenom pociťovat...](pan L)

³⁴⁴ [A pro nás děti to nebyl žádný velký problém. Až když jsem pochopil tu tragédii, o které jsem dnes vyprávěl při obědě, kdy o jedno poschodí níže, ty matky zabily své děti... (pauza)... to u mně nastala najednou trhlinka... to bylo něco, kdy jsem si řekl: tady přece něco není v pořádku, to nemůže být...]

Stížnosti na přístup Rusů a Čechů zazněly i od osob, které vyjadřovaly loajalitu k ČSR a poukazují na pravděpodobné přehmaty tehdejší doby. Např. pan D vyprávěl o otci, který byl sociální demokrat a ovládal češtinu, „a pak ho jednoduše odvedli a zavřeli.“ Také paní E vzpomíná na otce a strýce – křesťanské sociály – kteří byli uvězněni. Pan D shrnuje:

1945 war mein Vater eingesperrt und meine Mutter im Oktober 45 abgeholt, das war mein Vater schon weg, sie hat nur Kittelschürze gehabt, das war alles. Und solche Leute das dann erleben mussten, die gemeint haben, es kommen andere Zeiten. Dann sind sie davon hart enttäuscht gewesen (pan D)³⁴⁵

Nejvíce stížností zaznělo od pana C. Jeho vyprávění o různých vězeních a táborech je plné nesporně strašlivých zážitků jako týrání Čechy, hladovění a odklizení min, pan C ale dostatečně nevysvětlil, proč byl uvězněn jako první ve městě, což sám uvedl. Zdá se, jakoby znovu použil zásadu „neřící celou pravdu“ jako v případě svého vstupu do armády. (viz předchozí kapitola)

Dotazovaným také vadí ztráta práv a omezování³⁴⁶ – zmíněno bylo označování Němců, zákaz používání dopravních prostředků, zákaz chůze po chodníku a nucené odevzdávání věcí. (zejména pan H, paní I). V jednom případě je zmíněno i pracovní nasazení – paní A byla odvezena i s malým dítětem na polní práce, tuto dobu však posuzovala bez emocí:

Und was war mit dem Kind? Ach, er war so etwa 4, ist rumgelaufen, hat mit den Kartoffeln geworfen, wie es die Kinder machen... (paní B)³⁴⁷

U jednoho dotazovaného (pan L) zazněla i vzpomínka na tábor v Březové, kde strávil jako malý se svou matkou několik měsíců. Základní témata této vzpomínky jsou podobná jako u K. G. Ecksteina (viz výše) – „strašný tábor“ a úmrtí, pan L však přidává ještě téma útěku spojené se vzpomínkou na symbol nesvobody – ostnatý drát:

[A lidskost byla tak zpochybněna, že my děti jsme vlastně vůbec... to bylo tak samozřejmé, že lidé visí na stromech, oběsili se, dnes by se řeklo: Proboha! Ale to bylo tak... **Samozřejmé?** No, samozřejmé ne, ale tak časté... Ani se vůbec nesundávali dolů...] Pan L

³⁴⁵ [V roce 1945 byl můj otec zavřen a moje matka v říjnu 45 odvezena, to už byl můj otec pryč, měla jenom šatovou zástěru, to bylo všechno. A to museli zažít lidé, kteří si mysleli, že přijdou jiné časy. Byli těžce zklamaní.] (pan D)

³⁴⁶ podrobněji se k tématu vyjadřuje T. Staněk (1992, zejm. s. 50)

³⁴⁷ [A co bylo s dítětem? Ach, tomu byly tak čtyři roky, běhal tam, (?) házel bramborama, tak jak to děti dělají.] (paní B)

Und da hat meine Mutter mich und meinen Bruder, unter den Stacheldraht (...?) eines schönen Tages um 6 Uhr in der Frühe, das war ein Sandboden, das weiss ich heute noch, und hat gesagt: die Richtung müsst ihr laufen, um nach Mohren zu kommen.³⁴⁸

4.9 Hodnocení poválečného chování Čechů

a) Pro bezprostřední poválečné období je pro literaturu typické srovnávání obrazu Rusa a Čecha. Často je popisováno zklamání z příchodu Čechů, kteří předtím vzbuzovali v obyvatelstvu naději na zlepšení situace³⁴⁹. Češi bývají postaveni na roveň Rusům, často jsou dokonce popisováni jako horší. L. Dostal³⁵⁰ si stěžuje na řádění Čechů, kteří společně s Rusy „rabovali a kradli, co se jim líbilo a denně zneuctívali dívky a ženy.“ Je popisováno chování „českých skupin teroru, horších než rudoarmějci.“³⁵¹ Od této doby se objevuje i obraz „hodného“ Rusa - Rusové bývají navzdory líčení své brutality mnohdy vnímáni jako zachránci – zakazují Čechům střílení či ponižování, strhávají Němcům označující pásky. Někdy se objeví i náznaky sympatií s ruskými vojáky, obvykle v konfrontaci s líčením chování Čechů. Bývá i oceňována odvaha Rusů, kteří tajně převáželi Němce ve svých autech do Rakouska, mlčí se však o tom, co k tomu Rusy vedlo.

Také podle dalších autorů se po převzetí moci Čechy zvýšilo utrpení obyvatelstva. To je v podání autorů spojeno především s vyháněním z domovů, zabíráním majetku³⁵² a s násilím.³⁵³ A. Willimek zároveň srovnává násilí ze strany Čechů s německými koncentračními tábory, které bagatelizuje – prý jsou stále líčeny zločiny v německých koncentračních táborech, o kterých skoro nikdo nevěděl, zatímco násilí páchané na sudetských Němcích po roce 1945 se

³⁴⁸ [A tak moje matka mě a mého bratra, jednoho krásného dne v šest hodin ráno, podstrčila(?) pod ostnatým drátem, byla tam písčítá zem, to ještě dnes vím, a řekla: tímto směrem musíte utíkat a přijdete do Mohren.]

³⁴⁹ např. F. Seibold in: Grulich 2003:112. Také T. Staněk (1996:50) se zmiňuje o nadějích spojovaných s příchodem Čechů, které se týkaly obnovení minimálního právního stavu. Pravdou byl ale často přímý opak. Situaci v Hřebečsku popisují autoři knihy Moravskotřebovsko Svitavsko (2002:265-268). V první fázi osídlování přicházeli do Hřebečska čeští osídlenci z nedalekých oblastí, včetně tzv. národních správců, na které byla vznášena řada stížností. Na přelomu let 1945/46 přicházeli osadníci i ze vzdálených krajů včetně českých reemigrantů. Osídlenci pocházeli nejčastěji ze zemědělských profesí.

³⁵⁰ in: R. Müller 1970:178

³⁵¹ Schönhengster Jahrbuch 1998:135. Popisy „českého teroru“ jsou časté, viz např. Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999:95-6)

³⁵² Der östliche Schönhengstgau 1971:107

³⁵³ A. Willimek in: Schönhengster Jahrbuch 1958:88

odehrávalo na veřejnosti s podporou českého obyvatelstva. Podle autora však nesmí být zároveň zapomináno, že mezi Čechy bylo také mnoho „dobrých“, schopných, pilných a spravedlivých“.

Zmínky o „dobrých“ Češích jsou sice vzácnější a kratší, přesto jsou součástí líčení poválečných událostí. Vzpomíná se např. na Čechy, kteří plivali na pracující Němce, ale i na Čechy, kteří jim tajně podstrkovali jídlo.³⁵⁴ Oceňuje se úsilí českých rodin, které „nikdy neukazovaly nenávisť vůči Němcům a které v letech 1945 a 1946, v nejtěžších časech pro Němce, potají a s opravdovým soucitem pomáhaly zmírnit mnohé utrpení.“³⁵⁵ Někdy jsou oceňováni i jednotlivci – např. slušný partyzán v táboře³⁵⁶ nebo vedoucí eskorty, který projevil soucit, zatímco lidé z jiné obce byli při pochodu bití.³⁵⁷

Dalším tématem je podíl Čechů na násilí a bezpráví páchaném na Němcích. Z líčení autorů vyplývá, že se stížnosti většinou netýkají tolik starousedlíků, jako spíše cizích Čechů přicházejících v dalších vlnách osídlení, kteří jsou navíc vnímáni jako zločinci a chátra, která přišla „s kozou na provázku.“³⁵⁸ M. Reifenrath uvádí, že byli vyhnáni z vesnice zcela cizími Čechy, kteří byli dovezeni z jiných oblastí. Další cizí Češi obsadili domy a „hráli si na knížata. Vůbec nepracovali – na to měli přece nás Němce. Jednali s námi jako s otroky.“³⁵⁹ Starousedlíci se dokonce někdy Němců zastávají, např. L. Dostal popisuje, jak měl být na rozkaz partyzána zastřelen spolu s ostatními Němci, ale zastal se jich komisař, který je znal již dříve.³⁶⁰ Autoři vzpomínají také na možnost záchrany, kterou jim poskytovala znalost češtiny – např. farář R. Jahn píše, že se mu nic nestalo „především kvůli dobrým znalostem češtiny“.³⁶¹

Objevilo se i ojedinělé posouzení celkové situace spojené se zdůrazněním, že někteří Češi nesouhlasili s uzákoněním dekretů a se zacházením s Němci, ale

³⁵⁴ K. G. Eckstein 1996:50

³⁵⁵ Der östliche Schönhengstgau 1971:136

³⁵⁶ E. Klimesch in: Schönhengster Jahrbuch 1995:99

³⁵⁷ R. Pichner in: Schönhengster Jahrbuch 1996:33-34

³⁵⁸ Der östliche Schönhengstgau 1971:107

³⁵⁹ in: Schönhengster Jahrbuch 1997:109

³⁶⁰ L. Dostal in: R. Müller 1970:178

³⁶¹ in Grulich 2003:55

byli v té době bezmocní. Autor čtenáře upozorňuje, že za odsun nemohou dnešní obyvatelé jejich vesnic, ale pouze tehdejší vláda.³⁶²

b) Osm dotazovaných vzpomíná na negativní změnu v chování Čechů (jde o muže i ženy z různého prostředí). Hlavními tématy byl nacionalismus, omezování a násilí. Paní B si ihned vzpoměla na tragickou událost v Lanškrouně, zvláště na házení Němců do požární nádrže, a označila české pachatele za fanatiky. Paní G vysvětlovala brutalitu Čechů tím, že „byli všichni opilí“ a vzpomíná především na krutou českou partyzáнку.³⁶³ Také pan J má vzpomínku na nejhorší činy Čechů spojenou s Lanškrounem a nádrží:

In Landskron, wissen Sie, was dort passiert ist? Wie man die Leute ins Brunnen geschmissen hat... ins Wasser... **Ja.** Und verprügt. Und erschossen. Und demütigt. Der landskroner Bürgermeister, so hab ich gehört, hat eine Gedenktafel machen lassen, zum Andenken auf die Opfer (pan J)³⁶⁴

Je však třeba uvést, že dotazovaní nepatřili mezi přímé účastníky incidentu. S násilím a týráním na jiných místech byl osobně konfrontován pouze pan C, který největší část rozhovoru věnoval stížnostem a vyprávění o svých pobytech v českých vězeních a pracovních táborech.

Und da hat man uns eingesperrt. Und in der Früh hat man cvičení gehabt. Was haben wir gemacht? So, die Hände hoch. Jeder. Und die ganze Zeit rumrennen. 10 Minuten so die Hände. Dann mus man sich nachher hinstellen und ineinander ohrfeigen. Weisst du was ohrfeigen ist. Ja. Na hubu. Und in Mund gegenseitig spucken. Und hinter sind die Soldaten gegangen, hinter uns. **Entschuldigung, das waren tschechische Soldaten oder Russen?** Tschechische. Die Russen waren besser. Die Russen waren besser.³⁶⁵

Pan C zároveň uvádí zmíněnou tezi o lepším chování Rusů. Tento názor je však vlastní mužům, zatímco ženy mají zpravidla odlišné mínění, ovlivněné strachem z násilí:

³⁶² H. Federsel 1995:178. Podle E. Hahnové (1999:160) se často zamlčuje, že odsun byl odpočátku provázen kritickými hlasy některých Čechů.

³⁶³ Také M. Skřivánek (in: Pomezí Čech a Moravy, svazek 2, 1998:137) zmiňuje přítomnost české partyzáanky, která „se vyznačovala velkou tvrdostí; prý však během války ztratila celou rodinu.“

³⁶⁴ [V Lanškrouně, víte co se tam stalo? Jak se tam házeli lidé do kašny... do vody...**Ano.** A zmlácení. A zastřelení. A ponižování. Lanškrounský starosta, jak jsem slyšel, nechal zhotovit pamětní tabuli na památku těch obětí.] (pan J)

³⁶⁵ [A tam nás zavřeli. Vždycky brzo jsme měli cvičení. A co jsme dělali? Tak ruce nahoru. Každý. A celou dobu utíkat kolem dokola. 10 minut tak ty ruce. A pak jsme se museli postavit proti sobě a pak se fackovat.. Víš co je fackovat.. Jo. Na hubu. No a teď se navzájem poplivat. Za námi vojáci...**Promiňte, to byli čeští vojáci? Nebo Rusové?** Čeští. Rusové byli lepší. Rusové byli lepší. (?).]

1) Ich war damals 12 Jahre und sehr gross, und ich war damals in der Stadt, ich weiss nicht, warum ich allein in der Stadt war, sonst wäre ich hin nie allein gekommen, und dann hat einer mich gefragt, ob ich dvacet bin. (smích). Ich hab gesagt: nee, zwölf, dvacet né, ich habe gezeigt, so... (smích) und dann hat er mich gehen lassen. Es war gut, bei Russen wäre es schlecht, da hätte es schief (?) gehen können.³⁶⁶

2) Dort haben wir wochenlang gelegen. Unter uns waren die Russen einquartiert. Wir konnten uns nicht bewegen. Alles hat wehgetan, man hat immer im dunkel gelegen. Ich war 15, in 1945... Das war schlimme Zeit. (paní E)³⁶⁷

Dotazování sice popisují špatné chování Čechů, avšak zároveň se objevují vzpomínky na „dobré“ Čechy. Na rozdíl od literatury dotazování více vnímají různorodost Čechů. Dokonce i pan C, který si nejvíce stěžoval na týrání Čechy, vzpomíná na českého sedláka, který mu pomohl. Paní G uvádí, že také poznali „pár dobrých Čechů, i jednoho Rusa.“ Na otázku, zda se chování Čechů po válce změnilo, byly typické tyto odpovědi:

1) Ja. Ich halte nicht jeden Tschechen dafür verantwortlich, diese Art von Menschen gibt es in jeder Nation, es kommt an den Menschen an. Das hat mit dem dem Zungenschlag überhaupt nichts zu tun. (pan D)³⁶⁸

2) Es war unterschiedlich. Kann man nicht sagen, es waren alle böse (pan J)³⁶⁹

Je nutné zmínit, že ve většině případů se vzpomínky na násilné události netýkají přímo dotazovaných a dvě ženy (paní B, G) vysloveně uvedly, že se jim nic nestalo.

1) Uns haben sie nichts getan. Wir hatten den Schmied, den guten Nachbarn. Aber die Fanatiken... wir waren nicht so und er auch nicht. Im Gegenteil. Sehen Sie den Schmied, er hat uns noch in Deutschland gef(...?...), hat Briefe geschickt. (paní B)³⁷⁰

Dotazování ještě více než literatura dávají do souvislosti bezpráví a násilí s naprosto cizími Čechy, zatímco starousedlíci jsou hodnoceni lépe (viz citát paní B). Také zde zaznělo označení příchozích „chátra“. Paní G si stěžuje na to, že u moci byla tato „chátra“, která dosud nic neměla a viděla příležitost, jak k něčemu

³⁶⁶ [Mně bylo tenkrát 12 let a byla jsem docela velká, byla jsem tenkrát ve městě, nevím proč jsem byla sama ve městě, jinak bych tam nikdy nešla sama, a tu se mně jeden zeptal, jestli mi je dvacet. (smích). Řekla jsem: dvanáct, já dvacet né, ukazovala jsem, tak... (smích), a pak mě nechal jít. To bylo dobré, u Rusů by to bylo špatné, to by to špatně dopadlo(?). (paní G)] (paní G)

³⁶⁷ [Tam jsme týdný ležely. Pod námi byli nastěhovaní Rusové. Nesměly jsme se pohnout. Všechno bolelo, byly jsme ve tmě. Mně bylo 15, v roce 45... To byla zlá doba.](paní E)

³⁶⁸ [Ano. Já nepovažuji každého Čecha za zodpovědného, takový typ lidí je v každém národě, to záleží na lidech, to nemá s jazykem nic společného.](pan D)

³⁶⁹ [To bylo rozdílné. Nedá se říct, že byli všichni zlí.] (pan J)

³⁷⁰ [Nám neudělali nic. My jsme měli toho kováře, toho dobrého suseda. Ale ti fanatici.. takoví jsme nebyli a on taky ne. Naopak. Vidíte toho kováře, ten nás ještě našel v Německu (?) posílal dopisy.] (paní B)

přijít. Paní G zmiňuje i incident v Ústí nad Labem, který prý neměli na svědomí tamní Češi, ale „nějaké cizí jednotky z Prahy nebo co“. Rovněž pan C řekl, že neznal nikoho z jeho rodného města, kdo by mu takové hrůzy prováděl, zatčen byl prý také cizími Čechy. Paní B spojuje tragédii v Lanškrouně s Čechy, kteří „přišli odněkud z Čech“.

I mezi dotazovanými zaznělo spojení čeština = výhoda. Podle paní G byla jedna vesnice zachráněna Čecho – Němcem, který šel Rusům vstříc a česky jim namluvil, že jde o českou vesnici. Pan C vzpomínal, jak mu při útěku z tábora pomohla znalost češtiny, kdy se po cestě vydával za Čecha.

Dotazovaní vyprávějí o prožitém utrpení zpravidla s větším odstupem, nežli je tomu u autorů současných článků. Navíc při hodnocení poválečného chování Čechů více rozlišují jednotlivé případy v protikladu k publikacím, kde je více akcentován stereotyp „zlého“ Čecha.

4.10 Rozloučení s vlastí a odsun

a) Z popisů autorů vyplývá, že většina transportů z Hřebečska jela do Bavorska a Hessenska, méně do Bádenska – Württemberska. Jednalo se o obyvatele moravské části Hřebečska, zatímco obyvatelé české části byli často vysídlováni do sovětské okupační zóny, tj. do pozdější NDR. Nebylo však pravidlem, že by celá obec byla vysídlena do jednoho místa. Příkladem je vesnice Lusdorf: Z 200 „vyhnaných“ do Slezska prý většina žije ve Westfálsku a Dolním sasku v 28 obcích, někteří ve středním Německu (8 obcí). 1 rodina je v USA, 3 rodiny v Rakousku, o 3 rodinách se neví. Zbylí obyvatelé přišli v dalších transportech do americké zóny do 83 obcí.³⁷¹

Téma odsunu je v literatuře popisováno často, ale některým jeho součástí je věnováno méně pozornosti. To se týká např. období od opuštění rodného kraje, zejména samotné jízdy do Německa, která je přechodem nejen mezi dvěma prostředími, ale i mezi skončenou historií a historií novou, počínající rokem 1, a proto je zřejmě jako přechodové období nečasové a bezcenné. Samotná jízda pro autory zřejmě nepředstavovala takové trauma. Podrobnější popisy jsou věnovány vyjadřování nejistoty, strachu z budoucnosti, opuštění domu, cestě z rodné obce, případně životě v táborech.

³⁷¹ R. Pichner in: Schönhengster Jahrbuch 1996:35

Motiv rozloučení a odchodu zpracovává např. německá (nikoli hřebečská) autorka M. Frantioch, která popisuje některé rituály na rozloučenou a vztah k upomínkovým předmětům. „Vyhnanci“ si prý často brali hrst půdy jako kousek vlasti a dále množství „zdánlivě bezúčelných předmětů“ jako jsou jesličky, kroj, fotografie, svíčky a nářadí.³⁷² To potvrzuje článek hřebečského autora, který popisuje, jak jeho otec přivezl do Německa jesličky schované v lékařské brašně.³⁷³

Takové případy byly ale možné jen v případě, jestliže Němci o odsunu věděli delší dobu předem. Ze článků hřebečských autorů vyplývá, že o odsunu se dozvěděli často zcela nenadále a na sbalení svých věcí měli jen několik hodin, případně minut. Tato vyjímečná situace nastávala v případě tzv. divokého odsunu, který proběhl v mnohých obcích převážně na Svitavsku a Litomyšlsku. Popisy autorů kontrastují s tvrzením o „organizovaném a všestranně zabezpečeném odsunu“ uvedeným v publikaci „Svitavy.“³⁷⁴ Např. podle H. Federsela³⁷⁵ byli vyhnanci z obce Schönbrunn pouze vyvezeni za hranice Saska, kde byli zcela ponecháni osudu.³⁷⁶ F. Püttner popisuje tzv. divoký odsun v obci Karlsbrunn z 27. května 1945, kde vysídlenci museli jet v otevřených uhelných a dobytčích vagónech, přičemž v jednom vagonu bylo až 100 osob. Při cestě prý umírali staří lidé a byli vyhazováni z vozu s připevněnou cedulkou: ‘prosím pohřbít’. V Německu byli vysídlenci ponecháni svému osudu.³⁷⁷

Z dalších popisů vyplývá, že pozdější odsuny byly již lépe organizovány, autoři pak např. vždy píšou o třiceti osobách na jeden vagon. I takové odsuny jsou však vnímány jako utrpení doprovázené popisy hladovění a okrádání ze strany

³⁷² M. Frantioch 1987:65

³⁷³ F. Tyrolt in: Schönhengster Jahrbuch 2005:178-9

³⁷⁴ Svitavy (1987:125). Jde však o publikaci vydanou před rokem 1989. V novějších publikacích popisuje organizaci odsunu např. M. Sládek (2002:148-9), který se zmiňuje o vytápěných vagonech, možnosti vaření, potravinových přídělech a možnosti odvézt 50 kg zavazadel a 1000 marek. Hřebečtí autoři a dotazovaní však tyto údaje příliš nepotvrzují.

³⁷⁵ H. Federsel 1995:174

³⁷⁶ K takovým událostem docházelo i na jiných místech Hřebečska. Podle J. Cihláře (2003:84) bylo na 1500 obyvatel Lanškrouna převedeno přes Krušné hory do Saska, kde řadu dní bloudili.

³⁷⁷ in: Schönhengster Jahrbuch 1959:120. Také T. Staněk (1996:125-6) se zmiňuje o úmrtích během odsunů z Lanškrounska a Svitavska, odkud bylo po červnu 1945 vypraveno několik transportů v otevřených vagónech.

doprovodu.³⁷⁸ Odsun antifašistů zpravidla není doprovázen stížnostmi, např. podle faráře Habigera bylo z vesnice T. odsunuto 70 antifašistů, kteří si mohli vzít nábytek a další věci.³⁷⁹ Vzpomínky se tedy pozvolna lepší a docházejí až do fáze, kdy se někteří Němci na odsun těší a vnímají ho jako vysvobození z nelidských podmínek ve vlasti, ačkoliv je stále popisován jako bezpráví a utrpení.³⁸⁰ Touha po vysídlení je vysvětlována takto: „Mochten wir unsere Heimat noch so lieben, dieses unfreie Leben war kein Leben mehr. Wir wurden Fremde in der eigenen Heimat. Kein Wunder, man sehnte sich danach, beim nächsten Aussiedlungstransport dabei zu sein.“³⁸¹

V souvislosti s odsunem je vyjadřována obava z neznámého prostředí, píše se např. o odjezdu do „cizí země, kterou jsme znali jen z doslechu.“³⁸² Zároveň je však zmiňována radost, že Němci byli odsunuti do Německa či Rakouska.³⁸³ K. Balzer uvádí nadšené zvolání: „jsme na západě, jsme volní!“³⁸⁴ Toto nadšení ale zřejmě brzy nahradilo zklamání z přijetí: „Wenn man so hinausblickte, hatte man das Gefühl, dass es hier genauso aussah, wie dort woher wir eben gekommen waren. Der Empfang mit offenen Armen blieb jedenfalls aus. Im Gegenteil, die Leute draussen verfolgten unseren Zug mit finster – abweisenden Mienen.“³⁸⁵ Autor také, podobně jako několik dalších, vzpomíná na velkou událost – setkání s černochem (s.87).

³⁷⁸ např. R. Pichner in: *Schönhengster Jahrbuch* 1996:35. Doprovodné mužstvo prý sebralo kamna, ačkoli byla třeskutá zima.

³⁷⁹ in: Grulich 2003:72. Uvedené číslo ale ostře kontrastuje s výpovědí pana D, který pocházel z této vesnice, viz níže.

³⁸⁰ Německý autor R. Hilf (1996:131) dokonce píše o „genocidě.“ Německé válečné plány vůči Čechům ale také označil jako genocidu.

³⁸¹ *Gedenkschrift zur 700. Jahrfeier Ober- Heinzendorf und Pohler* 1971:1. [Ač jsme naši vlast milovali ještě i takovou, ten nesvobodný život už nebyl žádný život. Stali jsme se cizinci v naší vlastní vlasti. Žádný div, že člověk toužil po tom, aby byl v příštím vysídlovacím transportu.]

³⁸² K. G. Eckstein (1996:49)

³⁸³ např. A.Ruth 1988:9

³⁸⁴ K. Balzer 1992:246

³⁸⁵ K. G. Eckstein 1996:91. [Když se člověk tak díval ven, měl pocit, že to tady vypadá přesně jako tam, odkud jsme právě přijeli. Přijetí s otevřenou náručí se každopádně nekonalo. Naopak, lidé venku sledovali náš vlak se zamračenými odmítavými obličejí.]

b) Odsun je pro dotazované tématem, ve kterém také dochází k časovým mezerám. Dotazovaní nejsou schopni zachytit časovou souslednost a celý rozsah události, zaměřují se na především na detaily, které jsou často spojeny s jejich posledním dnem doma. Zpravidla si přesně nevzpomínají, kdy odsun proběhl, ale vybavují si vzpomínky na to, jak pečou do zásoby chléb, co se zrovna děje před oznámením o odsunu, jak přesně vypadali lidé, kteří jim oznámení sdělili. Např. pan L říká:

Und dann hat eines schönen Tages ein tschechischer Offizier geläutet... wenn ich ein Maler wäre, ich könnte ihn bis kleinste Detail malen... da hat er eine Warze gehabt, an der Linken Wange, ich kann mir so erinnern, ich hätte ihn nachmalen können, bis ins Detail, weil es für mich so ein Eindruck war...³⁸⁶

Pan L však zároveň chybně uvedl období, kdy do jeho města vstoupili Rusové a neuvedl ani přesně, kdy byla rodina vysídlena. Také ostatní dotazovaní zpravidla dlouho přemýšleli, kdy byli vlastně odsunuti, někdy jim splývají poválečné události s odsunem, v jednom případě dochází opět ke „ztrátě paměti“:

1) Also, in der Vertreibung... ich weiss nichts, ich habe es verdrückt, das war schlimm und (...?). Aber schon vorher war es schlimm... **Wann haben Sie erfahren, dass Sie weg müssen?** Ich hab es mitgekriegt (?), ich war ja 14, 15, ich weiss es nicht... es muss so schlimm gewesen sein... bei mir ... ist es weg. (smutně, zřejmě o tom nechce mluvit) Ich war irgendwie im Schock, ich weiss nur, dass meine Mutter hat selbst Brot gebacken, im Backofen, zu Hause, und die Kartoffelsäcke, dort war ein Sack voll Brot, damit wir unterwegs was zum essen haben... und... ich weiss nicht, wie Haus... was wir gegessen haben, ich weiss... NICHTS³⁸⁷

2) *Wenn war der Krieg aus... 44...* Dass wir wegmussten... Das war ja schlimm, dass war ja 44 oder was... *44 war noch Krieg...* Also wenn der Krieg aus war, dann gings wieter raus. Gleich nach dem Krieg. (paní B)³⁸⁸

3) **Wann war es eigentlich? 45?47.47?** (dohadují se). Wir haben noch unseren Entlausungschein. Wissen Sie... entlaust, in Müglitz (paní E)³⁸⁹

V souvislosti s odsunem dotazovaní podobně jako literatura vyjadřují šok a nejistotu; častěji než literatura zdůrazňují, že nechtěli událostem věřit. Trauma

³⁸⁶ [A pak jednoho krásného dne zazvonil český důstojník... kdybych byl malíř, mohl bych ho do detailu vymalovat... tady na levé tváři měl bradavici, já si na to dnes tak vzpomínám, že bych ho mohl namalovat až do detailu, protože to byl pro mě takový dojem...]

³⁸⁷ [Tedy, ve vyhnání.. nic nevím, já jsem to potlačila, to bylo zlé a (...?). Ale už předtím to bylo špatné... (paní E) **Kdy jste se dozvěděla, že musíte pryč?** Já jsem to prožívala, mně bylo 16, ale já to nevím... to muselo být tak zlé.. u mně... je to pryč. (smutně, zřejmě o tom nechce mluvit) Já jsem asi byla v šoku, já vím jen, že moje matka pak sama pekla chleba v troubě, doma, a byly tam pytle na brambory, a pytel byl plný chleba, abychom měli po cestě co jíst... a ... já nevím, jak jsme dům... co jsme jedli, já nevím... NIC.]

³⁸⁸ [Když skončila válka.. 44..že musíme pryč... to bylo opravdu špatné... to bylo 44 nebo co...Tedy 44 byla ještě válka. Hned jak skončila válka, tak to šlo. Hned po válce.] (paní B)

³⁸⁹ [**Kdy to vlastně bylo? 45?47.47?** (dohadují se). Máme ještě náš doklad o odvšivení. Byli jsme odvšiveni... v Mohelnici.] (paní E)

odsunu je zřetelné především u dotazovaných, kteří měli málo času na sbalení svých věcí a neměli možnost vykonat jakékoli rituály na rozloučení (zejména paní G, I, pan L):

1) Wir haben es nicht glauben wollen, dann kommt ein grosser dünner Tscheche rein, vor die Frau, joo, E. J. mit drei Kindern, kommen Sie weg, kommen Sie mit Transport, gleich fertig, eine halbe Stunde oder so, ne. Die Mutter hat gesagt: „da“, hat mir Löffel in die Hand gedrückt und gesagt: „ess die Torte!“ (smích). (se smíchem) war gross, rund, ich hab gehäult, furchtbar gehäult, es war so ein Schock, ne. Es ist Sonntag, mein Geburtstag, und jetzt sagt er: kommen Sie mit. (paní G)³⁹⁰

2) Und in dieser kurzen Zeit, ja, das ganze Dorf war so geschockt, wir haben gar nicht gewusst... das kann doch nicht wahr sein, so etwa, war die Meinunug, das gibts nicht, dass sie uns einfach von Haus und Hof jagen... in die Fremde, irgendwohin, niemand hat gewusst wohin... (paní I, zřetelné jsou zejména časté pauzy)³⁹¹

3) Ah. Eine halbe Stunde vorher (pauza). Man hat gewusst, dass man wohl weg muss. Aber man wollte es nicht glauben. Und als man die ersten gesehen hat, die das Haus verlassen haben, hat man gesagt: na ja, das ist eine Zwischenlösung, kommt man in ein Lager, und dann kommt man wieder zurück. Aber niemand hat es geglaubt, diese Diskussionen, die kann ich noch gut erinnern. (pan L)³⁹²

Většina dotazovaných si s sebou nevzala nic, co by upomínalo na Hřebečsko. V tomto případě se však nejedná o nějaký lehkovážný vztah k rodnému kraji, neboť dotazovaní měli málo času na shromáždění věcí, případně už téměř žádné věci neměli, jak dokládají tyto odpovědi na otázku, co si rodina vzala s sebou:

1) 50 Kilo. Nur 50 Kilo. *50 Kilo und ein Kind!* Weil ich war nämlich schon im tschechischen, ja. Und ich hab's nichts mehr. Das war alles weg, tja. **Und haben Sie auch einige Sachen mitgebracht, die an Schönhengstgau erinnern?** Nein, neein, nichts mehr. Gleich wenn man das erfahren hat... wissen Sie... wir haben so viel... hat man so viel mit selber zu schaffen. (paní B)³⁹³

³⁹⁰ [My jsme tomu nechtěli věřit, ne, pak přichází dovnitř velký hubený Čech, před tu ženu, jó, E. J. se třemi dětmi, pojd'te s námi, pojedete transportem, všechno musí být hotové, půl hodiny nebo tak, ne. Tedy... matka řekla: „tady“, vtiskla mně do ruky lžíci a řekla: „jez ten dort!“ (smích). (se smíchem): byl veliký, kulatý... Já jsem brečela, strašlivě jsem brečela, to byl takový šok, ne. Je neděle, moje narozeniny, tady stojí dort, a on teď řekne: pojd'te se mnou.] (paní G)

³⁹¹ [A v té krátké době... celá vesnice byla tak šokovaná, vůbec jsme nevěděli co... to přece nemůže být pravda, nebo tak, takové bylo mínění, to nejde, že nás jednoduše vyženou z domu a dvora... do cizího, někam, nikdo nevěděl kam...] (paní I)

³⁹² [Ah. Půl hodiny předtím. (pauza). Člověk věděl, že asi musí pryč. Ale nechtěl tomu věřit. A když pak viděl první lidi, jak opouštějí své domy, říkal si: to je prozatímní řešení, to se jde do nějakého tábora a pak zase přijdeme zpátky. Ale nikdo tomu nevěřil, tyto diskuse, to si ještě dobře pamatuju.] (pan L)

³⁹³ 50 kilo. Jen 50 kilo. *50 kilo a dítě...* Protože už jsem byla v Čechách. Nic víc už jsem neměla. To bylo všechno pryč, ano. **A vzala jste si také nějaké věci, které upomínají na Hřebečsko?** Ne, né, už nic. Jak jsme se to dozvěděli... víte.. tak jsme měli co dělat sami se sebou.] (paní B)

2) Da wurde meine Grossmutter und ich... die Nachbarn haben uns das Gepäck zusammengeräumt, am Morgen hat man eingespannt, den Wagen vollgeladen, ich habe auch genommen, was ich tragen konnte, meine Grossmutter konnte nicht mehr, da war nur Zeug?? im Gepäck, praktisch nur was wir angezogen haben, nichts... (pan D)³⁹⁴

3) (pauza). Dinge, die wir zum Teil nie gebraucht haben. Weil man in der Panik nach Dingen greift, die völlig sinnlos sind. Natürlich hat man den Kaufvertrag des Hauses mitgenommen. Man hatte Fotoalben mitgebracht, oder ganz spezifisches Glas, oder meine Grossmutter einen Kreuz, der auf dem Tisch gestanden hat, das waren sehr christlich und katolische Leute... Also man hat Dinge mitgenommen, die grossen Erinnerungswert hatten, die aber nie hätten eingesetzt werden können (pan L)³⁹⁵

I když dotazování kromě pana L uvedli, že nic na upomínku nevzali, někteří z nich ukazovali staré fotografie svého domu nebo přátel. Vědomí spjaté s rodnou obcí je přirozeně silnější nežli vztah k celému Hřebečsku. Pouze pan C uvedl, že jeho matka si s sebou přivezla kroj.

Dotazování rovněž zpochybňují tezi o organizovanosti a zabezpečení odsunu. Paní E zmínila, že navzdory předpisu o vysídlování celých rodin byli vysídleni bez otce, který přišel až o půl roku později.³⁹⁶ Paní I nevidí odsun jako kolektivní zlo a diferencuje mezi jednotlivými případy. Nejprve popisuje strastiplnou cestu svých známých, kteří jeli do Německa 6 týdnů v otevřeném vagónu na uhlí, při cestě umírali děti, lidé trpěli hladem, žízní a byli oloupeni ruským doprovodem. Jedná se zřejmě o tzv. divoký odsun; svůj odsun nepopisuje paní I již tak dramaticky a říká, že si nevzpomíná, že by se někomu něco stalo. Nikdo z dotazovaných nezačal podrobněji popisovat svou jízdu v transportu – opět se zde objevuje časová mezera od opuštění rodného kraje po vyložení v Německu, které je znovu v jednom případě doprovázeno vzpomínkou na černochoy, kteří jsou zřejmě symbolem odlišného světa, do kterého se vysídlení dostávají.

³⁹⁴ [Já a babička... sousedi nám sháněli zavazadla, a ráno se zapřáhlo, naložil se celý vůz, já jsem také vzal, co jsem mohl unést, moje babička už nemohla, v těch zavazadlech byly samé krámy, prakticky jen co jsme si vzali na sebe, nic...](pan D)

³⁹⁵ [(pauza). Věci, které jsme zčásti nikdy nepotřebovali. Protože člověk v panice sahá po věcech, které jsou úplně nesmyslné. Přirozeně jsme si vzali kupní smlouvu na dům. Přinesli jsme si fotoalba, nebo specifické skleničky, nebo babička kříž, který pak stál na stole, to byli velcí katolíci a křesťané... Člověk si bral věci, které měly velkou upomínkovou hodnotu, ale které se nadaly použít.] (pan L)

³⁹⁶ Také T. Staněk (1992:44) zmiňuje rozdělování rodin; dále krátké lhůty pro opuštění domu (někdy 30 i méně minut), rozpory mezi směrnicemi pro transfer a jeho prováděním. (s.64-5)

Stížnosti zaznívají i od dotazovaných, kteří se označili za antifašisty. Syn pana K si stěžoval, že jeho otec byl vysídlen, ačkoliv měl prohlášení podepsané Čechy, že vystupoval jako antifašista. Pan D uvedl, že jeho rodina neměla „ani tu váhu, co jsme mohli mít“ a jeho matka byla odvezena do Čech jen v šatové zástěře.³⁹⁷ Sice dostali příspěvek od státu, ale „v Německu to nebylo na nic. Nebylo nic.“ Navíc se zde objevuje rozpor s údajem faráře Habigera, že v obci bylo rozděleno 70 antifašistických legitimací (viz výše). Pan D tvrdil, že on a jeho otec byli v celé obci jediní sociální demokraté, kteří museli trpět za své názory a od obyvatel vesnice se dočkali jen opovržení, prý i demonstrovali před jejich domem. Tento protiklad může poukazovat na rozporuplné udělování antifašistických legitimací.

Pouze jedna dotazovaná zmínila, že vyhnání bylo „skoro jako vysvobození“ (paní E, o odsunu věděla delší dobu předem), ostatní hovoří spíše o šoku a o tom, jak nemohli skutečností uvěřit. Jedna z dotazovaných si také stěžovala na zbavení práv (paní I). Pan F vnímal jako velké negativum průtahy a nucené pobyty Němců na různých místech Čech, takže prý některým lidem trvalo rok, než se dostali do Německa.

Jeden z dotazovaných (pan J) zmínil i skutečnost, která není v literatuře příliš rozebírána – převážení Němců do Rakouska v ruských autech. Pan J řekl, že jeho sestry se dostaly do Rakouska s ruskou armádou. To vysvětlil tímto stručným způsobem: „to bylo tak, že někteří Rusové měli kontakty s obyvatelstvem.“

5. Počáteční období v Německu

5.1 Příjezd do Německa a přijetí

a) Aby mohla být popsáno prostředí, do kterého se hřebečtí Němci dostali, je nutné se zaměřit na literaturu německých historiků a sociologů. Obraz celkového stavu je popsán např. v knize Dějiny Německa, kde je tehdejší situace zdevastovaných hmotných i duchovních hodnot charakterizována termínem „hodina nula.“ Hlavní starostí většiny lidí se v této době stalo uhájit holou existenci.³⁹⁸ Do tohoto prostředí přichází v letech 1945/46 sedm milionů

³⁹⁷ T. Staněk (1996:27) uznává, že mnoho osob bylo vysídleno se zavazadly, jejichž váha ani nedosahovala 30 kg a některým zůstalo jen to, co měly na sobě. Antifašisté si směli vzít určitou finanční částku, „potřebné věci“ a nábytek. Někdy však antifašisté zažili „různé ústrky.“ (1992:83)

³⁹⁸ H. Müller a kol. 1995:317

„vyhnanců“ a tento počet se v následujících letech zvýšil.³⁹⁹ Podle autorů Dějin Německa⁴⁰⁰ našlo v západních zónách útočiště na 8 milionů „uprchlíků a vyhnanců;“ přijetí tohoto počtu lidí do zničené země představovalo téměř neřešitelný problém a je považováno za největší lidský a politický úspěch Německa v poválečných letech. Podle F. Seibta byly ze sudetských Němců zhruba 2 miliony rozmístěny do americké okupační zóny, 800 tisíc do sovětské a 200 tisíc se dostalo do Rakouska, které se zdráhalo je přijímat.⁴⁰¹ Spojenci vycházeli při rozdělování z představy, že je smysluplné ubytovat přijímané osoby v oblastech západního Německa, které jsou co možná nejméně osídleny a nejméně postiženy válkou.⁴⁰² Protože francouzská okupační zóna vysídlence zpočátku nepřijímala, byli umísťováni nejčastěji do Bavorska, Hessenska a Bádenska – Württemberska. Tím došlo k velkému zatížení těchto oblastí, které ilustruje I. Eberl: spolková země Bádensko- Württembersko mělo přijmout 500 000 „vyhnanců,“ v roce 1950 jich však bylo napočítáno přes 860 000 a k tomu přes 140 000 uprchlíků. „Vyhnanci“ nepřišli jen do přeplněné, ale i do válkou zničené země, kde i bez nich panovala nouze a bída.⁴⁰³

Přijetí vysídlenců za této obtížné situace bylo pro Německo nelehkým úkolem, při kterém docházelo k problémům. Německá socioložka M. Frantziach uvádí, že „vyhnanci“ byli v Německu vnímáni jako zvláštní, už podle svého vzhledu – jejich oděv byl považován za chudý či dokonce exotický. První kontakty byly doprovázeny především soucitem a laskavostí. Za touto ochotou pomoci mohla být fascinace novým a neznámým. Naproti tomu brzký masivní vstup cizích osob obrátil tuto počáteční shovívavost na distancované a odmítavé chování. Autorka označuje poválečnou situaci za psychologický šok. „Vyhnanci“ připadali

³⁹⁹ F. Käss (in: von Merkatz H. J. 1979:69). E. Hahnová (1999:89) uvádí číslo 9 milionů pro říjen 1946, z toho 6 milionů v západních okupačních zónách.

⁴⁰⁰ H. Müller a kol. 1995:322

⁴⁰¹ F. Seibt 1996:335. Údaj o počtu sudetských Němců ale nesouhlasí s celkovým počtem 2 500 000, který uvedl M. Sládek (2002:148), ani s číslem 2 232 541 osob (podle T. Staňka 1992:77). Německý historik T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:240) uvádí pro rok 1946 tyto počty sudetských Němců: sovětská okupační zóna 830 000, americká zóna 1,5 milionu.

⁴⁰² M. Frantziach 1987:99

⁴⁰³ I. Eberl 1993 :113. Jako „uprchlíci“ jsou často označováni lidé odcházející ze sovětské okupační zóny.

starousedlíkům někdy natolik cizí, že vyvolávali pochyby o národní identitě, např. jejich dialekty byly chápány jako chybná němčina.⁴⁰⁴

Další němečtí autoři poukazují na to, že masový příchod „vyhnanců“ těžce zásahl do života německé společnosti, narušil sociální pořádek a vedl ke změnám v sociálním životě domácího obyvatelstva.⁴⁰⁵ Mezi oběma skupinami docházelo ke konfliktu zájmů, který byl podporován těžkou situací s potravinami, byty a pracovními možnostmi.⁴⁰⁶ Na obou stranách se vytvořily stereotypy: vysídlenci byli často nazýváni jako „Poláci“, označováni za líné a špinavé, byli vnímáni jako asociální a následně podrobeni diskriminaci. Představovali také velké ohrožení dosavadního, poměrně uzavřeného světa starousedlíků (s.89). Výzkum mínění, provedený v roce 1949, měl následující výsledky: „vyhnanci“ byli většinou starousedlíků považováni za jiný národ s jiným myšlením, jsou lhostejní a nespolehliví. „Vyhnanci“ naopak zdůrazňovali egoismus, lakotu a nepřátelství starousedlíků. (s.92)

Oblast kolem města Göppingen, do které bylo rozmístěno mnoho hřebečských Němců a také většina dotazovaných, se potýkala se stejnými problémy. Bádensko – Württembersko vlastně neexistovalo; bylo rozděleno na tři země a velkou část zabírala francouzská okupační zóna, která uprchlíky nepřijímala. Situaci podrobně popisuje I. Eberl, který zmiňuje těžké existenční problémy jako hlad, nouze o byty a zničenou infrastrukturu, kdy se veřejný život mohl jen pomalu reorganizovat.⁴⁰⁷

Kraj kolem města Göppingen byla průmyslovou oblastí, proto byl jedním z mnoha cílů spojeneckých náletů. Město Göppingen bylo ušetřeno až do roku 1945, kdy však byla těžce poničena obytná část namísto průmyslové části. V knize „Demokratischer Neubeginn“⁴⁰⁸ je popisována počáteční těžká situace, např. přidělový systém a hodinové fronty na výdej jídla (s. 162). Strava byla jednostranná a skládala se především z brambor (s. 164). V létě 1946 byl jedné osobě na týden přidělován pouze 1 kg chleba (s.165).

⁴⁰⁴ M. Frantzioch 1987:127

⁴⁰⁵ A. Kühne in: Eberl 1993:146

⁴⁰⁶ K. J. Bade 1990:55-56

⁴⁰⁷ I. Eberl 1993:6

⁴⁰⁸ J. Helmbrecht , K. H. Ruess:1999

Podle autorů přijel první transport v lednu 1946 a až do konce roku pokračoval příjem uprchlíků. Situace nebyla stálá až do poloviny 50. let, neboť docházelo k přesunům „vyhnanců“ do méně zatížených oblastí a přicházeli další Němci propuštění z československých věznic. Na konci roku 1946 tvořili „vyhnanci“ 20% celkového obyvatelstva kraje Göppingen, v roce 1955 dokonce 28%, zatímco v celém Bádensku – Württembersku 20%. Do roku 1953 dosáhl počet obyvatel města 150% v porovnání s obdobím před skončením války. Většinu tvořili Němci z ČSR (s.233). Zatížení oblasti kolem Göppingenu i samotného města je tedy zřetelné.

Vysídlenci byli po příjezdu ubytováni ve škole, v táborech nebo přidělováni do domácností místního obyvatelstva. Z městské vyhlášky je patrné, k jakým problémům při ubytovávání vysídlenců docházelo. Město např. upozorňuje obyvatelstvo, že v případě odmítnutí „vyhnanců“ musí počítat se zásahem policie. Dále zakazuje, aby lidé odnášeli z místností pro „vyhnance“ domácí zařízení, „jak to bylo v poslední době pozorováno“. ⁴⁰⁹

Autoři zmiňují, že příjem prvních „vyhnanců“ proběhl dobře a domácí obyvatelstvo bylo ochotné pomoci. S příjezdy dalších a dalších transportů se však situace měnila, takže na podzim 1946 byla situace s bydlením katastrofální a také nálada se stále zhoršovala. (s.236). Pocity vysídlenců ilustruje úryvek dopisu nejmenované ženy: „Mir würtg's im Halse und heulen möcht'ich wie ein Hund. Niemand schenkt mir einen Blick, niemand kennt mich hier, niemand nickt mir freundlich zu. Ich sehe nur fremde Gesichter in einer fremden Stadt.“⁴¹⁰ Ke konci roku 1946 bylo v kraji ubytováno již přes 31 000 osob, z toho 1 200 v táborech. Starostové se obávali sociální katastrofy a domácí obyvatelstvo propadalo zoufalství. (s.237)

Jako pozitivní událost je zmíněno přijetí „předběžných zákonných opatření k péči o oprchlíky“ ze září 1946, které stanovilo priority, např. stavbu nouzových příbytků a závodů, kde by mohli uprchlíci pracovat. Eberl⁴¹¹ zmiňuje, že zákon zrovnoprávnil domácí a nové obyvatelstvo, zároveň však vyhnancům zakázal

⁴⁰⁹ Vyhláška města z ledna 1946. In: J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:234

⁴¹⁰ Dopis ze září 1946, otištěn v: J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:235. [V krku mě svírá a chtěla bych být jako pes. Nikdo mně nevěnuje pohled, nikdo mě tu nezná, nikdo mě přátelsky nepokyne. Vidím jen cizí obličeje v cizím městě.]

⁴¹¹ I. Eberl 1993 :138

vytváření vlastních organizací. Dalším opatřením byl Zákon č. 330 o uprchlících z února 1947, kde byl definován cíl integrace „vyhnanců“ – ti neměli vytvořit novou sociální skupinu, ale vstoupit do německé společnosti a rozplynout se v ní.⁴¹²

Vládní opatření byla tedy odpočátku zaměřena proti rozvíjení sudetoněmecké identity a měla zabránit, aby se vysídlenci stali zvláštní sociální skupinou. Proto bylo zpočátku zamezováno, aby zakládali vlastní svazy a podporováno bylo jejich zapojení do krajských uprchlických výborů, které se skládaly z vysídlenců i z domácího obyvatelstva.⁴¹³ Také v každé obci měl být jmenován jeden zástupce z řad nových občanů a v Göppingenu byl zřízen úřad pro nové občany, který vedl vysídlenec. Mezi činností úřadu patřilo např. rozdělování věcí mezi uprchlíky, snaha o zřizování podniků a také řešení sporů mezi domácím a novým obyvatelstvem.⁴¹⁴ Následovalo založení „Pomocného svazu nových občanů“, ve kterém bylo sdruženo 52 obcí. Mezi nejdůležitější úkoly svazu patřila výstavba nových domů. (s.240)

Vysídlenci ubytovaní ve městech mohli mít problémy s uzavřeností místního obyvatelstva. Většina vysídlenců byla umístována právě na venkov, kde mohli narazit na odmítavější přístup než ve městech. Podle Eberla působili „vyhnanci“ jako narušitelé tradiční sociální struktury a tradic obecně; také náboženské konflikty zde byly častější než ve městech. Cizinci přinesli s sebou jiné zvyklosti a ohrozili identitu obcí.⁴¹⁵ Také historik R. Schulze píše o předsudcích, které vůči vyhnancům mělo venkovské obyvatelstvo.⁴¹⁶

Nyní bude situace popsána z pohledu hřebečských autorů. Z jejich popisů je zřetelné, že příjezd do Německa znamenal většinou zklamání. Převažují popisy odmítavého přijetí a nepřátelského chování domácího obyvatelstva. K. G. Eckstein, který byl zpočátku ubytován v táboře, popisuje své dojmy: „Wir waren unerwünscht. Man zeigte auf uns wie auf Aufsätzige.“ (s. 8). „Und – verdammt nochmal – wie sah´s denn hier überhaupt aus? Ich konnte wieder nur Holzbaraken

⁴¹² J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:238

⁴¹³ Vytváření svébytných skupin bylo spojenci přímo zakazováno. Německý historik T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:240-1) zmiňuje tzv. „koaliční zákaz“ zamezující vytváření vlastních organizací . Zákaz byl zrušen v roce 1950.

⁴¹⁴ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:238-9

⁴¹⁵ Eberl 1993:155

⁴¹⁶ R. Schulze 1989:37

sehen. Endlose Reihen. Und Stacheldraht! Das Reich?“⁴¹⁷ Další autor si stěžuje, jak ho bolelo označování jako ‘mandelinky’ a ‘cikáni’ a ještě v roce 1996 píše, že vysídlenci byli a zůstali ‘chu’dasové’.⁴¹⁸ Ani v sovětské okupační zóně nebylo přijetí přátelské, podle jednoho autora byli „vyhnanci“ tamním obyvatelstvem vnímáni jako „divá zvěř“ a situaci zhoršoval jejich vzhled.⁴¹⁹ Paní „H“, jejíž osud zachytili němečtí výzkumníci, mluvila o tezí rozšířených mezi domácím obyvatelstvem: „kdybyste něco měli, tak byste si to vzali s sebou!“ a „kdybyste jim nic neudělali, tak by vás nevyhodili.“ Paní H se zároveň zmiňovala o domácím obyvatelstvu, které podle ní bylo chudé, učilo se od vyhnanců a ještě v roce 1989 je prý chudší než ona sama, protože neumí hospodařit.⁴²⁰ Autoři se tedy cítili být vylučováni především na základě předsudků, které místní obyvatelstvo vytvářelo v souvislosti s jejich chudým vzhledem.

Podle J. Dworschaka byli však „vyhnanci“ rádi, že unikli „peklu“ a proto přijímali, co jim bylo nabídnuto, přičemž se museli smířit s „ponižováním, znevýhodňováním a s odstrkováním.“⁴²¹ Popisy dobrého přijetí a přátelského chování jsou mnohem vzácnější, např. M. Reifenrath vzpomíná na teplé jídlo a přátelské chování pečovatелů po příjezdu.⁴²²

b) Dotazovaní podobně jako autoři vnímají počáteční období v Německu zpravidla jako velmi obtížné. Čtyři osoby byly umístěny na vesnici, jedna do tábora, sedm do města nebo příměstských částí. Vzpomínka na příjezd do města je spojována především s přeplněností uprchlíky, příjezd do vesnice je spojen spíše s popisem chování starousedlíků. V souvislosti s přijetím u dotazovaných také převládají vzpomínky, které jsou spojeny se špatnými zážitky a se smutkem. Toto schéma prezentují muži i ženy pocházející z různého socioprofesionálního i politického prostředí. Samotný příjezd na místo je většinou popisován jako náhoda; většina dotazovaných tedy nevěděla, kam jedou, jak dokládá paní B:

⁴¹⁷ K. G. Eckstein 1996:8,91. „Byli jsme nechtění. Ukazovali si na nás jako na malomocné.“ „A – zatraceně – jak to tady vlastně vypadalo? Viděl jsem zase jenom dřevěné boudy. Nekonečné řady. A ostatný drát. Říše?“

⁴¹⁸ R. Schönich in: Schönhengster Jahrbuch 1996:30

⁴¹⁹ H. Federsel 1995:174

⁴²⁰ H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989:168-169, 196

⁴²¹ J. Dworschak in: Schönhengster Jahrbuch 1989:30

⁴²² M. Reifenrath in: Schönhengster Jahrbuch 1997:109

1) Mit dem Zug, dann haben sie 6 Wagon abgehängt, ja, dann sind sie weiter gefahren, dann wieder in Göppingen 6 Wagon abge... abge... ja, und die Leute wurden in Dörfer verteilt. **So das war Zufall?** Ja, Zufall (paní B)⁴²³

2) Das war Zufall. Wir wussten nicht, wohin wir fahren (pan D)⁴²⁴

Vzpomínky na akt přijetí místními obyvateli jsou spojeny s motivem bezmoci, s obrazem nechtěného příchozího a se špatným chováním domácího obyvatelstva. Příkladem jsou tyto výroky:

1) Sie haben uns ausgeladen, und erst auf der Verteilungstelle dort war auch Theater. Kamen Frauen aus K., (křičí): „Herr Komisar, was glauben Sie, ich nehm kein Mensch in Haus, und überhaupt nicht so! Ich falle ohn mich, ich häng mich auf!“ und so in diesem Styl. Und manche hat durchgedreht: „dies ist für mein Bruders Zimmer, wenn er aus der Gefangenschaft kommt, hab ich kein Platz für den. (paní G)⁴²⁵

2) Meinen Sie, das die Leute uns empfangen haben? Wir waren 5 Kinder, meine Mutter, mein alter Grossvater. (paní E)⁴²⁶

3) Und die kamen im März 46, wenn es sehr kalt war, und nass, und die haben in der Scheune gelegt, 8 Tage in der Scheune geblieben, der ganze Transport, bevor sie verteilt wurden, auf die Häuser. (...?) Und des war sehr schlechte Aufnahme, denn der Farrer hat dort vor der ganzen Predikt, katolisch, gesagt: „Schliesst vor dem Gesindel die Türe!“ (paní G)⁴²⁷

Také z výpovědí dotazovaných vyplývá, že v procesu přijímání působil negativně vzhled vysídlenců. Paní I a pan H popisovali osud svých známých, kteří jeli ve vagónu na uhlí a byli tak špinaví, že je „nikdo nechtěl mít“. Paní G chápe označení „chátra“, neboť „vyhnanci“ přicházející pouze s jedním zavazadlem vzbuzovali dojem chudých lidí. Malou naději na rychlé získání ubytování měly také početné rodiny a staří lidé, neboť nepředstavovali pro místní obyvatele potencionální pracovní sílu.

Dotazovaní však zároveň vyjadřovali pochopení pro špatné chování obyvatelstva, které paní G spojila s neinformovaností. Upozornila, že lidé neměli o vyhnancích žádné informace, neboť noviny nesměly psát o jejich osudu. Protože

⁴²³ [S tím vlakem, pak někde odpo.. (odpojili?) 6 vagónů, jo, pak jeli dál, pak zase v Göppingenu 6 vagónů a lidé byli rozděleni do vesnic. **Takže to byla náhoda?** Ano, náhoda.] (paní B)

⁴²⁴ [To byla náhoda. Nevěděli jsme, kam jedeme.] (pan D)

⁴²⁵ [Pak nás vyložili, už na rozdělovacím místě bylo divadlo. Přišly ženy z K., (křičí) „pane komisaři, co si myslíte, já nevezmu do domu žádné lidi! A vůbec ne tyhle! Já padnu! Já se oběším!“ A v tomto stylu. A mnohé se vytáčely: „To je pokoj pro mého bratra, až se vrátí ze zajetí, pak pro něho nebudu mít místo“ a tak.] (paní G)

⁴²⁶ [Myslíte, že nás lidé přivítali? Bylo nás 5 dětí, má matka, starý dědeček.] (paní E)

⁴²⁷ [A ti přijeli v březnu 1946, bylo moc chladno a mokro, leželi ve stodole, zůstali 8 dní ležet v té stodole, celý transport, než byli rozděleni do domů. (...) „A to bylo moc špatné přijetí, neboť farář tam řekl při kázání, katolický: „Zavřete dveře před tou chátrou!“] (paní G)

domácí obyvatelstvo nevědělo, proč vyhnanci přichází, označovalo je jako „náckové“. Kromě tohoto označení dotazovaní uvedli také názvy „chátra“ a „vy z Balkánu“.

Pouze jediný dotazovaný (pan C) mluvil o sousedech, kteří mu pomáhali. Pan C však přišel do města až v období, kdy již situace zřejmě nebyla tak chaotická a kritická. Paní B, žijící ve stejném městě, naopak mluvila o soužití s rodinou, která jim musela odevzdat pokoj, což „dělalo zlou krev“.

5.2 Počáteční ubytování

a) Obrovské množství uprchlíků nemohlo být pochopitelně ihned umístěno do domů, proto byly zřizovány nouzové příbytky ve školách a uprchlické tábory. Tehdejší „standard“ je popsán takto: 30 osob v jedné školní třídě s jedním umyvadlem a jednou toaletou.⁴²⁸ Také podmínky v táborech byly zjevně špatné.⁴²⁹ I v tomto prostředí se ale lidé snažili o vytvoření iluze domova, např. označovali hranici vůči sousedovi pomocí papírových zdí, pytlů či cihel.⁴³⁰ V dočasných táborech v Göppingenu byla situace podobná, lidé si oddělovali svůj prostor dekami.⁴³¹

I. Eberl⁴³² popisuje proces přijímání „vyhnanců,“ kteří přes záchytné tábory mnohdy prošli ještě několika dalšími tábory, než jim bylo přiděleno jiné místo k ubytování, nejčastěji na venkově v rodinách, které měly povinnost vyhradit určitý prostor; často to byla jen jedna místnost. Rodiny se někdy přijetí „vyhnanců“ bránily, takže policie musela občas rozbít dveře nebo i zatknout obyvatele domu (s.146). Vynucené přijímání vyhnanců pochopitelně vedlo ke zhoršování vztahu obou stran.

Podle Eberla⁴³³ bylo v roce 1953 v Bádensku – Württembersku 122 táborů, v roce 1959 poklesl počet na 85. V závěru 50. let prudce klesá počet lidí ubytovaných v táborech vzhledem k výstavbě nových domů. Následující tabulka ukazuje, v jakých podmínkách žili vystěhovalci v letech 1950, 1956 a 1960.

⁴²⁸ K. Balzer 1992:246

⁴²⁹ F. Seibt 1996:334-5 se také zmiňuje o nouzových podmínkách v táborech, kde však ve srovnání s českými tábory „místo hladu a strachu panovala naděje“

⁴³⁰ M. Frantziach 1987:118

⁴³¹ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:239

⁴³² I. Eberl 1993 :120

⁴³³ I. Eberl 1993 :181

Z těchto údajů vyplývá, že počet vlastníků domů či bytů se v průběhu šesti let téměř ztrojnásobil. Časový úsek 1950 – 1956 je tedy obdobím největší výstavby. Označení „mimo normální byty“ se vztahuje především na tábory.

tabulka 8 - ubytování vystěhovalců v Bádensku - Württembersku⁴³⁴

	Vlastní dům/byt	podnájem	„Mimo normální byty“
1950	22,4 %	66,6	11,0
1956	62,9	30,5	6,6
1960	70,1	22,1	7,8

Francouzská okupační zóna zpočátku vystěhovalce vůbec nepřijímala. Protože však území zbylých okupačních zón byla těmito lidmi přeplněna, bylo rozhodnuto o jejich rovnoměrnějším rozmístění v rámci přesídlovacích programů. Do francouzské zóny v Bádensku – Württembersku se vysídlenci mohli začít stěhovat od května 1949.⁴³⁵

b) Na počáteční ubytování v Německu nemají dotazovaní zpravidla dobré vzpomínky. Při jeho popisu se objevovaly výrazy jako „špatné“ a „ubohé“. První ubytování dotazovaných lze rozlišit do dvou typů:

1) nouzové ubytování – pan L (vzpomíná, jak leží v sálu restaurace) a paní I (vypráví o „barácích“ uprostřed lesa, do nichž přšelo).

2) přidělené prostory v domech či ruinách - v této souvislosti se vzpomíná především na nedostatek prostoru (většinou jde o jednu místnost), základního vybavení a na primitivní podmínky, které vnímají především ženy, jak demonstrují tyto výroky:

1) Da waren viel zu... Flüchtlinge da in Göppingen. Wir haben in einer Dreizimmerwohnung... zwei Familiein sind hin gewesen. Da mussten die, die ein Zimmer haben, mussten einen abgeben, die wollten oder nicht. Und so sind gleich wir in das kleinere Zimmer gekommen, und da mussten vier Leute da wohnen. Aber das gab Blut, böses Blut. (paní B)⁴³⁶

2) Dann kamen wir in ein altes Bäckerhaus, das schon 15 Jahre leer stand, wir haben des ein bisschen geschmiert, an der Wand war so Brett, und unter dem Brett sind Ratten gelaufen, dass haben wir gehört. Aber

⁴³⁴ Zpracováno podle Frantziach 1987:204. Podobné údaje viz také německý historik T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:247). Souhrnné údaje o situaci hřebečských Němců nejsou bohužel k dispozici.

⁴³⁵ I. Eberl 1993:157

⁴³⁶ [V Göppingenu bylo příliš mnoho uprchlíků. Ve třípokojovém bytě jsme byly 2 rodiny. To pak museli ti, co měli nějaký pokoj, ho odevzdat, ať chtěli nebo ne. A tak jsme se dostali do té malé místnosti, tam museli bydlet 4 lidé. To dělalo zlou krev. Zlou krev.]

raus kämen sie nicht in die Wohnung direkt, nur in die Küche. Aber da... haben Zucker über Nacht, haben sie Seife gefressen, es war sehr schäbig geworden, das kann man ruhig sagen, das war Klo draussen hinter der Scheune, Wasser must' ma ... gegenüber... ich weiss gar nicht wo... und schmutziges Wasser wegtragen, ne. (paní G)⁴³⁷

3) Dieses Zimmer, wo ich allein gewohnt habe, dann haben wir geheiratet, das war möbiliertes Zimmer, und kein Wasser, kein WC, keine Dusche, nichts, also das Wasser hat man vom Klo geholt, auf so kleinem Kocher haben wir gekocht. (paní I)⁴³⁸

Rodiny některých dotazovaných byly dokonce rozdělené, např. početná rodina paní E žila na třech místech. Polovina dotazovaných se později přestěhovala, avšak ne v rámci přesídlovacích akcí, spíše za prací nebo z nutnosti. Pouze jeden dotazovaný (pan L) měl od počátku dobré ubytování. Podle jeho vyjádření šlo o štěstí, že byl přidělen do vesnice s prázdnými domy (po vyhnaných židovských obyvatelích, což nijak nekomentuje).

Vztahy obou stran se zlepšily zejména poté, co se vysídlenci více osamostatnili a začali si stavět vlastní domy. Přesto ale dotazované stále ovlivňuje negativní vzpomínka z počátečního období a pocit křivdy je stále zřetelný. Paní I vzpomínala na stesk a „hořké slzy“, které prý všichni plakali. Rodina paní G se postupně sžila s obyvateli vesnice, přesto však paní G nemůže zapomenout na určité události:

Es war ausnahmsweise gutes Dorf, wenn auch Leute waren drin, die auf meine Schwester den Hund gehetzt haben. Sie hat Narbe gehabt, die hat sie heut noch. (paní G)⁴³⁹

5.3 Každodenní život a strategie zkvalitnění života

a) Autoři knihy Dějiny Německa popisují poválečnou zásobovací situaci jako „mimořádně zlou“ spojenou s přidělovým hospodářstvím a obchodem na černém trhu, který vymizel až po měnové reformě v roce 1948.⁴⁴⁰ Tato témata nejsou hřebečskými autory příliš reflektována; tvoří spíše pozadí pro jiné události. Je

⁴³⁷ [Pak jsme přišli do staré pekárny, která už 15 let stála prázdná, tak jsme to trochu natřeli, na zdi bylo prkno, a za tím prknem běhaly krysy, to jsme slyšeli. Ale přímo do bytu nechodily, jen do kuchyně. Ale tam... přes noc sežraly cukr, sežraly mýdlo, bylo to hodně ubohé, to klidně řeknu, záchod byl venku na dvoře za stodolou, a voda se musela... odnaproti... už nevím kde... a špinavá voda nosit pryč, ne.] (paní G)

⁴³⁸ [Ten pokoj, kde jsem bydlela, pak jsme se vzali, to byl pokoj s nábytkem, a žádná voda, žádné WC, žádná sprcha, nic, vodu jsme nosili ze záchodu, na takhle malém vařiči jsme vařili.] (paní I)

⁴³⁹ [Byla to vyjíměčně dobrá vesnice, i když tam byli lidé, co pošťvali na mou sestru psa. Měla jizvu, ještě dnes ji má.] (paní G)

⁴⁴⁰ H. Müller a kol. 1995:332-3

pochopitelné, že v prvních časopisech hřebečských Němců najdeme rubriky typu „Uchytili se“ nebo fotografie nově vystavěných domků, které měly povzbudit čtenáře, zatímco zprávy o každodenních starostech nebo strastech vysídlelců jsou vzácné. Kromě toho začaly tyto časopisy vycházet až v době, kdy pominula bezprostřední krize.

Líčení běžných starostí vysídlelců se spojuje především s těmito pojmy: nedostatek, potravinové lístky a fronty, také sběr bukvic a někdy i krádeže. Např. v článku z roku 1953 vyjadřuje autor obavu, že hustota obyvatelstva v určitých oblastech západního Německa způsobí návrat k poválečnému způsobu života, kdy bude zase stát frontu na slanečka, v lesích hledat bukvice a žebrat brambory.⁴⁴¹ Jiný autor se dokonce zmiňuje o černém obchodu, německých prostitutkách, pytláčení, sběru bukvic a o krádežích.⁴⁴² Doslova píše: „Es wurde geklaut, wo es was zu klauen gab.“ (s. 123)

Autoři také vzpomínají na šetření a improvizaci ve všech oblastech. Např. podle R. Schönicha⁴⁴³ se podporoval smysl pro šetrnost; sám autor vzpomíná na zlepšení situace poté, co si zhotovil zahrádku. Zároveň ale zmiňuje potíže, kterými myslí reakce domácího obyvatelstva – závist a předsudky.

b) Výpovědi dotazovaných jsou pro toto téma důležitějším vodítkem, neboť přinášejí osobní zkušenosti a navíc dotazovaní byli ochotnější mluvit i o skutečnostech, které jsou pro literaturu choulostivým tématem (zoufalství, černý obchod apod.). Nejčastějším tématem je hlad a obstarávání potravin. Jak vypadaly tehdejší způsoby obživy, ilustrují tyto typické citáty informátorů:

1) Und mit dem Kraut... Ganze Woche gab es Spitzkraut und Kartoffel, geschnitten, solche Suppe mit ein bisschen Mehl, (...?...), und meine Mutter hat noch 30 Jahre nach dem Krieg kein Kraut gegessen. Ich kann es wieder essen, immer, es schmeckt mir wieder. Sie Kraut nein, Kraut nein. (paní G)⁴⁴⁴

2) Wir haben meistens gehungert. Und am Anfang waren wir hier nicht zu willkommen. Alles war kaputt. (pan K)⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Schönhengster Heimat 2/1953:1

⁴⁴² K. G. Eckstein 1996:122-8. „Kradlo se, co se dalo.“ (s.123)

⁴⁴³ R. Schönich in: Schönhengster Jahrbuch 1996:30

⁴⁴⁴ [A s tím zelím... celý týden bylo zelí a brambory, nakrájené, taková polévka s trochou mouky, (...?...), a moje matka ještě 30 let po válce nejedla zelí. Já už ho zase můžu jíst, pořád, mně už zase chutná. Ona zelí ne, zelí ne.] (paní G)

⁴⁴⁵ [Většinou jsme měli hlad. A ze začátku jsme tady nebyli moc vítáni. Všechno bylo rozbité.](pan K)

3) Wissen Sie, zum essen hatten wir nicht viel, meistens Suppe, Suppe, Suppe. Kam ja nix. *War ja Not...* (paní B)⁴⁴⁶

4) Also wir haben gehungert. 46, 47. Wir haben gehungert. Da war alles bewirtschaftet, es gab Lebensmittelkarten, aber es war so knapp, es ist nur so zugeteilt worden, wie es der Markt so zu sagen gegeben hat, wieviel da war. Und wenn Fleisch da war, da gab's auch für Lebensmittelkarte. Da gab's für Erwachsenen nur Magermilch. (paní I)⁴⁴⁷

Dotazovaní se soustředí především na vlastní utrpení a nesrovnávají ho se situací domácího obyvatelstva, která jistě také nebyla lehká. Ve výpovědích se objevuje symbolizace tehdejší nouze, kterou představuje především vzpomínka na zelí doprovázená úšklebky. I vzpomínka na osud známých v sovětské okupační zóně je spojena se zelím. Paní I a pan H vyprávěli o ženě se čtyřmi dětmi, která se chtěla jít utopit do Labe, neboť stále hladověla a mohla jen krást zelí. Také ojedinělé zmínky v literatuře poukazují na to, že situace v sovětské zóně byla mnohem obtížnější.⁴⁴⁸

Dotazovaní také vysvětlují některé své strategie pro obstarání živobytí. Pan C mluvil o tom, jak se zapojil do pašování, paní I zmínila černý obchod. Většinou však zřejmě šlo o improvizaci a sběr různých plodin. Paní G mluvila o sběru bukvic a klásků, z nichž doma dělali mouku. Rodina se zároveň živila pletením a zpracováním vlny. Matka pana L se dokonce přizívovala vykládáním karet. Důležité bylo pro dotazované také šetření, např. paní E vypráví, jak chodila většinu cest bosa, aby šetřila boty.⁴⁴⁹

I u dotazovaných jsou zmíněny stížnosti na domácí obyvatelstvo, které vysídlenců využívá, ale neposkytuje mu mnoho pomoci při každodenních starostech. Např. paní G zmínila příběh svého bratra, který pracoval u sedláka:

⁴⁴⁶ [Víte, jídlu toho nebylo moc, většinou polévka, polévka, polévka. Nic nepřišlo. *Byla nouze...*](paní B)

⁴⁴⁷ [Tedy my jsme hladověli. 46, 47. Hladověli jsme. Všechno bylo spravováno, byly potravinové lístky, ale bylo to tak skrovné, rozdělovalo se, co trh nabízel, kolik toho bylo. Když bylo maso, bylo také na ty potravinové lístky. Pro dospělé bylo jen odstředěné mléko.] (paní I)

⁴⁴⁸ Podle pana H lidé v sovětské zóně jen „přežívali“. Doslova říká: „In der russischen Zone, die haben nichts gekriegt. Die haben nichts bekommen. Unser Nachbar, der ist 4 Jahre dort gewesen, er hat erzählt, wie es damals war. Sie hatten Hunger und sind nachts aufs Feld gegangen, Krautkopf klauen. Sie haben nichts gekriegt.“ Hřebečský autor F. Anderlik (1996: kapitola Die Eingliederung und das Leben in Sachsen) popisuje sice stálý nedostatek jídla, krádeže brambor a těžkou práci, ale také přátelské vztahy s lidmi z okolí. Podle německého historika T. Grossera (in: Češi a Němci 2001:244) byla materiální podpora v NDR skutečně minimální.

⁴⁴⁹ Také v literatuře bývá nouze symbolizována obrazem vysídlenců chodících do práce bez bot. (např. H. Schuhladden, G. R. Schroubek 1989:168 – žena chodí ve sněhu bez bot a šije si oblečení z hader, které našla).

Und dann haben wir gemerkt, dass er nicht genug zum Essen bekommt, obwohl er beim Bauer war. Sie brachte 15 Brezel aus K. und sagte ihm: wenn du Hunger hast, darfst du ein nehmen (paní G)⁴⁵⁰

6. Identita prvních generací vysídlenců na pozadí integrace

6.1 Indikátory integrace a hypotézy o jejích předpokladech

Integraci bude rozuměno začlenění vysídlenců do nového prostředí, které bude hodnoceno na základě určitých indikátorů, za které bylo vybráno v první řadě socioprofesní začlenění a získání vlastního bydlení; dále řada dalších faktorů jako např. smíšené sňatky, vstup do politiky, spolkového života atd. (viz níže). Celým procesem integrace se navíc prolíná problém historického prožitku pojednáváný v předchozích kapitolách a také zpřítomnění minulosti v podobě vlastních organizací a setkávání vysídlenců.

Na počátku této kapitoly budou uvedeny hypotézy o pozitivních a negativních předpokladech začleňování hřebečských Němců, které budou vyhodnoceny v závěru kapitoly.

Tabulka 9 - hypotézy o pozitivních a negativních předpokladech integrace hřebečských Němců

hypotéza o negativním předpokladu	odůvodnění
katolické náboženství	Velký počet vyhnanců přišel do oblasti s převládajícím evangelickým náboženstvím.
hřebečská nářečí	Možné omezení v komunikaci, vylučování z německé společnosti, problémy ve škole.
vysoký podíl zemědělců a nekvalifikovaných sil	Nemožnost získat půdu, omezení šancí na získání pracovního místa, sociální sestup.
nedostatečná vazba na Německo	Pocit naprosto cizího prostředí, nemožnost podpory ze strany známých a příbuzných.
hypotéza o pozitivním předpokladu	odůvodnění
podobnost kultury a jazyka ve srovnání s ostatními skupinami příchozích	Lepší možnosti integrace ve srovnání s Němci z kulturně odlišného prostředí, s gastarbeitery apod.
hypotéza hřebečských autorů : pracovitost, snaživost a píle jako tradiční obraz obyvatele Hřebečska	Možnost rychlejšího vybudování vlastního zázemí, získání práce.

⁴⁵⁰ [A pak jsme si všimli, že nedostává dost k jídlu, ačkoliv byl u sedláka. Přinesla 15 preclíků z K. a řekla mu: když budeš mít hlad, smíš si jeden vzít.] (paní G)

6.2 Socioprofesní začlenění

a) Němečtí autoři považují pracovní integraci za základ pro celkové začlenění, neboť jejím prostřednictvím se vysídlelcům podařilo vstoupit do kontaktu s novým sociálním prostředím a zařadit se do společnosti.⁴⁵¹ Za důležité pole začlenění je dále považováno také získání bytů a zapojení do politiky.⁴⁵²

Z hlediska pracovní integrace byl pro vysídlece důležitý region, do kterého přišli. Podle E. Pfeila se region stal osudem – průmyslové oblasti a blízkost města znamenaly výhody oproti zemědělským oblastem.⁴⁵³ „Vyhnanci“ však byli ubytováni především na venkově, neboť v průmyslových zónách byly domy zničeny. Vzhledem k chybějícímu průmyslu byla velká část vysídlelců po dlouhou dobu nezaměstnaná. Při podílu 18.5% „vyhnanců“ v jihozápadním Německu činil jejich podíl mezi nezaměstnanými v roce 1950 35,6%.⁴⁵⁴ Podle autora došlo k „plnému začlenění“ v pracovní oblasti až po roce 1956. Podle zprávy o začlenění „vyhnanců“ z roku 1954⁴⁵⁵ byla míra nezaměstnanosti této skupiny nejvyšší na přelomu let 1949 a 1950, kdy bylo v Německu nezaměstnaných více než 600 000 „vyhnanců“ (tj. 36,3% mezi všemi nezaměstnanými, zatímco podíl vysídlelců mezi obyvatelstvem nečinil ani 20%). Ještě na počátku roku 1954 to bylo více než 500 000 osob. Z údajů statistika G. Reichlinga vyplývá, že v roce 1961 již byla míra nezaměstnanosti stejná u nově příchozích jako u starousedlíků.⁴⁵⁶

Z údajů německých autorů vyplývá, že začlenění jednotlivých profesních skupin vystěhovalců se z časového hlediska dařilo velice rozdílně - relativně brzo u řemeslníků a u pracovníků ve veřejných službách, nejpozději u osob pracujících v oblasti zemědělství vzhledem k nedostatku půdy. Těžké bylo také začlenění „vyhnaneckého“ průmyslu pomocí znovuzakládání podniků.⁴⁵⁷ Pro obchodníky a řemeslníky, kteří chtěli v Německu znovu založit svůj podnik, přicházelo zpravidla v úvahu jen místo prvního náhodného ubytování, neboť volný pohyb byl omezován. Téměř polovina výrobních podniků vyhnanců v 50. letech byla zaměřena na textilní průmysl, v dalších letech je však zaznamenán úbytek těchto

⁴⁵¹ M.Frantzioch 1987:213

⁴⁵² J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:244

⁴⁵³ E. Pfeil 1958:185

⁴⁵⁴ I. Eberl 1993:11

⁴⁵⁵ Volkswirtschaftliche Berichte der Lastenausgleichsbank 1954: příloha 13

⁴⁵⁶ G. Reichling 1989:74

⁴⁵⁷ I. Eberl 1993:11

provozů.⁴⁵⁸ Je možné, že vysídlenci udělali stejnou chybu jako ve staré vlasti – nevnímali zastaralost tradičních průmyslových odvětví, která přenesli do Německa.

Následující tabulka ukazuje, jak se změnilo profesní zařazení vysídlenců v Německu v porovnání se stavem v roce 1939. Jedná se však o údaje o veškerých vysídlencích, nejen o sudetských Němcích.⁴⁵⁹ Označení „samostatní a spolupracující“ se vztahuje především na soukromé rolníky s rodinami. Z tabulky je patrný zejména prudký úbytek této skupiny a nárůst počtu dělníků.

Tabulka 10 - pracovní zařazení vysídlenců v původní vlasti a v Německu podle německých autorů

Zařazení	Autor	1939	1950	1957	1961	1974
Samostatní + spolupracující rodin. příslušníci	Podle Frantziach (1987)	35%	7	9,0	9,1	25,7
	Podle Pfeil (1951)	31				
	Podle zprávy Lastenausgleichs- bank (1955)	35	7			
úředníci	Podle Frantziach (1987)	4,5	3,7	5,6	5,7	7,2
	Podle Pfeil (1951)	6				
	Podle zprávy Lastenausgleichs- bank (1955)	5	4			
zaměstnanci	Podle Frantziach (1987)	10,3	14,3	17,3	24,6	19,4
	Podle Pfeil (1951)	23				
	Podle zprávy Lastenausgleichs- bank (1955)	10	14			
Dělníci, manuální pracovníci	Podle Frantziach (1987)	50,2	75,0	68,1	60,6	47,7
	Podle Pfeil (1951)	40				
	Podle zprávy Lastenausgleichs- bank (1955)	50	75			

E. Pfeil⁴⁶⁰ v roce 1951 zaznamenal prudký úbytek odborných pracovníků, zemědělců a prodavačů. Mírné ožívání vidí u řemeslnických profesí, v obchodě, dopravě a u úředníků. H. J. von Merkatz⁴⁶¹ v pozdějším pohledu také upozorňuje především na výrazný úbytek soukromníků (zejména zemědělců) a jejich rodinných příslušníků v protikladu k nárůstu počtu dělníků. Změnu původní agrární

⁴⁵⁸ Die gewerblichen Vertriebenen – und Flüchtlingsbetriebe 1955:5, 17

⁴⁵⁹ srov. kapitola 3.1 – situace v Hřebečsku v roce 1939. Statistické údaje týkající se této skupiny v Německu nejsou k dispozici.

⁴⁶⁰ E. Pfeil 1951:37

⁴⁶¹ H. J. von Merkatz 1979:268-9

struktury dává do souvislosti s přechodem kategorie pomáhajících rodinných příslušníků do kategorie dělníků v průmyslu. Merkatzův údaj, že dělníci tvořili zpočátku až ¾ z výdělečně činných „vyhnanců,“ odpovídá údajům v tabulce a také čísla k roku 1961 se shodují. Jako rozhodující období pro začlenění považuje autor léta 1950-1960, po roce 1970 je údajně pracovní rozvrstvení již velmi podobné jako u domácího obyvatelstva.

Podle Eberla⁴⁶² „vyhnanci“ v prvních pěti letech velmi často měnili pracovní místa. Práci si většinou našli sami, pracovali spolu s ostatními „vyhnanci“ a kontakty s domácími pracovníky byly řídké. Obzvláště těžká byla situace pro mladé lidi, kteří neměli ukončené vzdělání, neboť jen těžko hledali možnost vyučení. Reichling⁴⁶³ udává, že v roce 1961 měla většina „vyhnanců“ vzdělání na všeobecně zaměřených školách (66%), pouze 3,2 % mělo odborné vzdělání a 1,7% absolvovalo vysokou školu. Počet vysokoškoláků je však vyšší než u domácího obyvatelstva (1,6%), podobně jako i v roce 1970. Autor považuje za přelom počátek 60. let, kdy většina „vyhnanců“ má práci a získává zpět své sociální postavení.

Autor také srovnal počty vysídlenců zaměstnaných v různých odvětvích v letech 1939, 1954, 1961 a 1970. Z těchto údajů vyplývá, že až do roku 1961 se prudce zvyšoval počet vysídlenců pracujících jako zaměstnanci v průmyslu. Od roku 1961 začínají vyhnanci více pracovat v oblasti dopravy a obchodu.⁴⁶⁴ Také H. J. von Merkatz⁴⁶⁵ zdůrazňuje zapojení „vyhnanců“ do průmyslové výroby a řemesel, kde jich v polovině 50. let pracovala zhruba polovina.

Mnozí vysídlenci byli zpočátku donuceni přijímat práci, která neodpovídala jejich kvalifikaci ani orientaci a museli se smířit se sociálním sestupem. Podle autorů to platilo často pro rolníky, kteří se stali lacinými pomocnými pracovníky na dvorech starousedlíků. I. Eberl⁴⁶⁶ uvádí, že v Bádensku – Württembersku v poválečných letech bylo až 70 000 rolníků hledajících půdu. Podobně těžká

⁴⁶² I. Eberl 1993:157

⁴⁶³ G. Reichling 1989:19

⁴⁶⁴ G. Reichling 1989:20. Tyto údaje mohou poukazovat na diskriminaci vysídlenců v pracovní oblasti – stále zůstávali pracovat v oblasti průmyslu, ačkoli měli vyšší podíl vysokoškoláků.

⁴⁶⁵ H. J. von Merkatz 1979:67. Jiná situace panovala v NDR, kde počet vysídlenců pracujících v průmyslu byl mnohem vyšší, zřejmě až 80%. (R. Schulze 1987:28)

⁴⁶⁶ I. Eberl 1993:206

situace nastala pro vysídlence, kteří byli původně samostatnými podnikateli nebo řemeslníky, neboť je omezovala konkurence a nedostatek prostředků.

Vysídlenci žijící v Göppingenu, mezi nimi hřebečtí Němci, měli snahu o získání práce částečně ulehčenou, neboť průmyslové závody ve městě nebyly ke konci války výrazně poškozeny. Přesto se pracovní integrace vysídlenců mohla uskutečnit až po roce 1950, kdy dochází k hospodářskému rozmachu a k utváření nových pracovních míst ve službách. I v tomto roce byly však ve městě stovky nezaměstnaných, z nichž 46% tvořili vysídlenci. V roce 1955 to bylo ještě 40%.⁴⁶⁷

Rychlé mohlo být začlenění v oblasti veřejných služeb, ve školství nebo ve správě. Např. v roce 1949 měli vysídlenci v dané oblasti tyto podíly zaměstnaných v následujících povoláních:⁴⁶⁸

učitelé ZŠ	30% vysídlenců, 70% domácího obyvatelstva
úřad, správa	25%
duchovní	20%
lékaři	16%

Osudy hřebečských Němců v oblasti socioprofesní integrace bývají popisovány zejména v časopisech. Např. v časopisech Frisetaler Heimatbriefe, které vycházely od roku 1948 do roku 1952, nacházíme oddíl s názvem „Uchytili se“, kde je možné sledovat nové pracovní zařazení vysídlenců. Časté jsou zprávy o nové práci v továrnách, ale také o úspěšných lékařích a učitelích, které jistě měly účinek na posilování menšinové identity. Zmínky o soukromnících jsou méně časté, jedná se např. o zámečníky nebo obchodníky, ojediněle o zemědělce. Také další knihy poskytují informace o pracovním zařazení, někdy jsou i uvedena původní povolání.⁴⁶⁹ Po zhodnocení údajů získaných z časopisů a publikací je možné učinit tyto obecné závěry:

tabulka 11 - rychlost pracovní integrace hřebečských Němců na základě zpráv v jejich publikacích

pracovníci, kteří poměrně rychle nacházeli práci v Německu bez výrazné změny statusu	akademicky vzdělaní lidé (lékaři, učitelé, duchovní, inženýři), zaměstnanci ve správě, řemeslníci (zámečníci, zedníci, stavaři), dělníci, technici, mechanici, švadleny
pracovníci, kteří nacházeli práci pomaleji, často se změnou rozsahu činnosti a statusu	obchodníci, prodavači, podnikatelé, úředníci, pracovníci ve službách, zdravotní sestry

⁴⁶⁷ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:244.

⁴⁶⁸ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:245

⁴⁶⁹ např. publikace Die Rattendorfer in Deutschland:2000

pracovníci, kteří nacházeli práci pomaleji, většinou s výraznou změnou statusu	sedláci, drobní rolníci a jejich rodinní příslušníci, ženy v domácnosti
---	---

Situace hřebečských Němců v případě začleňování jednotlivých profesních skupin nebyla tedy výrazně odlišná od situace celé skupiny vysídlelců, o které se zmiňovali němečtí autoři. Nevýhodou ale byla původní socioprofesionální struktura obyvatel Hřebečska, která byla ve srovnání s ostatními částmi pohraničí charakterizována větším počtem nekvalifikovaných sil - zemědělců, jejich rodinných příslušníků a dělníků (viz kapitola Hospodářství a sociální postavení obyvatel). Tento fakt předurčoval mnohé hřebečské Němce k neúspěchu a k sociálnímu sestupu. Obzvláště těžký úděl čekal mnohé zemědělce, jejichž osudy je možné sledovat v časopisech Hřebečská vlast. V prvních ročnících časopisu nacházíme zmínky tohoto typu: „Rolník Hanik moc trpí za poměrů, za kterých trpí vyhnaný venkovský lid. Všechny snahy, přijít k zemědělskému pronájmu, jsou zatím bez výsledku. Se svou rodinou se proto po dlouhém rozvažování rozhodl vycestovat do Ameriky.“⁴⁷⁰ Ještě v roce 1952, kdy již mohla být bezprostřední krize překonána, zaznívají v článku hřebečského rolníka výrazy „trochu lepší“, „obchodů se děšíme“ a „pomalu zajdeme.“⁴⁷¹ Osudy zemědělců jsou velice různé a vzniká dojem, že záležely většinou na štěstí, zejména na lokalitě, do které byli vysídleni.

V Hřebečské vlasti z roku 1953 jsou již častější zmínky o úspěšných rolnících, kterým se podařilo získat pole. „Pevná půda pod nohama“ je spojována s výrazy „příležitost, výkonnost, štěstí“.⁴⁷² Autor zde také oceňuje, že krajané již získávají práci, která odpovídá jejich vzdělání a že staví domy, takže krajan nemusí být již „nerad viděný přidělenec“ v německých domácnostech. Přesné údaje o počtu začleněných zemědělců prý nelze uvést, neboť žádná statistika neříká nic o tom, kolik obyvatel Hřebečska se znovu stalo zemědělci. Autor vyjadřuje domněnku, že v roce 1968 to je několik set, „možná i tisíc.“⁴⁷³

⁴⁷⁰ Schönhengster Heimat 2/1952:16

⁴⁷¹ Schönhengster Heimat 2/1952:16

⁴⁷² Schönhengster Heimat 2/1953:1

⁴⁷³ A. Ruth in: Schönhengster Jahrbuch 1970:119. Srov. údaje o počtu obyvatel Hřebečska a o podílu zemědělců s rodinami - to by znamenalo, že půdu získal přibližně každý čtyřicátý bývalý zemědělec.

V dalších ročnících časopisu nacházíme kromě zmínek o získání půdy také zprávy o nové práci. Ty se však většinou týkají práce v továrnách, která se zřejmě stala nejčastějším zaměstnáním. Situace se mění v 60. letech – zprávy týkající se práce nabývají oslavného charakteru. Autor článku v Hřebečské ročence vnímá již „dalekosáhlé změny“ a píše, že byly založeny existence, o kterých by si před deseti nebo sedmnácti lety nikdo netroufl ani snít.⁴⁷⁴

Takové úspěchy se ale samozřejmě netýkaly všech, znevýhodnění byli především starší lidé, jak dokládá tento citát: „Viele ältere Landsleute über 55 Jahre, die nicht mehr den Anschluss an den Arbeitsprozess fanden, fristeten einsam und in Armut ihr Dasein und starben vorzeitig. Die durch die harte Schule des Lebens gegangenen Kinder der Vertriebenen fanden sich zurecht.“⁴⁷⁵ Další znevýhodnění se patrně týkalo venkovského obyvatelstva – články o povýšení či jmenování se týkají většinou obyvatel hřebečských měst. Také vysídlenci, kteří přišli do Německa s nedokončeným vzděláním, mohli mít problémy se získáním práce nebo učňovského místa. Např. v Göppingenu byl problém s nedostatkem místa pro žáky vyřešen až v roce 1952.⁴⁷⁶ Mladí vysídlenci však měli ještě poměrně velkou šanci na postupné vylepšení svého pracovního zařazení i společenských pozic. Např. F. Anderlik, který přišel do Německa jako čtrnáctiletý, popisuje svou pracovní kariéru od lesního dělníka po inženýra, kterým se stal v roce 1956.⁴⁷⁷

V publikacích a člancích hřebečských autorů je možné také najít zmínky o dětech vysídlenců. Děti již zpravidla nemají vztah k zemědělství, ale studují obory jako podnikové hospodářství, technické obory, stavební a obchodní školy. Stávají se také řemeslníky, elektrotechniky, inženýry, pracují v kancelářích. Jde tedy o běžná povolání a žádné odlišnosti ani diskriminace ve srovnání s domácím obyvatelstvem nejsou zmiňovány. Pracovní integrace byla tedy problematická především pro generace, které se narodily v Hřebečsku, zejména pro osoby staré a nekvalifikované; největším negativním předpokladem bylo spojení se

⁴⁷⁴ Neubauer R. in: Schönhengster Jahrbuch 1963:144

⁴⁷⁵ Heimatbuch Zwittau 1974:154. [Mnoho krajanů, starších než 55 let, kteří již nenašli zapojení v pracovním procesu, živořili o samotě a v chudobě a zemřeli předčasně. Děti vyhnanců, které prošly tvrdou školou života, našly uplatnění.]

⁴⁷⁶ J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:243

⁴⁷⁷ F. Anderlik 1996: v úvodu své publikace

zemědělstvím. Ačkoli učitelé získávali poměrně rychle nová místa, píše A. Ruth o profesorovi zemědělské školy, který pracoval v Německu jako pokladač kabelů a dřevorubec.⁴⁷⁸

b) Dotazovaní nejčastěji vzpomínají na nedostatek pracovních příležitostí a na nutnost „vzít každou práci“, i když neměla nic společného s jejich předchozí profesí (všichni kromě paní B a pana A, viz níže). Příkladem je pan C, v Hřebečsku majetný obchodník, který prý zpočátku maloval kytičky na dopisní papíry a dělal cihly. Zaznívají také stížnosti na nedostatek prostředků a možností vzdělávání nebo pracovních možností, které omezovaly dotazované nebo jim předurčily jinou profesi, než jakou chtěli vykonávat:

1) Wir sind dann... jeder hat sehen müssen, wo er blieb, ich habe auch im Haushalt gearbeitet, als Hausmädchen, und nicht viel verdient, kein Beruf, das war nicht einfach. Ich hätte so gerne... so gerne einen Gärtnerlehrling gemacht, ja, Floristin oder so... (smutně) aber... es hat nicht geklappt. Somit haben wir keinen Beruf und man musste jede Arbeit annehmen, was möglich war, ja. (paní I – rodina zemědělců)⁴⁷⁹

2) Wir haben die Schuhkreme gemacht. und dann wollte ich immer Geschäft machen, aber konnte nicht und dann hat's geheissen, in J. werden für Vertriebene und Umgesiedelte Häuser gebaut. (pan C- obchodník)⁴⁸⁰

3) Ich? Als wir damals in Deutschland waren, 1946, war ich 19 Jahre. Ich wollte weitermachen, aber es gab nichts, keine Lehrstelle. (pan D)⁴⁸¹

Dotazovaní, kteří byli v době příjezdu mladí, zmiňují svou snahu o získání učňovského místa nebo umístění ve škole. Pan D nakonec učňovské místo našel a nakonec se stal architektem. Paní E pracovala zpočátku u sedláka, kde nedostávala nic za svou práci a usoudila, že „bez dokončené školy to nepůjde“, takže nakonec mohla vykonávat kancelářské práce. Snaživost a vytrvalost některých dotazovaných tedy vedla k úspěchu. Je ale třeba poznamenat, že šlo o mladé osoby. Dotazovaní podobně jako autoři mluví o těžké situaci starých lidí:

⁴⁷⁸ A. Ruth 1988:310

⁴⁷⁹ [Pak jsme... každý se musel rozhlížet, kde zůstal, já jsem také pracovala v domácnosti, jako služka, moc jsem si nevydělala, neměla jsem žádné povolání, to nebylo jednoduché. Já bych se tak ráda...ráda vyučila zahradnicí, floristkou nebo tak... (smutně) tak... ale nevyšlo to. Tak člověk neměl žádné povolání a musel vzít každou práci, která byla možná.] (paní I – rodina zemědělců)

⁴⁸⁰ [Dělali jsme ten krém na boty. Pak jsem chtěl pořád dělat obchod, ale nemohl jsem a pak se říkalo, že v J. se budou pro vyhnance a přesídlence stavět domy.]

⁴⁸¹ [Já? Když jsme přijeli do Německa, v roce 46, bylo mně 19 let. Chtěl jsem se dále učit, ale nebylo nic, žádné místo.] (pan D)

1) Und vor allem, wir haben gesehen, wie schwer es unsere Eltern haben, wie die hart arbeiten mussten, und... für ganz wenig Lohn. Weil damals war man froh, dass man etwas zum Essen gehabt hat. (paní I – rodina zemědělců)⁴⁸²

2) Aber wir haben kein Geld gehabt, mein Vater hat keine Arbeit bekommen, er war schon zu alt. (paní E – dělnicko- zemědělská rodina)⁴⁸³

Přesto, že tito dotazovaní museli vykonávat podřadné práce a smířit se s dočasným sestupem na společenském žebříčku, dvěma se naopak podařilo hned zpočátku na tomto žebříčku postoupit. Paní B, pocházející ze zemědělsko – dělnické rodiny údajně ihned získala práci u policie; pan A, původně zemědělec, se stal účetním v továrně. Naopak paní I, rovněž ze zemědělské rodiny, musela přijmout podřadné místo a nikdy nemohla vykonávat profesi, o které snila. Zde však zřejmě hrálo roli lepší vzdělání pana A (gymnázium). Osudy zemědělců mohly být do značné míry závislé na vzdělání a tím i na schopnosti zaujmout jinou pozici. Žádný z dotazovaných sedláků se nestal znovu zemědělcem.

Údaje z výpovědí dotazovaných potvrzují tezi o rychlém pracovním začlenění v oblasti služeb a školství. Pan J si vzpomněl na svou sestru, která se ihned opět stala učitelkou, protože „ona nebyla žádná nacistka“. Také paní G, pocházející z učitelské rodiny, se stala učitelkou. Pan D mluvil o svém otci, který rychle získal práci ve stavební firmě a zmiňuje také, že otec měl vedlejší práci „na černo“, takže rodina měla brzy nový nábytek. Také švadlena mohla brzy začít se svou prací – podle pana L se jeho matka brzy osamostatnila a po 1 – 2 letech měla vlastní firmu. Pan L ale zmiňuje také osud svého otce, který byl jako bývalý úředník mnoho let nezaměstnaný, než našel znovu práci. Údaje o začleňování jednotlivých profesních skupin jsou tedy částečně v rozporu s výše uvedenou tabulkou vzhledem k případu dvou bezprostředních vzestupů zemědělců na lepší pozice.

Dotazovaní obvykle měnili svou práci, zejména v počátečních letech, kdy vykonávali podřadné a pomocné práce. 10 osob po určité době, která byla dosti odlišná, zaujalo opět dobré pracovní a společenské pozice, čtyři dokonce lepší než výchozí. To se týká především osob, které byly v době příchodu do Německa

⁴⁸² [A především jsme viděli, jak těžké to mají naši rodiče, jak těžko museli pracovat, a... za moc malý plat. Protože tehdy byl každý rád, že měl něco k jídlu.](paní I – rodina zemědělců)

⁴⁸³ [Ale neměli jsme peníze, náš otec nedostal práci, už byl moc starý.]

mladé. Lze tedy říci, že informátoři byli v oblasti socioprofesionního začlenění dosti úspěšní.

6.3 Získání vlastního bydlení

a) Se socioprofesionním statutem souvisí možnost získání vlastního bydlení, které se stalo dalším předpokladem úspěšné integrace, neboť vysídlenci se tak mohli zbavit negativních označení jako „přidělenci“ a získat respekt starousedlíků. Podle I. Eberla⁴⁸⁴ byla otázka bydlení hlavní příčinou napětí mezi oběma skupinami, které však mohlo být řešeno až v průběhu 50. let, kdy se zlepšila hospodářská situace. Pomocí stavby vlastních domů získali „vyhnanci“ často uznání od domácího obyvatelstva, protože předvedli, že mohou něco dokázat a nejsou již nemajetní (s.155).

Autor také popisuje bytovou situaci vysídlenců na území Bádenska – Württemberska. V roce 1950 žila necelá třetina ve vlastních bytech či domech⁴⁸⁵, zatímco zbytek v podnájmu, 2% dokonce v nouzovém a prozatímním ubytování. V roce 1956 však počet vlastníků nebo hlavních nájemců bytu dosáhl téměř 71%, v roce 1966 již 86% (s.143).⁴⁸⁶

Z údajů německých autorů vyplývá, že vysídlenci se poměrně často stěhovali. Zřetelný je zejména přesun z venkova do středních měst a velkoměst.⁴⁸⁷ V roce 1949 byl nařízen přesun 300 tisíc osob z nejmíce zatížených spolkových zemí, v roce 1951 rovněž, v letech 1950 – 1960 se do jiné spolkové země přestěhovalo 3 060 000 „vyhnanců“.⁴⁸⁸

V okolí Göppingenu narážela snaha vysídlenců o vybudování vlastních domů na nedostatek vhodného prostoru. V roce 1948 hledalo ubytování 1000 rodin; 67 rodin žilo v „lidsky nedůstojných podmínkách“. Rok 1949 autoři popisují jako zlom, od kterého začíná již čilá výstavba nových domů a tento úspěch připisují předcházející měnové reformě, po níž bylo snadnější nakupovat stavební

⁴⁸⁴ I. Eberl 1993:10

⁴⁸⁵ Tento údaj kontrastuje s údaji pro celé Německo, které poskytuje G. Reichling (1989:17). Podle Reichlinga žilo v roce 1950 ve vlastních domech pouhé 1% „vyhnanců.“ Eberlovo číslo zahrnuje zřejmě i vysídlence, kteří žili v bytech jako hlavní nájemníci, nikoliv jako majitelé. V nouzovém ubytování žilo podle Reichlinga dokonce 11% vyhnanců.

⁴⁸⁶ I. Eberl 1993:142-3

⁴⁸⁷ G. Reichling 1989:16

⁴⁸⁸ H. J. von Merkatz 1979:40, 58

materiál.⁴⁸⁹ Vysídlelcům také napomáhaly vlastní organizace, družstva (pro Göppingen zejména Krajský pomocný svaz), snížené úroky na půjčky a v Göppingenu i státní příspěvek městu z roku 1950.⁴⁹⁰ Přehled družstev a jejich činnosti nabízí publikace I. Eberla.⁴⁹¹ Autor také dokládá, že státní příspěvky pro „vyhnance“ byly nejvyšší v první polovině 50. let. Integrace byla tedy do značné míry otázkou vládní politiky.⁴⁹² V roce 1951 jsou již stavěna celá vysídlenecká sídliště. Na konci 50. let byl problém s bydlením v kraji kolem Göppingenu „téměř vyřešený.“⁴⁹³

Informace o výstavbě vlastních domků je možné nacházet v časopise Hřebečská vlast. Zejména v 50. letech se nejen v časopisech často objevují fotografie nových domů s pochvalnými komentáři. Např. v oslavném sborníku k vlasteneckému dni z roku 1953 již autoři chválí město Heidenheim, které prý „vyhnancům“ staví domy.⁴⁹⁴ Na jiných místech je ale přístup kompetentních orgánů kritizován – rodina si stěžuje, že nedostala úvěr a dům staví pouze při strádání a nasazení všech sil rodiny, od osmiletého chlapce až po 73- letou babičku.⁴⁹⁵ Nedostatečná podpora však není jediným důvodem, proč se stavba domů protahovala. Stavitelé domků byli někdy totiž považováni za jakési „zrádce“. Ještě v roce 1954 se lidé údajně ptali, proč mají stavět domy, když se chtějí vrátit do vlasti.⁴⁹⁶ Z popisů hřebečských autorů vyplývá, jako by obdobím největší výstavby byla spíše až 2. polovina 50. let, nikoli první, jak vyplývalo z informací uvedených německých autorů.

Také hřebečtí Němci se zřejmě často stěhovali, jednalo se zejména o přesun z Hessenska do Bádenska – Württemberska (do bývalé francouzské zóny). O. Embert uvádí, že 45% transportů z Hřebečska jelo do Bavorska, 39% do Hessenska a 16% do Bádenska – Württemberska. O 15 let později však

⁴⁸⁹ Také I. Eberl (1993 :138) vnímá měnovou reformu a vznik Spolkové republiky jako základní předpoklady pro výstavbu podporovanou státem.

⁴⁹⁰ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999: 241

⁴⁹¹ I. Eberl 1993:138-142

⁴⁹² Stavba bytů z veřejných rozpočtů byla podporována zejména v počátku 50. let, ve druhé polovině 50. let začal stát podporovat i soukromou výstavbu rodinných domů. (H. Müller a kol. 1995:353)

⁴⁹³ J. Helmbrecht , K. H. Ruess 1999:242

⁴⁹⁴ R. Pechhold, R. Neubauer 1953

⁴⁹⁵ Schönhengster Heimat 1/1953:19

⁴⁹⁶ Schönhengster Heimat 3/1954:16

odběratelé časopisu Hřebečská vlast pocházeli z 45% z Bavorska, 32% z Bádenska – Württemberska, 16% z Hessenska.⁴⁹⁷

b) V souvislosti s bydlením se dotazovaní zmiňovali především o prvotním nouzovém ubytování, které jim zanechalo hluboké vzpomínky (viz kapitola Počáteční ubytování), zatímco své současné bydlení vnímají spíše jako samozřejmost. Manželé paní I a pan H se dokonce neshodli, kdy vlastně dům postavili:

1) *Wie lange sind wir im Haus?* 46. Das war 49. *Viele Jahre...* **49 haben Sie es gebaut.** Ja. Alle die Häuser, die Sie da sehen, die gab's früher gar nicht. Es ist alles nach dem Krieg neu gebaut. (pan H)

2) **Dann habt ihr dieses Haus gebaut...** Ja, 58. (paní I)⁴⁹⁸

Sedm dotazovaných jsem navštívila doma; pět z nich dům sami postavili nebo zrekonstruovali. Jedná se o dotazované různého socioprofesionálního původu a mezi jejich domácnostmi nebyly výrazné rozdíly. Čtyři dotazovaní z těchto sedmi žijí ve vysídleneckých sídlištích s typickými řadovými domky, kde žijí Němci z několika oblastí, tj. nejen z Hřebečska. Řadové domy jsou nyní zřejmě častým sídlem hřebečských Němců. Např. paní I, která žije v takovém domku, vyprávěla o svých sestřích, které si také postavily řadové domy. Ve dvou případech dotazovaní přestavěli starší domy, např. rodina pana D žila prý původně v troskách. Pan C dokonce budoval dům se sálem, ve kterém poté tančil se svým hřebečským tanečním souborem. Dva dotazovaní dostali poměrně brzy lepší byt. Oba uznávají, že to nebylo náhodou - pan C mluvil o svém známém, pan A o městu:

Dann kam ich, ja. Und wir haben dann eine Wohnung bekommen, eine schöne Dreizimmer wohnung in der Stadt, ja, auch ein bisschen durch Beziehung, ja... **Und von wem? Die Stadt hat ihnen damit geholfen?** Ja, meine Frau war doch bei der Stadt angestellt, bei der Polizei, ja. (pan A - zemědělec)⁴⁹⁹

Chování představitelů měst je oceňováno i na jiném místě, a to v kontrastu s chováním obyvatelstva. Podle pana K byl odvolán starosta „protože chtěl pro ty lidi (vysídlenec) udělat bydlení.“

⁴⁹⁷ O. Embert 1982:113

⁴⁹⁸ *[jak dlouho jsme v domě?* 46. To bylo 49. *Spoustu let... V roce 49 jste to postavili.* Ano. Všechny domy, které tady vidíte, ty dříve vůbec nebyly. To je všechno nově vystavěné až po válce. (pan H)

2) **Pak jste postavili tento dům...** Ano, 58.] (paní I)

⁴⁹⁹ [Pak jsem teprve přijel já, jo. A pak jsme dostali byt, pěkný třípokojový byt ve městě, také trochu ze známosti... **A od koho? Město vám s tím pomohlo?** Ano, moje žena byla přece zaměstnaná u města, u policie.] (pan A - zemědělec)

6.4 Ostatní identifikátory začlenění do německé společnosti

a) V této souvislosti se v německé a hřebečské literatuře objevuje celá řada myšlenek, proto je kapitolu nutné rozčlenit podle některých významnějších témat.

1. negativní předpoklady integrace

Nejvýznamnějším faktorem byl v tomto případě negativní vliv původních sociálních struktur, zejména profesního členění společnosti, které bylo popsáno výše. Za další důležitý faktor je nutno považovat jazykové odlišnosti. Ačkoli v době odsunu byla hřebečská nářečí užívána již jen minimálně, přesto němečtí autoři zaznamenali problémy s dialekty, které se objevovaly např. při společných mších vysídlenců, kdy každý zpíval písně ve svém dialektu.⁵⁰⁰ Problémem nemuselo být jen hřebečské nářečí, jak popisuje K. G. Eckstein⁵⁰¹ - v německé škole promluvil česky, což ihned snížilo jeho kredit před žáky i učitelem, který ho chtěl poslat domů.

Hypotéza o katolickém náboženství hřebečských Němců jako negativním faktorem při přijímání se ukazuje jako méně významná. Také v Göppingenu žili převážně evangelíci. Vysídlenci však ovlivnili situaci natolik, že počet katolíků začal trvale stoupat a v kraji byly stavěny katolické kostely.⁵⁰² Nárůst počtu osob katolického vyznání v celém Německu mezi léty 1950 a 1970 je připisován vlivu vysídlenců.⁵⁰³ Katolické náboženství však mohlo být určitou překážkou při sňatcích vysídlenců s domácím obyvatelstvem. Skutečnost, že země Bádensko – Württembersko byla na posledním místě v počtu smíšených sňatků, je dávana do souvislosti s náboženskými rozdíly.⁵⁰⁴

2. problémy v prvních poválečných letech

Jako pozitivní události v počátečním období jsou hřebečskými autory vnímána opatření německé vlády. Jako výrazná změna je někdy popisována měnová reforma z roku 1948, po které následoval pomalý růst hospodářství⁵⁰⁵; další pozitivní událostí pro vysídlence bylo přijetí Zákona o podpoře začlenění

⁵⁰⁰ J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:257

⁵⁰¹ K. G. Eckstein 1996:122-3

⁵⁰² J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:246

⁵⁰³ G. Reichling 1989:18

⁵⁰⁴ I. Eberl 1993:156

⁵⁰⁵ např. K. Balzer 1992:247 nebo film Schicksal in Mitte Europas

vyhnanců do zemědělství a tzv. Zákona o okamžité pomoci ze srpna 1949.⁵⁰⁶ Dále se jedná o tzv. „Lastenausgleichgesetz“⁵⁰⁷ ze srpna 1952 a Spolkový zákon o vyhnancích z roku 1953.

I přes existenci legislativních opatření docházelo k diskriminaci vysídlenců, což uznávají i němečtí autoři. Podle R. Schulze vedla diskriminace k idealizaci staré vlasti a k vytváření jejího obrazu jako „ztraceného ráje,“ takže vysídlenci neviděli řešení problémů v integraci do německé společnosti, ale v návratu do tohoto „ráje“. Proto byli v politice snadno zneužitelnou skupinou a někteří politici je v naději údajně udržovali až do poloviny 60. let.⁵⁰⁸

Integrace vysídlenců nemohla proběhnout v prvních poválečných letech a stěží mohla být úspěšná i v první polovině 50. let, vzhledem k neustálým změnám – stěhování, změna práce apod. Např. Helmbrecht a Ruess uvádějí, že ještě v roce 1950 bylo nutné zřídit u Göppingenu nový uprchlický tábor. Zároveň však došlo k určitému pokroku v oblasti práce, neboť komisař pro uprchlíky se prý již mohl opírat o řadu „vyhnanců“ pracujících ve správě.⁵⁰⁹ Ke zlepšení vztahu s domácím obyvatelstvem mohlo dojít až po osamostatnění vysídlenců – společné bydlení nevedlo k vytvoření přátelských vztahů, maximálně k respektu (s.253).

3. smíšené sňatky jako „přirozená integrace“

Smíšené sňatky jsou německými autory považovány za významný indikátor integrace. Výraz „přirozená integrace“ použil I. Eberl v souvislosti se sňatečností vysídlenců s domácím obyvatelstvem, která v 50. letech překročila sňatečnost mezi vysídlenci navzájem. Autor ovšem dodává, že platila více pro muže nežli pro ženy.⁵¹⁰ Také z údajů, které poskytl G. Reichling⁵¹¹ vyplývá, že vysídlenci uzavírali

⁵⁰⁶ K. Hübl 1963:619

⁵⁰⁷ překládáno jako Zákon o odškodnění nebo Zákon o vyrovnání nákladů. Jeho smyslem bylo nahradit ztráty „vyhnanců, uprchlíků a obětí bombardování.“ Mohl zahrnovat např. odškodnění majetkových ztrát, bytovou výpomoc, půjčky, penze, příspěvky na obživu, odškodnění za úspory a za zařízení domácnosti. Do roku 1980 bylo vyplaceno 104 miliard marek. (H. Müller a kol. 1995:363). Podle F. Seibta (1996:341) byla skupina zákonů o vyrovnání největší vnitrostátní finanční operací až do roku 1989.

⁵⁰⁸ R. Schulze (1987:114-115). Také paní H, se kterou provedli rozhovor němečtí výzkumníci, prý stále doufala na návrat do vlasti, a proto se odmítala stěhovat z NDR do západního Německa, i když měla možnost. (H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989:194)

⁵⁰⁹ J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:242

⁵¹⁰ I. Eberl 1993:156

⁵¹¹ G. Reichling 1989:16

sňatky převážně mezi sebou a pokud došlo ke smíšeným manželstvím, týkala se mnohem častěji mužů – vyhnanců nežli žen, což je pochopitelné vzhledem k poměru počtu mužů a žen v poválečném Německu.⁵¹² K vyrovnání dochází až v 70. letech, jak dokládají následující údaje. Čísla vyjadřují podíl uvedených manželství na celkovém počtu manželství v daném roce.

tabulka 12 - podíl sňatků vysídlenců a smíšených sňatků na celkovém počtu sňatků v Německu podle: H. J. von Merkatz 1979:158 a M. Frantziach 1987:95

manželství	rok 1950	1961	1970
oba vysídlenci	12,4%	11,3%	10,6%
manžel vysídlenec	2,6	5,1	8,6
manželka vysídl.	2,0	3,8	8,0

Další generace vysídlenců již preferovaly sňatek s domácím obyvatelstvem. H. J. von Merkatz uvádí, že do roku 1950 uzavírala téměř polovina „vyhnanců“ sňatky mezi sebou, zatímco v 60. letech to byla již jen třetina.⁵¹³ Smíšené sňatky jsou považovány za faktor, který uspišil proces akulturace vysídlenců a setřel rozdíly. Např. R. Schulze v roce 1989 uvedl, že „staří a noví občané“ se již nedají od sebe odlišit.⁵¹⁴ Sňatky s domácím obyvatelstvem jsou také hřebečskými autory považovány za významnou událost; např. podle A. Rutha přispěly k odstranění vzájemných konfliktů.⁵¹⁵

4. vstup do politiky a spolkového života

Zdá se, že vysídlenci se začali angažovat v politice poměrně brzy. V obecních volbách v Göppingenu v roce 1947 již figurují vysídlenci jako zástupci politických stran. V roce 1949 dokonce založili vlastní politickou stranu, která získala v kraji 18,5% hlasů.⁵¹⁶ Angažovanost v politice se týká i hřebečských Němců. V seznamu hřebečských politiků⁵¹⁷ je možné najít několik osob, které se v Německu či Rakousku zapojily do politiky, nejčastěji na úrovni spolkových

⁵¹² M. Frantziach (1987:95) uvádí, že v roce 1950 připadalo na 1000 německých mužů ve stáří 21-25 let 1047 žen. U vysídlenců byl počet žen nižší – na 1000 mužů zde připadalo 975 žen. Ve věkové kategorii 25 – 50 let to bylo již 1263 žen (u vysídlenců 1184). Jestliže tedy do Německa přišla svobodná žena starší 25 let, její šance na uzavření manželství byla nízká.

⁵¹³ H. J. von Merkatz 1979:158

⁵¹⁴ R. Schulze 1989:110

⁵¹⁵ např. Ruth 1988:394

⁵¹⁶ J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:245-6

⁵¹⁷ Schönhengster Jahrbuch 2000: 173-176

zemí, a to již od počátku 50. let. V roce 1974 údajně bývalí obyvatelé Svitav měli pozice i v nejvyšších spolkových úřadech v Německu a ve spolkových ministerstvech ve Vídni.⁵¹⁸ V letech po „vyhnání“ zastupoval zájmy „vyhnanců“ svitavský rodák jako národní rada v rakouském parlamentu. (s.155)

Také Hřebečský vlastenecký spolek se snaží zasahovat do politiky – např. v roce 1990 vedl předseda spolku rozhovor s německým prezidentem před jeho návštěvou Čech.⁵¹⁹ Je tedy pravděpodobné, že se jedná spíše o hájení vlastních zájmů než o spoluúčast na celoněmecké politice. V časopise Hřebečská vlast se sice již od počátku objevují články z oblasti politiky, ale jde o záležitosti, které se nějak dotýkají vysídlenců. Hřebečtí autoři si nepokládají otázku, do jaké míry mohla být preference vlastního zájmu a důraz na semknutost vysídlenců překážkou při vstupu do spolkového života německé společnosti. Situace se výrazněji mění až v závěru 90. let, kdy Hřebečská vlast již reflektuje obecné politické dění, a to nejen v Německu a v Čechách, ale i jinde ve světě (objevily se dokonce články o volbě amerického prezidenta a o Halloweenu).

5. Sociokulturní a emocionální integrace

Pod pojmem „emocionální integrace“ rozumí německá autorka M. Frantzioch především subjektivní vnitřní identifikaci s prostředím, která nastává až poté, co v něm „vyhnanci“ nacházejí novou vlast.⁵²⁰ Také R. Schulze⁵²¹ se domnívá, že při studiu přizpůsobování je třeba zkoumat sociální a psychologické aspekty, jako např. stupeň sociální akceptace.

Sociokulturní začlenění se nemůže uskutečnit pouhou participací na nalezené kultuře, ale požaduje také vnesení vlastní kulturní tradice a uchování alespoň některých aspektů vlastní identity. Takové začlenění bylo ale v poválečném období zcela nemožné, základní předpoklady pro jeho uskutečnění existovaly až v 50. letech. Začlenění v prvním období bylo omezováno samotnými vysídlenci, kteří se bránili vytváření vazeb se svým okolím. Podle M. Frantzioch⁵²² se „vyhnanci“ v očekávání návratu do vlasti stáhli do „pasivního odporu“ a lidé, kteří si vytvářeli soukromé nebo profesní vazby, byli stigmatizováni jako „zrádci

⁵¹⁸ Heimatbuch Zwittau 1974:82

⁵¹⁹ Der Heimat treu verbunden 1990:20

⁵²⁰ M. Frantzioch 1987:238

⁵²¹ R. Schulze 1989:30

⁵²² M. Frantzioch 1987:197

vlasti.“ Teprve se stabilizací politických poměrů se postupně prosadil poznatek, že se lidé budou muset smířit s delším pobytem v Německu a s integrací.

V tomto období ale vysídlenci mohli ještě využít určitého faktoru, který v dalších letech přestal hrát roli – fascinace neznámým. V případě hřebečských Němců šlo o jejich zvyklosti, které zřejmě vyvolávaly zvědavost a zájem domácího obyvatelstva, např. na slavnost kácení máje u Göppingenu v roce 1952 údajně přišlo množství starousedlíků.⁵²³ Hřebečským Němcům se v této oblasti do značné míry podařilo vnést své kulturní tradice. Příkladem je škola, která nese jméno hřebečského hudebníka W. Hensela a znak města, ve kterém se objevil také hřebečský kůň. Některé skutečnosti však svědčí o tom, že tyto snahy dnes nacházejí jen malou odezvu, např. nízká návštěvnost muzea domácím obyvatelstvem nebo náhodný rozhovor se studentkou pocházející z Göppingenu, která vůbec nevěděla o existenci muzea a také název „Hřebečsko“ jí nic neříkal, ačkoli ve městě probíhají setkávání hřebečských Němců se stovkami účastníků.

Další níže uvedené údaje k problematice emocionální integrace (zejm. kapitola Pojem „vlast“) naznačují, že v případě naprosté většiny starších hřebečských Němců se dá stěží mluvit o úspěšné emocionální integraci.

6. Výsledky integračního procesu

Současný pohled některých významných německých i českých autorů považuje integraci za úspěšnou, např. německo – česká komise historiků vyjadřuje názor o úspěšné ekonomické, sociální a politické integraci sudetských Němců; autoři Dějin Německa píší o „vyhnancích“ plně integrovaných v nové vlasti.⁵²⁴ Oceňována bývá integrace ve velkých městech, kde se zpravidla dočkali lepšího přijetí a kde také existovaly větší pracovní možnosti.⁵²⁵ Pozitivně hodnocena je zejména integrace v oblasti práce a bydlení, která vedla k omezení konfliktů mezi domácím obyvatelstvem a vyhnanci. Za další faktor, který významně přispěl k odbourání napětí, je považován příchod gastarbeiterů od šedesátých let, po kterém prý poklesla problematika vyhnanců „pod práh vnímání.“⁵²⁶ Zde vzniká dojem, jako by si německá společnost vytvářela „žebříček“, na kterém byli gastarbeitři umístěni pod vysídlence.

⁵²³ W. Fritscher in: Schönhengster Jahrbuch 2001:108

⁵²⁴ Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. 1996:32 a H. Müller 1995:322

⁵²⁵ např. K. J. Bade 1990:57

⁵²⁶ M. Frantziach 1987:261. Viz také T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:248)

Šedesátá léta jsou i v případě hřebečských Němců obdobím, kdy se snižuje počet stížností na vlastní situaci a na autochtonní obyvatelstvo. V sedmdesátých letech se již autoři více identifikují s novým domovem. Příkladem je změna v posuzování „vyhnání,“ kdy obraz bezpráví je vystřídán obrazem spokojeného života v Německu v kontrastu s bídou a neštěstím Čechů, kteří ztratili svobodu.⁵²⁷ V devadesátých letech autoři vyjadřují převážně spokojenost, která je spojována s ekonomickou situací a s možnostmi; např. funkcionář hřebečského spolku v roce 1992 uvádí, že převážné části „vyhnanců“ se dnes materiálně dobře daří a všechny cesty k duševnímu rozvoji a ke studiu jsou otevřeny tomu, kdo chce a kdo je pilný.⁵²⁸ Integrace v oblasti práce a školství byla tedy poměrně úspěšná, avšak úspěšnost v jiných oblastech je sporná.⁵²⁹ Výsledky německých výzkumů ukázaly, že v 80. letech se ještě okolo 19% vysídlenců v Německu nepovažovalo za uznávané členy společnosti.⁵³⁰

Zapojení vysídlenců do německé společnosti dnes není hodnoceno jako jednostranný proces integrace nebo asimilace, ale spíše jako akulturace, jejímž výsledkem je „jiné Německo.“ Příkladem je názor I. Eberla: „Durch die Aufnahme ist unser Land heute anders als das Südwestdeutschland des Jahres 1945. Zu dieser Wandlung hat allein schon die Zahl der Heimatvertriebenen beigetragen. Jeder vierte Bürger Baden – Württembergs ist entweder selbst Vertriebener oder Nachkomme von Vertriebenen.“⁵³¹

b) K negativním předpokladům integrace se dotazovaní příliš nevyjadřovali. Ve třech případech byla zmíněna hřebečská nářečí jako problém. Paní G popisovala, jak se její matka chtěla získat brambory, avšak nemohla se dohodnout, protože hřebečský a německý výraz pro brambory byl odlišný. Pan J vzpomínal na svého

⁵²⁷ např. A.Ruth 1977:118

⁵²⁸ K. Balzer 1992:247

⁵²⁹ Německý historik T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:246-7, 249) považuje tezi o úspěšné integraci za „sotva plně oprávněnou.“ Vyhnancům byla sice poskytnuta možnost vyrovnat se starousedlíkům vnějškově, avšak to nemohlo zabránit jejich sociálnímu sestupu.“

⁵³⁰ E. Kuhn 1987:296

⁵³¹ I. Eberl 1993:6. [Kvůli přijetí je naše země dnes jiná než Jihozápadní Německo roku 1945. K této proměně přispěl už samotný počet vyhnanců. Každý čtvrtý občan Bádenska- Württemberska je dnes buď sám vyhnanec nebo potomek vyhnanců.]

otce, který prý švábštině nemohl porozumět. Přístup domácího obyvatelstva k odlišným dialektům spojený se stigmatizací ilustruje citát paní B:

Wissen Sie, die Sprache. *Mundart, ja.* Und da merkt man gleich, wir sind Flüchtlinge. Weil... das wird nicht gut... schwätzen. Wissen sie, was heisst schwätzen, anstatt reden? Es sind jetzt andere Wörter wieder da, aber... wir daheim, wir reden noch so, als wie daheim. *Weil wir aus Kreis Landskron sind. Wir sprechen noch landskronerisch.* Genau, genau, genau. (paní B)⁵³²

Na rozdíl od dialektů nehrála rozdílnost náboženství zřejmě důležitou roli. Vyslovila se k ní jen paní G, podle které nebylo přátelské přijetí závislé na stejném náboženském vyznání. Vyprávěla o svém dědovi, který byl přijímán katolíky hůře než paní G evangelíky; proto vystoupil z katolické církve. Děda paní G žil totiž v obci, kde katolický kněz prý nařídil věřícím: „zavřete dveře před tou chátrou.“

Ve všech rozhovorech je podobně jako v literatuře zmiňována těžká situace v poválečných letech, spojená zejména s nedostatečnými pracovními možnostmi. O přímé diskriminaci mluvila pouze paní I:

Also wir haben sehr viel uns um Anerkennung bemühen müssen. Wir haben beweisen müssen, dass wir wirklich rechtschaffene Leute sind, und in mancher Hinsicht... ich muss sagen, wir waren immer benachteiligt, wir waren immer die Flüchtlinge und ich sage – wir sind keine Flüchtlinge, man hat uns vertrieben! Wir sind Vertriebene! Und auf diesem kleinen Unterschied bestehe ich drauf, wir sind Vertriebene! Wir sind nicht geflohen, wir mussten gehen. Da können Sie nicht dafür, das ist nicht auf Ihre Adresse gerichtet, das war... Das war die Zeit, das war so. Wir sind alle Opfer (paní I, zřejmě nejvíce postižená sociálním sestupem)⁵³³

Paní I s manželem si také vzpomněli na nejasné „odškodnění za věci v domácnosti“ a na zákon o vyrovnání škod, který pomáhal zmírnit strasti starších osob. Kromě tohoto zákona, který kladně hodnotí také pan D, nejsou oceňována žádná vládní opatření.

Dva z dotazovaných se zapojili do politiky na místní úrovni a je možné, že se zasloužili o pozitivní přístup města k hřebečským Němcům. Jedna dotazovaná mluvila také o svém zapojení v několika spolcích domácího obyvatelstva. Zapojení

⁵³² [Víte, ta řeč, *nářečí, jo*, ... a každý hned pozná, že jsme uprchlíci. Protože... protože to už není nikdy dobré.. žvanit. Víte, co znamená žvanit, místo mluvit? Jsou tam teď jiná slova, ale ... my doma mluvíme ještě tak, jako bychom byli doma.⁵³² *Protože jsme z kraje Lanškroun. Mluvíme ještě „lanškrounsky“.* Přesně, přesně, přesně.](paní B)

⁵³³ [Tedy my jsme se moc museli snažit o uznání. Museli jsme dokázat, že jsme skutečně počestní lidé, a v mnohém ohledu.. musím říct, byli jsme stále znevýhodňováni, byli jsme pořád „uprchlíci“, a já si říkám – my nejsme žádní uprchlíci, my jsme byli vyhnáni! My jsme vyhnanci! A na tomto malém rozdílu trvám, my jsme vyhnanci! My jsme neprchli, my jsme museli jít. Vy za to nemůžete, já neměřím na vaši adresu, to bylo... To byl takový čas, tak to bylo. To byl čas. My jsme všichni oběti.] (paní I)

do německého spolkového života se tedy děje spíše na úrovni jednotlivců,⁵³⁴ zatímco Hřebečský spolek se vztahuje především k Sudetoněmeckému krajanskému sdružení.

Sňatky s místním obyvatelstvem se dotazovaných netýkají. Někteří přišli do Německa již se svým partnerem, ostatní si vybrali v Německu partnera z řad krajanů, jedna dotazovaná se vůbec nevdala. Jiná je již situace v případě dětí dotazovaných, z nichž pouze čtvrtina má za partnera potomka vysídlenců.

Úspěšnost začlenění dotazovaných je sporná. Jako významné omezení je třeba chápat soubor vzpomínek, které si přinesli z vlasti. Dotazovaní sice uvádějí, že se jim v Německu líbí a nezmiňují žádnou diskriminaci, zároveň ale nelze mluvit o úspěšné „emocionální integraci“- na jiných místech všichni vyjadřují stesk po původním domově, s Německem většinou nespojují výraz „vlast“ (ani pojem „nová vlast“) a vnímají jinakost místního prostředí (viz kapitola Pojem vlast). Např. paní G uvádí příklad své známé, která řekla, že „si více rozuměla s Čechy ve vlasti nežli s Němci tady, tady je to jiné“. Podle pana L je spojení s vlastí pro lidi, kteří byli vyhnáni v určitém věku natolik silné, že se „nedá přerušit“. V případě starší generace (rodiče dotazovaných) mohl být soubor vzpomínek natolik svazující, že integraci znemožňoval. Příkladem je výpověď paní I, že její otec zemřel steskem po domově.

6.5 Další změny v životě a sociálním postavení vysídlenců

a) Zásadní změnou je podle německých i hřebečských autorů velké sociální převrstvení, spojené často se sestupem na společenském žebříčku. Zpočátku by se vysídlenci dali označit jako „marginální osobnosti“, které zaujímaly ve všech společenských oblastech sociální „mezipostavení.“⁵³⁵ V poválečném období bylo deklasováno 35,4 % „vyhnanců,“ v porovnání s 4 % u domácího obyvatelstva. „Vyhnanci“ byli zpravidla zařazeni do nejnižší úrovně systému společenských vrstev, do málo oblíbených zaměstnání; soukromníci a především vysídlení rolníci

⁵³⁴ Zapojení jednotlivců je zmíněno i v literatuře, avšak není chápáno jako něco, co by pomohlo integraci do německé společnosti. Např. paní „H“ v knize německých autorů (H. Schuhladden, G. R. Schroubek 1989:197) se přes zapojení do několika organizací cítí v německé obci jako cizinka.

⁵³⁵ podle M. Frantziach 1987:87

byli deklasifikací postiženi nejvíce. Rozdíl mezi starou a novou vlastí byl „vyhnanci“ zřejmý především skrze jeho sociální izolaci.⁵³⁶

H. J. von Merkatz⁵³⁷ zmiňuje odhad, že do poválečného Německa přišlo na 400 000 bývalých samostatných rolníků (počítáno bez rodinných příslušníků!). Podle autora byli zemědělci nejvíce postiženi sociálním sestupem, nezaměstnaností a donuceni k velkému sociálnímu převrstvení. E. Pfeil píše o velké změně pro venkovské obyvatelstvo – jeho vykořenění končí v poměštění. V roce 1951 se chtěla většina „vyhnanců“ ubytovaných na venkově přestěhovat do měst.⁵³⁸

Podle německých autorů došlo v novém prostředí k rychlému zániku zbytků jednotlivých dialektů, který je spojován s pracovní integrací. I. Eberl uvádí výsledky výzkumů provedených v 50. letech. Výzkum poukázal na nezadržitelný ústup vysídleneckých dialektů a na přizpůsobování dialektům v Německu. Rychlost ústupu byla závislá na věku „vyhnanců“ a na jejich kontaktech s domácím obyvatelstvem v práci, ve škole i v běžném životě.⁵³⁹ Na rozdíl od zániku dialektů došlo v případě zvyků k širokému přenosu. M. Frantzioch spojuje tento přenos se spojením zvyků se symboly vlasti, které dávaly svým nositelům pocit jistoty a ochrany v cizině.⁵⁴⁰

Je nutné zmínit také téma, které hřebečtí autoři příliš nepostihují, na rozdíl od německých autorů. Ti se shodují na velké míře změn pro vysídlence, zároveň ale vnímají změny, které přichází v Německu způsobili. Jsou zmiňovány proměny německé kulturní krajiny způsobené zejména výstavbou podniků a nových sídel podobných koloniím. K. J. Bade vidí posun na venkově, kde zaznamenává proměnu dodavatelského značně homogenního prostředí pod vlivem pronikajících odlišných tradic.⁵⁴¹ Změnu konzervativního myšlení popisuje také H. J. von Merkatz⁵⁴², který vidí příchod „vyhnanců“ jako příspěvek k hospodářskému rozmachu Německa. Vliv vysídlelců na kulturní život je popisován i pro oblast

⁵³⁶ podle M. Frantzioch 1987:128, 211

⁵³⁷ H. J. von Merkatz 1979:83

⁵³⁸ E. Pfeil 1951:29,31. Také F. Seibt (1996:375) píše o masovém vykořenění a proletarizaci čtvrtiny obyvatel Německa po roce 1945.

⁵³⁹ I. Eberl 1993:260

⁵⁴⁰ M. Frantzioch 1987:240

⁵⁴¹ K. J. Bade 1990:96

⁵⁴² H. J. von Merkatz 1979:82

Göppingenu – zmiňován je pěvecký sbor „Sudetenland“, Hřebečský taneční soubor, hřebečský znak patřící k městskému znaku a pojmenování školy po hřebečském hudebníkovi.⁵⁴³

Osud zemědělců popisovaný německými autory čekal také na hřebečské rolníky, jak je možno číst v časopisech a ročenkách. V Hřebečské ročence 1960⁵⁴⁴ je popisován život jednoho rodu zemědělců, který sídlil téměř 400 let na stejném statku. Po vysídlení sídlí rodina v táboře, v roce 1952 už má vlastní dům se zahrádkou. Žádný člen rodiny se však již nevěnuje zemědělství: otec pracuje v továrně, děti na pile, v obchodě nebo na úřadě. Autor vnímá tuto skutečnost jako „odcizení rodné hroudě.“ Toto odcizení je typické pro děti vysídlenců. Ačkoliv se některým vysídlencům podařilo získat znovu půdu, jejich děti o ni ztrácejí zájem a orientují se na zcela jiné oblasti. Příkladem je článek v Hřebečské ročence: Otcí, hřebečskému zemědělci, se podařilo získat statek, v roce 1970 ho však prodává, neboť na práci již nestačí a vidí, že syn – slavný sportovec - nemá o zemědělství zájem.⁵⁴⁵ Jako další výrazná změna je hřebečskými autory vnímáno zpřetrhání starých vazeb způsobené rozmístěním lidí do celého Německa, ale i odchodem do Rakouska a mnoha dalších oblastí světa, kde se odcizují své původní identitě.

b) V souvislosti se sociálním převrstvením zmiňovali dotazovaní spíše své rodiče, pro které prý byla situace obzvláště obtížná. Dotazovaní byli v době příchodu do Německa ještě mladí, takže někteří z nich mohli i přes počáteční sestup ještě znovu dosáhnout dobrého společenského postavení, jak dokládá příklad pana J:

*Und dann hat gearbeitet, gearbeitet, gearbeitet. Bis ich für ein Studium verdient hab. Habe ich in S. Bauingenier studiert. Und jeden freien Tag hab ich gearbeitet. Das Geld für die Schule. Und Zimmer man gebraucht hat. Sparen. Das Essen hatte ich von meinen Eltern. So hab ich die Studienzeit erlebt. **Ich muss bewundern, dass... Sie haben zuerst als ein Knecht gearbeitet, und dann sind sie Bauingenieur geworden.** Ja. Bin ich ein anerkannter Deutsche geworden. (pan J)⁵⁴⁶*

Další výpovědi byly již zmíněny v kapitole o pracovní integraci.

⁵⁴³ Helmbrecht a Ruess 1999:246-7

⁵⁴⁴ E. Pechhold in: Schönhengster Jahrbuch 1960:133-4

⁵⁴⁵ J. Wondrousch in: Schönhengster Jahrbuch 1981:90-91

⁵⁴⁶ *[A pak pracoval, pracoval, pracoval. Až jsem si vydělal na studium. A studoval jsem ve Stuttgartu stavební inženýrství. A každý volný den jsem pracoval. Peníze na školu. A pokoj člověk potřeboval. Šetřit. Jídlo jsem měl od rodičů. Tak jsem prožil studijní čas. **Já musím obdivovat, že... nejdřív jste pracoval jako nádeník, a pak jste se stal stavebním inženýrem.** Ano. Stal jsem se váženým Němcem.]*

Pět informátorů se dále zmiňuje o jazykových změnách. Paní G uvádí, že hřebečské nářečí se na vesnici udržovalo až do války, její matka jím však již nemluvila; ona sama přejala různá německá nářečí. V Německu se prý hřebečské nářečí udržuje jen u starých lidí, občas ještě zazní při vlastneckých dnech. Podle paní G souvisí rychlé vstřebání němčiny s prací.

Dva ze starších dotazovaných uvedli, že mluví ještě hřebečským nářečím, např. pan A tvrdil, že mluví „lanškrounsky“. Také ostatní dotazovaní mluvili poněkud nestandardní němčinou, avšak je otázkou, do jaké míry se jedná o hřebečská nářečí a do jaké míry o ovlivnění místními nářečími. Všichni dotazovaní pronesli během rozhovoru alespoň jeden český výraz. Děti dotazovaných údajně již hřebečská nářečí nepoužívají:

Schon die Sprache... Sie sprechen nicht unsere Mundart. Sie sprechen schon die Mundart, die sie von anderen Kindern aufgenommen haben. (paní B) – o dětech⁵⁴⁷

U dotazovaných, kteří ještě v Německu navštěvovali školu, došlo zřejmě k většímu ovlivnění, např. paní G uznává, že „všude něco převzala“:

Ich komm aus der Tschechoslowakei, ich bin Sudetendeutsche, ne. Und wenn fragen Sie wegen meiner Sprache... ja ich hab überall was aufgenommen, ich nehm sehr schnell Sprachen auf, ausser Tschechisch (smích), aber hier, ich hab Aussprache, die vom fränkischen, von K., von dieser Gegend, aufgenommen ist, und wenn ich dort bin, dann habe ich bisschen schwäbisch drin, und dann fragen sie manchmal: „wo sind Sie eigentlich her?“ Da sage ich ja gut, 25 Jahre habe ich in meinem Wohnort gelebt, aber eigentlich bin ich von Sudetenland. Weil des erklärt auch die andere Aussprache, nee (paní G)⁵⁴⁸

Pan J dokonce zmiňuje problémy svého otce, spojené s neznalostí místního jazyka a zároveň popisuje osud sedláků:

Mein Vater ist rübergekommen, schwäbisch hat er nicht verstanden. Sein Beruf hat er nicht ergriffen. Hat auf der Strasse gelebt. Und viele Bauern, viele grosse Bauern, die sind hergekommen, in einen Hof, bekamen ein Eck, und da können Sie leben, können Sie in der Küche helfen, kriegen Essen, Trinken, und waren zufrieden.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ [Už ta řeč... *Oni už nemluví našim nářečím. Mluví už nářečím, které tady převzali od ostatních dětí.*] (paní B)

⁵⁴⁸ [Pocházím z Československa, jsem sudetská Němka, ne. A jestli se ptáte kvůli mé řeči... já jsem všude něco převzala, já velmi rychle přebírám jazyky, mimo češtiny (smích), ale mám výslovnost, kterou jsem převzala z franštiny, z K., z tady toho území, a když jsem tam, tak mám v tom také trochu švábštiny, a to se pak někdo ptá: „odkud vlastně jste?“ Dobře, řeknu, 25 let jsem bydlela v naší vesnici, ale vlastně jsem ze Sudet, ne. To vysvětluje také jinou výslovnost, ne.] (paní G)

⁵⁴⁹ [Můj otec tam přišel, a švábštině nerozuměl. Ve svém povolání se neuchytil. Žil na ulici. A mnozí sedláci, hodně velkých sedláků, co sem přišlo, se dostalo na nějaký dvůr, dostali svůj koutek, a tady můžete žít, můžete pomáhat v kuchyni, dostali jídlo a pití a byli spokojení.] (pan J)

Články nebo básně v hřebečském nářečí se ještě dnes sporadicky objevují v Hřebečské ročence nebo v časopise; nářečí případně zaznívá na Hřebečských vlasteneckých dnech, ale tyto snahy se jeví jako poněkud umělé. V oblasti přenosu zvyků a kulturních tradic by se dala situace hodnotit jako lepší, jedná se zejména o zapojení mladých osob do hřebečských souborů. Snaha o zachování kulturního dědictví byla jistě značná – příkladem je vybudování muzea, dalších „vlasteneckých jizeb“ a památníků, založení několika hřebečských souborů, pořádání vlasteneckých dnů, šití krojů atd., ale u mladých lidí zřejmě nenachází dostatečnou odezvu. Dotazovaní většinou uvedli, že jejich děti nejsou členy spolku a nezajímá je to; na setkávání nechodí. Zdá se, že větší odezvu u mladých nachází jen hřebečské tance a občasné návštěvy Hřebečska, většinou spolu s rodiči.

Předpoklady začlenění prvních generací vysídlenců uvedené na počátku kapitoly lze vyhodnotit následujícím způsobem:

tabulka 13 - vyhodnocení hypotéz o pozitivních a negativních předpokladech integrace

hypotéza o negativním předpokladu	zhodnocení
katolické náboženství	Přijímání vysídlenců bylo nezávislé na odlišnostech v náboženství. Vysídlenci dokonce ovlivnili původní náboženskou komunitu. Možný je pouze vliv na nižší počet smíšených sňatků.
hřebečská nářečí	Důležité – potvrdily se domněnky o omezení v komunikaci vylučování z německé společnosti, problémech ve škole.
vysoký počet zemědělců a nekvalifikovaných pracovníků	Velmi důležité – problémy se získáním práce, největší sociální převrstvení, častá deklasifikace.
nedostatečná vazba na Německo	Důležité - příjezd do neznámého prostředí, většinou náhodné usídlení, nedostatečná identifikace s prostředím
hypotéza o pozitivním předpokladu	odůvodnění
podobnost kultury a jazyka ve srovnání s ostatními skupinami vysídlenců	Nemělo vliv – domácí obyvatelstvo nebylo informováno ani o původu vysídlenců a označovalo je např. „náckové“ a „vy z Balkánu“.
hypotéza hřebečských autorů: pracovitost, snaživost a píle jako tradiční obraz obyvatele Hřebečska	Pouze malý vliv vlastních snah - osud vysídlenců závisel v první řadě na místě ubytování, na příležitostech, štěstí a přístupu okolního obyvatelstva.

7. Zpřítomnělá minulost

7.1 Setkávání vysídlenců

a) Německý autor F. Seibt⁵⁵⁰ popisuje setkávání vysídlenců jako „rekonstrukci“ vlasti v úzkém osobním kontaktu a zdůrazňuje snahu o vzájemné povzbuzení. Tato „rekonstrukce“ vlasti a historie na pozadí integrace byla důležitá i pro hřebečské Němce, kteří se začali setkávat již v prvních poválečných letech. V tomto období sehráli velkou roli představitelé církve, kteří rozesílali oběžníky a snažili se vyhledávat známé osoby ze své farnosti. O setkávání jako důležitých událostech je možné číst na mnoha místech v časopisech Hřebečská vlast a v Hřebečských ročenkách. Prvním větším setkáním byl zřejmě sraz bývalých obyvatel Moravské Třebové v roce 1947, obyvatelé Zábřehu a okolí se sešli v roce 1949 ve Friedbergu. Časopis Frisetaler Heimatbrief podává v roce 1949 zprávy o setkávání krajanů ve Fuldě. Následovaly další srazy v různých německých městech, které pokračují dodnes. Setkávání osob žijících v Rakousku se konala ve Vídni. Další pravidelné srazy se odehrávaly v Ludwigsburgu a v roce 1950 se zde konal první „Hřebečský vlastenecký den.“ Zároveň se konstituovala tzv. hřebečská krajská rada. „Vlastenecké dny“ byly od té doby pořádány každý rok, ale v různých městech. Od roku 1955 se tato slavnost koná v Göppingenu s výjimkou roku 1967, kdy proběhla ve Vídni; zpočátku každý rok, nyní jednou za dva roky.⁵⁵¹

Rok 1955 je pro hřebečské autory obzvláště významný, neboť 6. 8. 1955 uzavřelo město Göppingen smlouvu o patronátu se zástupci Hřebečského vlasteneckého spolku, takže se stalo jakýmsi „hlavním městem“ hřebečských Němců. Byla také vytvořena tzv. patronátní rada složená ze zástupců hřebečských Němců a zástupců města. Smlouvy o patronátu s různými městy uzavřelo ještě několik hřebečských obcí. Podle smlouvy o göppingenském patronátu⁵⁵² mělo být cílem zprostředkovat vysídlencům vědomí, že našli druhou vlast. Göppingen měl být útočištěm do doby, než „se budou smět mírovou cestou vrátit do své staré, nezapomenutelné vlasti.“ Naděje na návrat do vlasti byla tedy ještě v roce 1955 stále živá, nebo alespoň přživována.

⁵⁵⁰ F. Seibt 1996:346

⁵⁵¹ Informace o vlasteneckých dnech do roku 1968 přináší časopis Hřebečská vlast z roku 1971 (s. 124-126).

⁵⁵² Otištěno např. in: J. Helmbrecht, K. H. Ruess 1999:250

Hřebečská ročenka z roku 1971⁵⁵³ podává zprávu, že počet účastníků vlasteneckých dnů činil vždy 8 – 10 tisíc osob. Vlastenecké dny v Heidenheimu prý navštívilo dokonce 15 tisíc osob.⁵⁵⁴ Program těchto slavností ilustruje příklad setkání z roku 1952 v Eichstättu:⁵⁵⁵

1. den: schůze rady a výboru
2. den: výstava, promítání filmu, vlastenecké večery (rozdělené podle krajů)
3. den: kladení věnce, vystoupení skupin mládeže, slavnostní bohoslužba, shromáždění v divadle, setkání maturantů, slavnostní průvod, výstava

Od poloviny 60. let se na vlasteneckých dnech předává cena za kulturní přínos. V roce 1968 bylo rozhodnuto, že vlastenecké dny se budou konat pouze jednou za dva roky.⁵⁵⁶ Nynější program vlasteneckých dnů je podobný, vrcholem je stále vlastenecký večer doprovázený tanečními vystoupeními a nedělní bohoslužba. Po roce 1989 byli na slavnosti zváni i čeští hosté, např. starostové.

Setkávání v Göppingenu jsou autory knihy Heimatbuch Zwittau považována za vrcholné události v životě „vyhnanců.“ Autoři také děkují městu, radě a starostovi, že obyvatelé Hřebečska „našli v Göppingenu kousek vlasti.“⁵⁵⁷ Také podle dalšího autora jsou návštěvníci v kruhu krajanů „blíže vlasti“ a lidé „tvoří podstatnou část vlasti.“⁵⁵⁸ Jiný hřebečský autor zmiňuje, že nejdůležitější je „nenucené shledání, popovídání souseda se sousedem, příbuzných s příbuznými a mladých se starými.“⁵⁵⁹ V tomto článku je také popisováno financování této události, na kterém se podílel stát a město, dále byl použit výtěžek z prodeje časopisu a dary z kulturního fondu.

Kromě tohoto „Hřebečského vlasteneckého dne“, který je nesporně největší a nejvýznamnější událostí, probíhala a stále probíhají další setkávání. I poslední čísla Hřebečské vlasti upozorňují čtenáře na setkávání v různých městech, kterých bývá až kolem třiceti a zvou také na Sudetoněmecký den.

⁵⁵³ Schönhengster Jahrbuch 1971:124

⁵⁵⁴ Lidl, Pechhold 1962:49. Jde o vysoká čísla, ale je nutné poznamenat, že ambicí členů patronátní rady bylo zastupovat 120 000 vyhnanců. (podle R. Neubauera in: Schönhengster Jahrbuch 1970:127)

⁵⁵⁵ Schönhengster Heimat 8,9/1952:2

⁵⁵⁶ V této době nemohla ještě být hlavním důvodem klesající návštěvnost, jde spíše o finanční náročnost.

⁵⁵⁷ Heimatbuch Zwittau 1974:154

⁵⁵⁸ F. Dorner in: Schönhengster Jahrbuch 1984:92.

⁵⁵⁹ R. Neubauer in: Schönhengster Jahrbuch 1971: 124

Sudetoněmeckého dne v roce 1952 se zúčastnilo údajně na 10 000 lidí z Hřebečska.⁵⁶⁰

b) Také pro dotazované má vzájemné setkávání zřejmě velkou důležitost. 11 osob uvedlo, že se setkávalo s dalšími lidmi z Hřebečska, obvykle s lidmi ze své obce nebo se skupinou svých známých, např. pan D se prý navštěvoval s antifašisty. Hledání známých bylo prý první starostí po příjezdu (pan D). Otec pana L dokonce založil Hřebečský kroužek a podal inzerát, aby se mu krajané přihlásili. Na otázku, zda se setkávali s dalšími lidmi z Hřebečska, odpovídali dotazovaní v tomto stylu:

1) Ja, dann haben sich immer Gruppen Bekannte gefunden. (pan A)⁵⁶¹

2) Man wollte sich doch sehen. Die Familien waren total auseinander gerissen. Die Freunde, die Arbeitskollegen, die Vereinskollegen, sie waren im ganzen Deutschland verteilt. Dann hat man immer versucht, sich wieder zu treffen (pan J)⁵⁶²

Vyjímkou je pouze paní G, jejíž rodina prý neměla moc kontaktů s hřebečskými Němci, neboť nebyla katolického vyznání. Paní G z finančních důvodů nejezdila ani na Vlastenecké dny.⁵⁶³

Dva funkcionáři spolku vnímají hřebečské vlastenecké dny jako velkou událost. Řadoví členové spojují význam této akce především s možností, že si popovídají se starými známými a někteří si ani nepamatovali, kdy poslední setkání proběhlo. Zdá se, jako by jim byl program celkem lhostejný, v porovnání s důležitostí výrazu „mluvit spolu.“ Zde se objevuje částečný rozpor s literaturou, která prezentuje Vlastenecké dny spíše jako celek a vrcholnou událost. Jako vrcholná událost pro informátory se jeví spíše „rekonstrukce obce“ nežli „rekonstrukce vlasti“, kdy nejdůležitější je vlastní setkání a rozmluva se známými, která se může odehrávat i při jiné příležitosti.

Funkcionáři spolku se neshodli na návštěvnosti této slavnosti – pan C odhaduje počet účastníků na dva tisíce, pan L na tisíc. Skutečností zůstává, že

⁵⁶⁰ Schönhengster Heimat 6/1952:1. Také Hřebečtí Němci žijící v Rakousku se setkávají, a to především ve Vídni a v Klosterneuburgu. Situace v bývalé NDR není popisována, nebyly nalezeny žádné údaje o setkávání. Značná izolace tamních vyhnanců, kteří mohli po výstavbě Berlínské zdi vyjíždět do NSR jen na písemné povolení (H. Federsel 1995:176) zřejmě dodnes nese své důsledky. V časopise Hřebečská vlast (1/1952:9) si stěžuje rodina bydlící v NDR, že již 6 let neviděla žádného krajana.

⁵⁶¹ [Ano, to se vždycky sešly nějaké skupiny známých.] (pan A)

⁵⁶² [Lidé se přece chtěli vidět. Rodiny byly totálně roztrhány. Přátelé, kolegové z práce, ze spolků, ti byli rozděleni do celého Německa. A pak se stále pokoušeli se setkávat.] (pan J)

⁵⁶³ Dnes se však paní G angažuje ve vlasteneckém spolku.

návštěvnost klesá; tento fakt spojuje předseda spolku se stárnutím a vymíráním. Tím také odkrývá další skutečnost – nízký zájem dalších generací, který ostatní informátoři potvrzují. Zmínili, že jejich děti nemají o setkávání zájem; nezdá se ale, že by je tato skutečnost příliš trápila a omlouvají své děti tím, že vyrostly v Německu a mají vztah k místu bydliště nebo práce.

1) Das sind wir, die alten (...?). Die jungen interessieren sich zu wenig. (pan C, funkcionář spolku. Zároveň však říká, že jeho dcery jsou dobře informované.)⁵⁶⁴

2) Wir wollen den Kontakt miteinander halten. Ältere Leute. Die Kinder, die sind hier aufgewachsen. (pan J)
565

V rozhovorech byla zmíněna i jiná setkávání, než jsou vlastenecké dny. (pan H, J, paní I). Také zde byl význam setkávání spojen s výrazy „lidé si vypravují“ a „dozví se, co je nového“ (paní I). S dvěma dotazovanými jsem mluvila na setkání obyvatel z jedné oblasti. Zde se potvrdila slova paní G, že na srazy jezdí staří lidé, zatímco mladí je sice dovezou, ale jdou raději do města. Bylo přítomno asi 40 starších osob, pouze jediný mladší člověk – syn pana K, který se ale o vlast svého otce velmi zajímá a byl ochoten mluvit o svých názorech. Další mladší lidé pouze přivezli rodiče na místo setkání, dovnitř nešli. Tento sraz se podobal spíše setkání starých známých a neřešily se na něm politické otázky.

7.2 Tvorba vlastních organizací a jejich význam pro vysídlence

a) Mezi nejvýznamnější organizace bývalých obyvatel Hřebečska patří Hřebečský vlastenecký spolek, spravující také archiv a muzeum, a dále několik folklórních souborů. Základní informace o spolku je možné získat z publikací hřebečských autorů nebo na internetových stránkách (www.schoenhengster-heimat.de). Obsahují však informace obecného charakteru, z nichž budou uvedena jen základní data. Další informace o vlastní činnosti spolku, financování⁵⁶⁶ a členské základně vyplývají z rozhovoru s předsedou spolku (viz část b).

Hřebečský vlastenecký spolek byl založen v roce 1955. Ve stejném roce byla vydána první Hřebečská ročenka a spolek byl údajně založen právě ke správě a

⁵⁶⁴ [To jsme my, staří lidé (?). Mladí se zajímají moc málo.]

⁵⁶⁵ [Chceme udržovat mezi sebou kontakty. Starší lidé. Děti, ty vyrostly tady.] (pan J)

⁵⁶⁶ Podle E. Hahnové (1999:115) se informace o financování sudetoněmeckých organizací veřejně neobjevují, základem je však Spolkový zákon o vyhnancích, který zavazuje k podpoře o udržování kulturního dědictví „vyhnanců.“

financování vydavatelských prací.⁵⁶⁷ V časopisech Hřebečská vlast nacházíme rubriku, kde byla uváděna jména příspěvatelů do tzv. „kulturních fondů“, ze kterých je činnost spolku částečně financována.

Ke snahám o konstituci vlastní instituce došlo již v roce 1949, a to v rámci Sudetoněmeckého krajanského sdružení (dále jen SL) – jednalo se o tzv. Hřebečskou zemskou radu. Rada se utvářela v následujících letech a počet jejích členů dosahoval až 35.⁵⁶⁸ I dnes je spolek spjat s činností SL, kde Hřebečsko tvoří samostatnou jednotku v rámci rady („Landschaftsrat“). Hřebečsko zde zastupuje tzv. „Landschaftsbetreuer“, tj. zástupce celého regionu. Další, nižší funkcí je tzv. „Kreisbetreuer“, tj. zástupce určitého kraje. Tito zástupci jsou čtyři, podle čtyřech bývalých krajů Moravská Třebová, Svitavy, Lanškroun a Zábřeh. Zástupce kraje řídí tzv. krajskou radu a je volen důvěrníky jednotlivých obcí. Kromě toho existuje v organizační struktuře spolku řada dalších funkcí, jako např. správce majetku, člen smírčího soudu, důvěrník (dopisovatel) jednotlivých obcí atd.

SL je tedy střešní organizací, která do určité míry určuje charakter a směřování spolku. Jeho charakter může být ovlivněn další skutečností – některá jména osob, která se objevovala a stále objevují na seznamu jeho funkcionářů, jsou na jiných místech zmiňována v souvislosti s tématem „národnostního boje“ a angažovanosti ve prospěch „sudetoněmecké věci“ před rokem 1938; někdy zde vzniká dojem o přenositelnosti funkcí do nového prostředí a o snaze zachovat staré struktury.⁵⁶⁹ Německý autor R. Schulze⁵⁷⁰ se domnívá, že pocit utrpení a bezpráví při vyhnání a předsudky, se kterými byli konfrontováni v Německu, snížilo schopnost vyhnanců vyrovnat se s obdobím nacismu. Proto se snaží více než domácí obyvatelstvo potlačit či odsunout stranou zločiny nacistické éry a není vzácným jevem, že v jejich organizacích měli vysoké pozice bývalí straničtí funkcionáři.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Hübl K., Pechhold R., Lidl J. 1962:50

⁵⁶⁸ L. Pfitzner in: Schönhengster Jahrbuch 1960:33

⁵⁶⁹ Podle V. Kurala (1996:23) nelze v činnosti sudetoněmeckých organizací vidět jen snahu o obnovu předválečných poměrů, ale i snahu o včlenění vysídlenců do společnosti. Autor spojuje vznik organizací vysídlenců se snahou pomoci si k lepšímu životu v těžkých podmínkách.

⁵⁷⁰ R. Schulze 1987:115

⁵⁷¹ Podobně E. Hahnová (1999:135): „vyhnanci“ v Německu zůstali značně izolovaní při vyrovnávání se s minulostí a při německých diskusích o nacistické minulosti, a tím i vyloučení z vývoje společenského a

V budově, kde má sídlo spolek, je umístěn také hřebečský archiv a muzeum („vlastenecká jizba“). Materiály pro Hřebečský archiv a pro vlasteneckou jizbu byly shromažďovány od počátku 50. let. Podle představy jednoho ze zakladatelů, již zmiňovaného R. Pechholda, by měl archiv a muzeum sloužit vzpomínce na vlast a předání jejího kulturního dědictví.⁵⁷² Od roku 1955 byl archiv umístěn ve Stuttgartu, v roce 1958 byl převezen do Göppingenu. Velká část „archivu“ je však spíše knihovnou, ve které je umístěna literatura vztahující se k Hřebečsku a k „Sudetám“, dále díla hřebečských autorů a také české knihy, zejména zeměpisné a dějepisné.

Vytvoření Hřebečského muzea z původní „hřebečské jizby“ a jeho současná podoba se datuje do roku 1988 a je spojena se jménem učitele a grafika J. Lidla. Muzeum zahrnuje dvě místnosti. V první místnosti jsou umístěny mapy, fotografie z obcí, modely kostelů a domů z jednotlivých obcí, které zaujímají nejvíce prostoru a mají zřejmě velkou symbolickou hodnotu. Dále se zde nacházejí sváteční předměty (např. věnečky) i předměty denní potřeby (nástroje). Malá upomínka je věnována i odsunu – je zde vystaveno zavazadlo vysídlence a jeho skromný obsah. Ve druhé místnosti může návštěvník shlédnout díla hřebečských umělců, jde většinou o obrazy kraje či rodiny. Velký prostor zaujímá expozice hřebečských krojů. Vzpomínka na vlast je tedy spojena především s typem krajiny a jejími symboly; specifická obyvatel je symbolizována kroji.

Také některé obce z vlastní iniciativy zřídily malá muzea, tzv. „vlastenecké jizby“ (např. ve Schwarzenbrucku, Eislingenu), založily archiv (v Hallgartenu – Radiměř, v Esslingenu - Svitavy) umístily pamětní desky nebo postavily památníky. Informace o těchto událostech podává Hřebečská ročenka z roku 1999. Jde ale o aktivity místních společenství a památníky se nevztahují k Hřebečsku jako celku.

Dalšími organizacemi hřebečských Němců jsou folklórní soubory, z nichž je největší a zřejmě nejznámější Hřebečský pěvecký a taneční soubor [Schönhengster Sing – und Spielschar]. Soubor byl založen v roce 1954 při příležitosti Hřebečského vlasteneckého dne. Soubor nemá své stálé sídlo -

politického vědomí. Navíc o zachování kontinuit národní identity se snažily konzervativnější skupiny, které odpovědnost za tragický vývoj dějin spíše odmítaly.

⁵⁷² R. Pechhold, W. Richter in: Schönhengster Jahrbuch 1973:127

členové pocházejí z různých oblastí a setkávají se dvakrát ročně.⁵⁷³ Soubor vystupoval také při příležitosti Sudetoněmeckých dní a folklórních slavností. V Hřebečské ročence z roku 1964⁵⁷⁴ je popsána činnost souboru za posledních 10 let. Počet účastníků na jednotlivých setkáních je obvykle 40-50 osob. V 70. letech přivedli členové do souboru své partnery a děti.⁵⁷⁵

Druhým souborem je Hřebečský pěvecký a taneční kroužek [Schönhengster Sing – und Tanzkreis], který vznikl z iniciativy informátora pana C již v roce 1948. Jeho členové vystupují již od 60. let nejen v Německu, ale i v zahraničí. Od roku 1980 vyvíjí svou činnost také další soubor v Esslingen – Zell. Hřebečské folklórní soubory jsou považovány za dědice národní kultury, na jednom místě jsou vnímány jako pečovatelé o „starý národní majetek.“⁵⁷⁶

Hřebečtí autoři oceňují své organizace a nevnímají, že tato sdružení připomínající jinakost a specifčnost by mohla stále přispívat k desintegraci v rámci německé společnosti.

b) Pro tuto kapitolu jsou nejdůležitější výpovědi pana L (předseda spolku) a pana C (významný funkcionář). Rozhovor s panem L měl dvě části, z nichž jedna se týkala pouze spolku. Z jeho informací vyplývají tyto zobecněné závěry:

Spolek, muzeum a archiv byly založeny s cílem udržovat „kulturní majetek“. Předseda oceňuje město Göppingen, které uzavřelo s vyhnanci patronátní smlouvu a poskytlo spolku prostory, za které neplatí žádný nájem. Spolek měl dříve i 8 tisíc členů, nyní činí jejich počet asi 5 500 osob s průměrným věkem přibližně 73 let; pocházejí z celého Německa i z Rakouska. Předseda shrnuje činnost spolku do těchto bodů:

1. udržení živého vědomí vlasti - spojuje s vydáváním publikací a se setkáváními
2. zachování kultury - spojuje s muzeem a soubory
3. postavení historie na půdu historické pravdy - na české i německé(!) straně
4. spolupráce v oblasti politiky – angažovanost v politice, spolupráce s SL, spolupráce s ČR v rámci Evropské unie

⁵⁷³ Pfitzner L. in: Schönhengster Jahrbuch 1960:35

⁵⁷⁴ Schönhengster Jahrbuch 1964 : 156-159

⁵⁷⁵ Der Heimat treu verbunden 1990:37

⁵⁷⁶ Der östliche Schönhengstgau 1971:25

Předseda se vyjadřuje také k folklórním souborům, které jsou všechny stále aktivní. Potvrzuje údaj, že Pěvecký a taneční soubor se setkává dvakrát ročně; má prý 60 členů a setkání se účastní i děti. Dalším tématem je spolupráce s německými vysídleneckými organizacemi. Zmíněn byl Svaz vyhnanců (BdV), který se prý „pokouší upravovat politiku v náš prospěch“, poskytuje diplomatickou a morální podporu, nikoli však finanční. Spolupráci se Sudetoněmeckým krajanským sdružením (SL) hodnotí předseda jako velice dobrou, sám je prý v jeho představenstvu. Hřebečtí Němci, kteří jsou členy SL, jsou automaticky také členem Hřebečského spolku. Předseda ale tvrdí, že spolek nedělá rozdíly mezi členy a nečleny SL a jako právnická osoba nemá s SL nic společného.

Předseda ochotně mluvil i o financování spolku. Jedná se o mnoho zdrojů; spolek má dokonce dvě vlastní nadace – Krubl Stiftung (odkaz ženy z Vídně) a patronátní nadaci, do níž polovinu financí vložilo město a která je spravována patronátní radou. Členové spolku platí členský příspěvek, za který dostávají časopis Hřebečská vlast. Se žádostmi o podporu se spolek neobrací jen na vysídlenecké organizace. Podle předsedy je nutné psát „spoustu žádostí“ a „mít hodně kontaktů“. Spolek se prý angažuje také politicky – spolupracuje s politiky, kteří hájí jeho zájmy. Jako hlavní opory vnímá předseda Svaz vyhnanců, zemi Bádensko – Württembersko a město Göppingen. Pan C potvrzuje slova o různorodosti zdrojů financování a o úzkém vztahu se Svazem vyhnanců. V souvislosti s financováním ho napadají především členské příspěvky a podpora Göppingenu, od nadací a státu údajně spolek dostává jen malou podporu. Zároveň si stěžuje na „blbě politiky“, bez nichž „by to bylo jiné, mnohem jiné.“⁵⁷⁷

Ostatní informátoři byli tázáni, jaký má pro ně spolek význam. Objevily se výrazy jako „sít“⁵⁷⁸, „splynutí všech vyhnanců“ a „centrální orgán“, který zprostředkovává kontakt mezi krajany. Podobně jako v případě Vlasteneckých dnů i zde informátoři vidí hlavní význam v setkávání lidí se stejným osudem a v popovídání se známými, což dokládají tyto výroky:

⁵⁷⁷ Podle E. Hahnové (1999:51) německá politická veřejnost doposud ve velké míře opomíjela dialog s organizacemi vyhnanců a považuje jej dnes za zbytečnější než kdykoliv předtím. Také německý historik T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:246) píše o „obrovském nezájmu veřejnosti“ o záležitosti „vyhnanců“, který pomáhá vytvářet velký prostor pro aktivity SL.

⁵⁷⁸ T. Grosser (in: Češi a Němci 2001:246) vidí důležitou funkci krajanských sdružení v obnovování starých sociálních sítí a ve stabilizaci identity členů, kteří někdy ani nevyjadřují souhlas se všemi požadavky sdružení.

1) Man kann sich mit Bekannten treffen oder sprechen. Von unserer Jugend oder von unserer Vergangenheit oder – willst du dazu sagen. *Ja, wir sind so zu sagen, wir sitzen auf einem Boot, wir sind lauter Gleichgesinnde (?), und wir haben alle dieselbe Schicksale erfahren, es ist allen so ergangen, einer hat es besser in sich gebracht, einer hat es schwerer vertrachtet, ich sage, mein Vater ist am Heimweh gestorben.* (pan H, pani I)⁵⁷⁹

2) Ich denke Sie zu enttäuschen. Ich habe damit nicht viel zu tun. Die Zeitung, das lesen wir, und dann kommt man wieder zusammen, alle 2 Jahre, ganzer Kreis und so. (paní B)⁵⁸⁰

3) Na dass wir uns begegnen! Zum Beispiel dass meine Jahrgänge zusammenkommen, durch die Organisation. Wir haben doch noch Kindheitserinnerungen und so... (pan D)⁵⁸¹

Z tohoto schématu rekonstrukce minulosti se vymykají tři výpovědi. Pochopitelně jde o výpověď předsedy spolku, který vnímá své zapojení jako závazek a zdůrazňuje snahu o zachování kulturního dědictví. Také pan J (řadový člen) vnímá kromě setkávání krajanů také snahu spolku o „sbírání kulturních věcí“. Paní G (významná členka) vnímá svou roli ve spolku jako příspěvek, aby nezaniklo kulturní dědictví. Paní G uvádí, že mnoho předmětů v muzeu pochází od „vyhnanců;“ ona sama prý několik věcí přinesla.

K problematice politického zaměření spolku se vyjádřil pan D (sociální demokrat). Dlouho se prý nechtěl stát členem spolku, neboť nebyl „pro to smýšlení“ a tehdy spolek zastupovali lidé, kteří pro něj „mají vinu na tom, že Hitlerovci byli tak na vzestupu“. Pan D také mluvil o svém známém, který měl dostat čestnou listinu od spolku, ale nebyla mu udělena, neboť na odborné přednášce kritizoval německý nacionalismus a zaslepenost v roce 1938. O střešní organizaci SL se vyjádřila paní G, která negativně vnímala údajné rozpory v SL kvůli otevření pražské kanceláře, kterou si prý „Posselt prosadil.“

Další problematikou, na kterou byla zaměřena jedna otázka, je zapojení mladších lidí do činnosti spolku. Z výpovědí dotazovaných vyplývá, že aktivity spolku nenacházejí u mladých dostatečnou odezvu. Děti dotazovaných nejsou

⁵⁷⁹ [Člověk se může setkat se známými nebo si popovídat. O našem mládí nebo minulosti nebo – ty chceš něco říct. *Ano, my jsme teď takřikajíc na jedné palubě, my jsme stejného smýšlení, stejný osud, všem se tak stalo, jeden to zvládl lépe, jiný to snášel hůře, já říkám, že můj otec zemřel steskem po domově.] (pan H, pani I)*

⁵⁸⁰ [Myslím, že vás zklamou. Já s tím nemám moc co dělat. *Tedy časopis, to čtete, a pak se vždycky každé dva roky sejdem, celý kraj a tak.]*

⁵⁸¹ [No že se setkáváme! Například že se mé ročníky sešly, přes tu organizaci... máme přece ještě vzpomínky z dětství a tak..] (pan D)

jeho členy, kromě dvou případů. Tuto skutečnost spojují dotazovaní opět s převažujícím vztahem svých dětí k Německu, zejména k místu bydliště či práce:

1) Ne nee. Junge nicht mehr. Meinen Sohn und meine Tochter interessiert das nicht mehr. Sie sind hier in die Schule gegangen, haben hier schon die Freunde und Freundinnen, die haben Einheimische geheiratet, das hört dann auf, ja (pan A)⁵⁸²

2) Nein. Unsere Kinder sind schon hier geboren und haben schon andere Gesinnung, keine Beziehung...mit den Leuten keine Beziehung (pan D)⁵⁸³

Pouze pan C uvedl, že jeho dcery jsou „dobře informované.“ Podle dotazovaných však existují oblasti, o které má mládež zájem – jedná se o jízdy do vlasti a o aktivity v souborech. Předseda spolku zmínil, že mládež se ráda zapojuje do tanečního a pěveckého souboru. Podle pana C někteří lidé „vyrostli“ s jeho tanečním kroužkem a mládež má stále zájem. Pan C však zároveň uvedl důležitý protichůdný fakt - „to nejsou všechno lidé z Hřebečska“. Pan C nepovažuje za problém, že v souboru vystupují lidé z různých oblastí; hlavně že jsou v kroji. (!)

7.3 Literatura, časopisy a publikační činnost hřebečských Němců

a) První drobné publikace začali Hřebečtí Němci vydávat brzy po usídlení v Německu. Jednalo se např. o soupisy adres obyvatelů jednotlivých obcí. Dále docházelo k pokusům vydávat oběžníky či časopisy, které se vztahovaly k určitému sídlu. Tyto počáteční publikace poukazují na silnou potřebu setkávání v rámci vlastní skupiny.

Místní časopisy však zpravidla vycházely jen několik let a nakonec se staly součástí jediného časopisu „Schönhengster Heimat.“ V 50. letech se také objevují oslavné sborníky k vlasteneckým dnům, první knihy a Hřebečská ročenka, která se v každém čísle věnuje jinému základnímu tématu. 60. léta jsou obdobím vzniku několika „Heimatbücher“ („vlastenecké“, upomínkové knihy) pro jednotlivé obce, které vycházejí dodnes a významné „celohřebečské“ publikace „Der Schönhengstgau“ z roku 1962.

Náklad časopisu Schönhengster Heimat v roce 1952 činil 5000 ks; nejvíce odebírali lidé z kraje Moravská Třebová, neboť 1/3 obyvatel svitavského a lanškrounského kraje byla vykázána do ruské okupační zóny.⁵⁸⁴ Časopis se tedy

⁵⁸² [Ne né. Mladí už ne. Mého syna a dceru to už nezajímá. Chodili tady do školy, mají tady už kamarády a kamarádky, vzali si místní, to pak přestane.] (pan A)

⁵⁸³ [Naše děti se narodily tady a mají už jiné smýšlení, nemají vztah... k lidem nemají vztah...] (pan D)

⁵⁸⁴ Schönhengster Heimat 3/1952:3

do NDR mohli dostat jen obtížně, což zvyšovalo izolaci tamních vysídlenců.⁵⁸⁵ Článek v časopise z roku 1973 podává zprávu o počtu odběratelů, kterých bylo 9 000, což je údajně každý osmý „vyhnanec“ v západním Německu, přičemž počet čtenářů odhaduje autor na 40 000.⁵⁸⁶ Vysoký počet odběratelů v 70. letech může souviset s mnoha okolnostmi, např. se stabilizací ekonomické situace vysídlenců a s novou formou vztahu k vlasti, kdy vysídlenci navštěvují Hřebečsko a patrně opouštějí své naděje o návratu, takže chtějí mít alespoň „kus vlasti“ doma.

Charakter příspěvků v publikacích po roce 1989 je těžko srovnatelný s články z dřívějších desetiletí, zejména z 50. let, které vyjadřují převážně negativní postoj k Čechům a převládají v nich stížnosti.⁵⁸⁷ Příkladem je úvodní článek v listu „Schönhengster Heimatbrief“ z června 1951: nejdříve je uvedena báseň o návratu do domova, poté protesty proti postavení vysílače rádia Svobodná evropa v Bavorsku a americké podpoře pro Čechy. Následují stížnosti, že názor sudetských Němců není vyslyšen. Dnešní časopisy a ročenky obsahují zprávy o česko – německých setkáváních a často i poměrně vstřícné články, ačkoli i dnes jsou v ročenkách otiskovány vzpomínky na poválečné události a další příspěvky utvrzující dojem o německé oběti a o německé povaze, která je schopná i přes prožitá utrpení navázat znovu vztah s Čechy.

b) V rozhovorech nebyla plánována otázka, která by se přímo týkala časopisu nebo dalších publikací, avšak čtyři informátoři začali o těchto záležitostech sami mluvit. O časopisu se zmiňoval ve větší míře předseda spolku, který ho považuje za spojovací prostředek od krajana ke krajanu a příspěvek k zachování vědomí vlasti. Cena časopisu je zahrnuta v členském příspěvku spolku. Předseda také mluvil o „pracovních skupinách“ [Arbeitskreis], které se specializují na své město. (V seznamu literatury je možné zjistit, že tyto skupiny také vydaly několik publikací o svém kraji). Účel ročenek vidí předseda v tom, že se spolek pokouší „krajanům

⁵⁸⁵ Izolaci těchto vysídlenců zmiňují také němečtí výzkumníci, např. R. Schulze (1987:25,28), který píše mj. o zakázaném shromažďování.

⁵⁸⁶ R. Neubauer in: Schönhengster Jahrbuch 1973:125. Tyto údaje umožňují vytvořit velmi hrubý odhad o počtu vysídlenců, kterých v té době mohlo být 72 tisíc.

⁵⁸⁷ E. Hahnová (1999:133-4) upozorňuje, že německé publikace lze vnímat jako protičeskou propagandu, ale také jako historické dokumenty nebo snahu vyhnanců vyrovnat se se svým osudem. Autory těchto publikací jsou často lidé pocházející z venkovského prostředí s regionálním politickým vědomím, kteří často nechápali historické a politické souvislosti svých osudů a vystěhování bylo pro ně velkým traumatem.

přinést kousek vlasti ve formě vzpomínky.“ V této souvislosti zmiňuje také film o historii Hřebečska, který nechal spolek natočit.

Tři ze sedmi dotazovaných, kteří byli navštíveni doma, přinesli a ukazovali časopis. Význam časopisu ohodnotil pan A jednoduchým způsobem:

Es gibt einen Mitgliedsbeitrag und dann jeden Monat, bekommt man diese Zeitung. Und wir lesen da, wer wieder gestorben ist (pan A)⁵⁸⁸

Časopis však zřejmě nemá pro dotazované jen tento prozaický účel, jak dokládá téměř obřadní způsob s jeho zacházením. Tito dotazovaní měli doma také další knihy o Hřebečsku, pan C byl dokonce spoluautorem jedné knihy. Paní E mně jednu knihu darovala – vybrala publikaci o utrpení Němců v poválečných měsících. Informátoři vlastnili také nosiče s českou hudbou, české knihy nebo německé knihy o Čechách a českých osobnostech, např. pan D (sociální demokrat) knihu o Masarykovi.

7.4 Návraty do Hřebečska

a) První zmínky o návštěvách Hřebečska nacházíme v časopise Hřebečská vlast od počátku 60. let.⁵⁸⁹ v 70. letech jde již o celkem běžnou záležitost a v časopisech z 80. let můžeme číst zprávy o autobusových zájezdech.

Autoři se vyjadřují o Hřebečsku jako o celku, které jim připadá jako neradostná „země bez duše.“⁵⁹⁰ Tato charakteristika se v dalších letech výrazněji nemění. Později je vyjadřována lítost, že mezi obyvatelstvem je neznámý samotný název Hřebečsko.⁵⁹¹

Ve zprávách návštěvníků uváděných v časopisech či v ročenkách se v průběhu let objevují stále shodné motivy. Jde především o vyjadřování pocitů smutku a zděšení, ale i o „zvláštní pocity“, zmatek, méně často o jakousi „vnitřní

⁵⁸⁸ [Existuje členský příspěvek a pak člověk každý měsíc dostává časopis. Tam si přečteme, kdo zase umřel.] (pan A)

⁵⁸⁹ Je nutné připomenout, že před tímto obdobím byly návštěvy pro většinu Němců stěží možné vzhledem k překážkám, jako např. k nutnosti mít pozvání od Čecha. T. Staněk (1993:149-150) považuje za závažnou změnu ve vývoji česko – německých vztahů rok 1963, kdy bonnská vláda označila Mnichovskou dohodu za neplatnou. Následné uvolnění turistických styků se SRN a Rakouskem a zintenzivnění turistické výměny s NDR vedlo k častým návštěvám příbuzných a známých.

Také německý autor R. Hilf (1996:111) píše o návštěvách v 60. letech, při kterých již údajně chyběla nenávisť a které charakterizuje jako „opatrné sblížování, doprovázené trochou nedůvěry.“

⁵⁹⁰ K. Hübl, R. Pechhold in: Schönhengster Jahrbuch 1960:27

⁵⁹¹ např. I. Tielsch in: Schönhengster Jahrbuch 1993:74

radost.⁵⁹² Pocity smutku jsou vyjadřovány zejména při vzpomínce na rozpadlý rodný dům a pole zarostlá plevellem. Autoři jsou také těžce zasaženi změnami své vesnice.⁵⁹³ Někteří popisují svůj zmatek, neschopnost orientace a špatný pocit z cizí krajiny. Příkladem je líčení autora, který označil svou vesnici za „strašidelné zbytky“, proto hledal kapli jako záchytný známý bod. Tu však našel také napůl rozpadlou, proto se chtěl vydat do oblíbeného lesa. Nenašel však původní cestu a raději utekl do auta.⁵⁹⁴

Stereotypy ve vzpomínkách se objevují i při popisu českých obyvatel. Autoři většinou nepiší o nepřátelském přijetí, ale někdy litují, že jim nebyl umožněn přístup do rodného domu. Na české obyvatele je pohlíženo jako na cizorodý prvek, často dosti ubohý až politováníhodný. Zmiňován je smutný a jednotvárný život místních obyvatel, např. jejich práce v „kolchoze“ a stejné oblečení.⁵⁹⁵ Stejně oblečení a všeobecná šed' je častým motivem, který je však méně častý po roce 1989.

V období před rokem 1989 bývají popisovány i problémy na hranicích⁵⁹⁶ a je zde zřetelná fáze dlouhého připravování spojená s radami autorů, jak se mají návštěvníci ve vlasti chovat – např. podle F. Dornera si lidé ušetří zklamání, když se vydají na cestu bez nepřátelských postojů a přepjatých nadějí.⁵⁹⁷

Rok 1989 představuje pochopitelně velkou změnu. Ihned v roce 1990 se v časopise Hřebečská vlast objevují inzeráty na organizované jízdy do Čech, ale také fotografie, které pořídili jednotlivci. Je zřetelné, že návštěv se od této doby více účastnili také mladí lidé. Rok 1990 zřejmě naplňoval návštěvníky jistým optimismem - převažují totiž optimistické zprávy nad smutnými, zatímco v dalších letech je opět vyjadřován převážně smutek při pohledu na rodná sídla. Zpravidla se nepíše o nepřátelství Čechů, ale návštěva vlasti je stále vnímána jako určité riziko nejen pro duši návštěvníka, ale i pro jeho peněženku a majetek. Např. I.

⁵⁹² např. F. Ryschawy (1986:1) po příjezdu do Hřebečska zmiňuje zároveň „nepopsatelný pocit“, „vnitřní radost“ a „bolestné myšlenky.“

⁵⁹³ např. A. Leischner in: Schönhengster Jahrbuch 1973:99-101

⁵⁹⁴ F. Aichner in: Schönhengster Jahrbuch 1983:60, 61

⁵⁹⁵ Gedenkschrift zur 700. Jahrfeier Ober Heinzendorf und Pohler 1971:2

⁵⁹⁶ např. C. Haberhauer in: Schönhengster Jahrbuch 1976/118

⁵⁹⁷ F. Dorner in: Schönhengster Jahrbuch 1984:91

Tielsch při popisu své návštěvy vyjadřuje radost, že tentokrát nebylo jejich auto přes noc poškozeno jako minule.⁵⁹⁸

V současnosti mnozí hřebečtí Němci jezdí do vlasti pravidelně, zejména při příležitosti Česko – německých kulturních dnů, na kterých se podílí jejich spolek. Kromě toho byly pořádány i akce, které spolek neorganizoval.

b) Dotazovaným bylo v této souvislosti položeno několik otázek, na které ochotně odpovídali, avšak které byly v polovině případů doprovázeny emocemi (nezávisle na pohlaví, avšak v závislosti na rozsahu poničení původního majetku). Všichni informátoři Hřebečsko znovu navštívili, a to několikrát; nejméně jednu jízdu (ne však první) absolvovali s dětmi. Zmínky o prvních návštěvách pocházejí z 60. let – jedná se o jakési „průzkumné výpravy“ jednotlivců z jejich vlastního zájmu. Např. pan L mluvil o své obchodní návštěvě tehdejšího Československa v roce 1969, kdy se vydal také do Hřebečska. Od té doby tam prý jezdil pravidelně. Pan D vzpomínal, že se museli v 60. letech „ohlásit“. V 70. a 80. letech došlo ke zintenzivnění návštěv a k jejich podpoře ze strany organizací vysídlenců.

Ze vzpomínek informátorů je zřejmé, jakou obrovskou změnou na osobní rovině byl rok 1989. Čtyři dotazovaní se do Hřebečska vydali až po této změně a od té doby navštívili Hřebečsko již několikrát, např. pan J zorganizoval prý i několik zájezdů. Tito dotazovaní nepocházeli z rodin zemědělců – zemědělci byli naopak mezi prvními, kteří znovu chtěli vidět rodný kraj.

Jaká zásadní změna proběhla ve vědomí některých lidí, ilustruje příklad paní G. Paní G vyprávěla o své matce a o sobě, že se zapřísažaly, že nikdy do Československa nepojedou, podle vlastních slov byla paní G „strašně uražená.“ Když však v roce 1990 odjela patronátní rada spolku do Čech, paní G se po dlouhém přemýšlení připojila, od té doby Hřebečsko mnohokrát navštívila, provázela německé výlety a dokonce se v pokročilém věku začala učit česky. Matka paní G se prý částečně zapojila do jejich kroužku češtiny a nakonec vyjádřila přání jet do Hřebečska, ale „bylo vedro a jí bylo 89 let...“

Všichni dotazovaní navštívili rodnou obec, často také jezdili po okolí nebo se vydali do Prahy. Dva informátoři (pan A, C) nejdříve zmínili město, ze kterého nepocházeli, ale zřejmě do něj jezdí nyní. Na rozdíl od literatury nezdůrazňovali dotazovaní bloudění a zmatek, spíše zvláštní pocity:

⁵⁹⁸ I. Tielsch in: Schönhengster Jahrbuch 1993:72

1) Ich hatte ein Gefühl: da hast du den richtigen Boden unter den Füßen. Es war ganz komisch. Ich habe an nichts gedacht dabei. Aber ich hatte das Gefühl: jetzt bist du hier richtig. Ich bin dort drüber gegangen wie gar nieregends. Es war komisch. Jetzt inzwischen ist es auch anders, aber ich fühl mich sehr angebunden. Ich fühl mich dort noch zu Hause. Muss ich sagen, ja. (paní G)⁵⁹⁹

2) Ich bin 67, aber da spür ich immer ein bestimmtes Trübel, das ist eine Situation, die ich nicht verbal sagen kann, ich hab irgendwo... ich heule nicht, ich lache nicht, aber ich hab irgendwo ein einzigartiges Gefühl und ich bedaure es so wahnsinnig, dass ich nicht mehr meinen Vater oder Mutter neben mich hab, damit ich fragen stellen kann, die mich interessieren, aber niemand da ist, der mir sie beantwortet (pan L, vystěhován jako malé dítě)⁶⁰⁰

Také pan C popisoval, jak chodí sám ulicemi města a fotografuje. Informátoři pocházející z vesnic se zmiňují spíše o rodném domě. Vzpomínka na původní domov je doprovázena těmito tématy: zahrada, květiny (pan C, A, paní I), rodinná firma (pan C), nábytek a zařízení domácnosti (pan L, J, paní B, G). Vzpomínka na ztrátu a změny domova je pro informátory podobně jako pro autory článků spojena se silnými dojmy, obvykle s bolestí, smutkem až zděšením. Pan L vyjadřoval trojí zděšení: při pohledu, jak „primitivně“ žili, také při pohledu do místnosti, ve které se prý nic nezměnilo (rovněž pan J) a při pohledu na celkový stav domu, který mu chtěl nynější majitel prodat. Emotivní prožívání tohoto tématu dokládají výroky doprovázené dlouhými pauzami a povzdechy:

1) (ticho. vzdychá, plačtivě). Das tut heut noch weh. (ticho. pomalu, smutně) Wissen Sie... man hat das gewusst, dass des alles weg ist. Aber, wenn's man das sieht, ist es anders. Es tut sehr weh. Wir hatten sehr viele Obstbäume... (plačtivě) Wir haben unseren Söhnen immer erzählt, von den Obstbäumen, was des für Äpfel waren und Kirsche usw. Und dann kamen wir hin mit unseren Söhnen und die Bäume waren alle weg. Es hat noch mal weh getan (paní I)⁶⁰¹

⁵⁹⁹ [Tam jsem měla pocit: tady máš tu správnou půdu pod nohama. Bylo to komické. Na nic jsem přitom nemyslela. Ale měla jsem pocit: teď jseš tady správně. Chodila jsem tam jako nikde. Komické. Ale teď mezitím je to také jinak, ale já se cítím hodně svázaná. Já se tam ještě cítím doma. To musím říct, jo.] (paní G)

⁶⁰⁰ [Je mně 67, ale vždycky cítím určitý neklid (?), to nemůžu slovy vyjádřit, já mám někde... já nebrečím, nesměju se, ale mám někde jedinečný pocit a hrozně lituju, že vedle sebe nemám otce a matku, abych se jich mohl ptát na otázky, co mě zajímají, ale není tam nikdo, kdo by mně je zodpověděl.] (pan L)

⁶⁰¹ (ticho. vzdychá). [To ještě bolí. (ticho. pomalu, smutně) Víte... my jsme věděli, že je všechno pryč. Ale, když to pak člověk vidí, je to jinak. Moc to bolí. Měli jsme hodně ovocných stromů... (plačtivě) Vyprávěli jsme synům o těch ovocných stromech, jaké tam byly jablka a třešně atd. a pak jsme tam přišli s našimi syny a ty stromy byly všechny pryč. To bolelo ještě jednou...] (paní I)

2) (mlčí, vzdychá). [Das schmerzt ein bisschen. Doch, wie alles war... War ein schöner Zaun, Garten, Gemüsegarten und alles, beim Bauernhof, des ist alles weg, ja. So Kolchoze, wie soll ich sagen, keine Bauernhöfe mehr, sondern alles... Da fährt der Traktor, von der einen Strasse zu anderen... (pan A)⁶⁰²

Všichni dotazovaní chtěli vidět svůj rodný dům, devět z nich ho navštívilo (nebo jeho ruiny). Jiní dotazovaní se buď neodvážili vstoupit (pan F, J), nebo byli vykázáni (rodina pana D – antifašisty!), případně se zmínili o svých příbuzných, kteří byli také vykázáni. Při příležitosti návštěv je také někdy hodnoceno chování Čechů, které vyznívá neutrálně. Ve dvou případech je hodnoceno pozitivně a je doprovázeno vzpomínkou na dobré jídlo, které návštěvníci dostali (pan H, pan J). V případě vykázání je hodnocení spojeno s postavou starší paní, která se snaží vyjít Němcům vstříc:

1) Sie haben ein schönes neues Dach draufgemacht, Zaun, und meine Schwester wollte letztes Jahr ein Besuch machen, dort, hatte sich vorher angemeldet, und die Frau hat gesagt: Herzlich willkommen, und als sie dann vor dem Haus gestanden war, ihr Mann (...?...) rauf und er hat sie ausgewiesen (pan D)⁶⁰³

2) Sie hat angeklopft, geläutet, hat gesagt, sie hat gesagt, dass sie in diesem Haus geboren ist, dass sie als Deutsche vertrieben wurde, dass sie gerne in dieses Haus gehen wollte, hat die junge Frau sie fortgejagt. Aber hinter musste eine ältere Dame gewesen sein, die hat gesagt: „du, du hast da gewohnt? Dann darfst du rein.“ (pan J)⁶⁰⁴

V souvislosti s chováním Čechů zazněla také zmínka pana J, že byl při své návštěvě vlasti okraden; neměla však charakter stížnosti nebo vyčítetek. Nynější obyvatelé nejsou dotazovanými vnímáni již jako jednotvárná šedá masa, ale opět se v jednom případě objevila tendence litovat je:

Wir waren damals eigentlich dem Schicksal dankbar, dass wir nicht das Martyrium, das selbst die Tschechen durchstehen mussten, nicht durchgehen mussten. Damals waren wir schon wieder was. (pan D, sociální demokrat)⁶⁰⁵

⁶⁰² (mlčí, vzdychá) [To trošku bolí. Jaké to tam bylo... Byl tam hezký plot, zahrada, zelenina. U statku. Teď je všechno pryč. Tak kolchozy nebo jak to mám říct, už žádné statky, ale všechno... Tady jede traktor, z jedné ulice do druhé...] (pan A)

⁶⁰³ [Udělali tam pěknou novou střechu, plot, a moje sestra tam chtěla minulý rok jít na návštěvu, předtím se ohlásila, ta paní řekla: srdečně vítáme, a když stála před domem, objevil (?) se její muž a ten ji vykázal.] (pan D)

⁶⁰⁴ [Zaklepala, zazvonila, řekla, že se tady narodila, že byla jako Němka vyhnána, a že by ráda do toho domu, a ta mladá žena ji vyhnala. Ale vzadu musela být nějaká starší dáma, a ta řekla: „ty, tys tu bydlela? Tak můžeš jít dál.“] (pan J)

⁶⁰⁵ [My jsme byli tenkrát vlastně vděční osudu, že jsme nemuseli prožít toto martyrium, kterým sami Češi museli projít v komunismu. Tenkrát jsme byli už zase někdo.] (pan D)

Přesto se u jednoho informátora objevil výraz „je to šedé“ v souvislosti s celým krajem (pan J). Tento fakt vnímá pan J jako důvod, proč by již nechtěl v Hřebečsku žít. Podobného názoru jsou i ostatní informátoři (viz kapitola Hodnocení současné situace). Vzpomínka na původní vlast je spojena především s lidmi, takže dnešní vnímání Hřebečska se podobá výše uvedenému výrazu z literatury – „země bez duše,“ která zároveň existuje a neexistuje. Paní I a pan H vyjadřovali lítost, že Hřebečsko existuje jen z německého pohledu:

Des wollte ich hören. Nur aus deutscher Sicht. Aber das ist ihr Land, aber Schönhengstgau, diese Sprachinsel, ist hinfällig geworden, oder gibt's nimmer. So war's. *Ja, die Deutschen sind nicht mehr dort und somit ist die Sprachinsel verloren, es wird andere Sprache gesprochen (paní I, pan H)*⁶⁰⁶

Změny ve vzhledu obcí a v celém Hřebečsku vnímají dotazovaní jako tak závažné, že znemožňují návrat do vlasti. (Autoři publikací o svém návratu zpravidla vůbec nepíší.) U dotazovaných se ale projevila touha mít „kus vlasti doma.“ Jedná se zpravidla o fotografování nebo nákupy knih, ve dvou případech dotazovaní zmínili přivážení předmětů. Paní B si z návštěvy Hřebečska přivezla kousek kachle ze svých starých kamen, pan J dokonce nádobu s hlínou, kterou chce mít na svém hrobě v Německu.

8. Současná situace

8.1 Hodnocení změn po roce 1989 a aktuální situace

a) Rok 1989 znamenal obrovský předěl v česko – německých vztazích. Z významných událostí od roku 1989 je třeba jmenovat omluvu prezidenta Havla za odsun Němců a jeho návštěvu Německa na počátku roku 1990, dále podpis Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z roku 1992 a Česko – německé deklarace z roku 1997, kde bylo mj. použito termínů „vyhánění a nucené vysídlení.“ Došlo také k rozvoji rozsáhlé spolupráce na regionální úrovni, např. v rámci tzv. euroregionů.

Změny po roce 1989 se pochopitelně dotkly i hřebečských Němců a vedly zřejmě i k názorovým proměnám, jak je možné sledovat na publikační činnosti. Zde existují viditelné změny v prezentovaných člancích, ačkoliv autoři mnohdy

⁶⁰⁶ [To jsem chtěl slyšet. Jen z německého pohledu. Ale to je vaše země, ale Hřebečsko, tento jazykový ostrov, padlo, už není, tak to bylo. *Ano, Němci tam již nejsou, tak ten jazykový ostrov zanikl, mluví se tam jinou řečí.*] (paní I, pan H)

zůstávají stejní. Tyto obraty jsou zřetelné zejména v roce 1990, kdy je většina článků poměrně optimistických a vstřícných. Naděje jsou spojeny především s omluvou a politikou prezidenta Havla, s otevřením hranic a s rozhovory s českou stranou. Je vyjadřována především naděje na usmíření; iluze ohledně vrácení majetku či odškodnění se téměř neobjevují.

V roce 1990 se vydala na oficiální návštěvu bývalé vlasti patronátní rada Hřebečského vlasteneckého spolku. Této návštěvě je věnován úvodní článek v Hřebečské vlasti 8/1990. Je zde vyjadřována radost, že změna politických poměrů umožnila tuto návštěvu a také rozhovory s českými starosty; zmiňován je i bezproblémový přejezd hranic v kontrastu s minulými zkušenostmi. Článek je poměrně optimistický a je vyjadřována naděje na spolupráci, která se týká i zpráv o rozhovorech Sudetoněmeckého krajanského sdružení s českou vládou.

V pozdější době je oceňován zejména prezident Havel, zároveň je však vyjadřováno zklamání nad celkovou politickou situací. Např. představitel hřebečského spolku uvádí, že „ostatní významní politici myslí jinak“.⁶⁰⁷ Negativní hodnocení je spojeno především s oficiální politikou a je namířeno více vůči německým politikům nežli vůči českým, kde byl kritizován především M. Zeman.⁶⁰⁸ V časopise Hřebečská vlast je uveřejněn článek, kde si mluvčí Sudetoněmeckého krajanského sdružení stěžuje na přehlížení ze strany německých politiků a chápání „vyhnanců“ jako „okrajové skupiny.“⁶⁰⁹ V tomto duchu píší i hřebečtí autoři.

Kromě této mezinárodní úrovně si autoři všímají i událostí na regionální úrovni – jedná se o pozitivní hodnocení v oblasti navazování přátelských vztahů a různých německo - českých iniciativ. Příkladem je odhalení pamětní desky německým obětem incidentu v Městečku Trnávce. Ve článku o této události vyjadřuje autor potěšení, že Češi a Němci „si zase podají ruku a mluví spolu“.⁶¹⁰ Je také oceňována vzájemná spolupráce s českými městy a starosty.

⁶⁰⁷ K. Balzer (1992:255). Podobně i německý autor R. Hilf (1996:9, 142) oceňuje prezidenta Havla, avšak kritizuje politiku „tlusté čáry“ za minulostí.

⁶⁰⁸ Např. Schönhengster Heimat 9/2004 (článek o vlasteneckém dni). E. Hahnová (1999:124) spojuje neochotu české strany jednat o sudetoněmeckých záležitostech s problémem české národní identity, historického vědomí a právního cítění, nikoliv s reakcí na politické požadavky.

⁶⁰⁹ J. Böhm in: Schönhengster Heimat 1/2005:2

⁶¹⁰ W. Strick in: Schönhengster Jahrbuch 2001:113

Nová etapa ve vzájemných vztazích nastala v roce 1992, kdy bylo po oboustranných jednáních založeno Centrum česko – německého porozumění v Moravské Třebové. V časopise Hřebečská vlast nacházíme také články o Česko – německých kulturních dnech, o německých mších a o příspěvcích hřebečských Němců na restaurování církevních památek v jejich bývalých obcích. Autoři však někdy negativně vnímají očekávání Čechů, že vysídlenci budou přispívat na restaurování kostelů.⁶¹¹

Autoři také uvádějí své požadavky v oblasti legislativy, za kterými je zřetelná snaha o uznání odsunu jako bezpráví.⁶¹² Např. podle A. Langer je nejdůležitějšími požadavky svoboda usazení ve staré vlasti⁶¹³ a odškodnění za zanechaný majetek.⁶¹⁴ Obzvláště důležitá je oprava „nesprávných historických představ,“ které nejsou příliš specifikovány.⁶¹⁵ Také pro Hřebečský vlastenecký spolek je důležitá diskuse o „dějinách na půdě historické pravdy“ (viz níže). Podle autora článku je proto nutné udržovat kontakty s českou stranou: „Wie wollen wir das Andenken auf unsere Kultur erhalten und die Geschichte auf den Boden der historischen Wahrheit immer wieder aufs neue erörtern, wenn wir gerade in der heutigen Tschechischen Republik nicht mit aller Deutlichkeit präsent sind?“⁶¹⁶ Tento postoj však není vlastní všem členům spolku, neboť se zároveň objevují hlasy kritizující přílišnou spolupráci s Čechy.

b) Hodnocení změn po roce 1989 se u dotazovaných značně liší. Dva z dotazovaných dokonce zprvu ani nechápali, o jakých změnách má být řeč. (paní

⁶¹¹ např. Schönhengster Jahrbuch 2005:167

⁶¹² Podle E. Hahnové (1999:41) je snaha o uznání tehdejšího osudu jako bezpráví silnějším pojtkem členů než jejich příslušnost k tzv. sudetoněmecké národnostní skupině. R. Hilf (1996:137) spojuje tuto snahu se zraněným právním vědomím a vůbec prý nejde o požadavky návratu, kterých se však nemohou sudetští Němci oficiálně zříci, neboť by tím uznali odsun. (s.160) „Hluboce zraněné právní vědomí“ znemožňuje uznání vlastních chyb a omylů. (s.147)

⁶¹³ Podle německého autora A. Götze (in: Češi a Němci 2001:225) je ústředním požadavkem „právo na domov.“

⁶¹⁴ Také podle R. Hilfa (1996:161) je majetková otázka nedořešena. Autor dokonce označuje konfiskaci majetku za stejnou loupež, jako byla německá arizace židovského majetku.

⁶¹⁵ A. Langer in: Schönhengster Jahrbuch 1994:48

⁶¹⁶ Schönhengster Heimat 10/2004:2. „Jak chceme zachovat upomínku na naši kulturu a stále novým způsobem diskutovat o historii na půdě historické pravdy, když nejsme se všim zřetelem přítomni právě v dnešní České republice?“

G, pan J). Podle pana J se „pro nás nic nezměnilo“ – pan J však měl zřejmě na mysli porevoluční situaci v Německu, nikoli v Čechách. Opakem jsou výpovědi pana F (řadový člen spolku), který toto období vnímá jako přelom, zmiňuje množství změn a zdůrazňuje, „že se uznalo, že nebylo správné vše, co se odehrálo.“ Také pan L (předseda spolku) chápe rok 1989 jako významnou změnu, kterou takto hodnotí:

Ja, sehr positiv, die hat uns ja die Wege geöffnet, die wir heute gehen können. Wir waren ein bisschen zu euphorisch. Wir haben geglaubt, es kann noch besser werden, als es geworden ist.⁶¹⁷

Předseda spolku se také zmínil o centru v Moravské Třebové a tvrdil, že postavili „nádherný most mezi Göppingenem a Moravskou Třebovou.“ Vysvětloval také diskusi o „historické pravdě“, která by měla být spojena s revizí českých i německých učebnic. (Na české straně kritizuje tezi o odsunu jako spravedlivé odplatě německým agresorům, na německé straně zatlačování nacistické minulosti do pozadí.)

Ostatní dotazovaní spojovali změnu s odlišnými tématy, např. jeden informátor na ni nahlížel z politického hlediska a označil ji za situaci, ve kterou již nevěřil (pan D, sociální demokrat), jiný ji spojoval se svobodou, kontakty a možností porozumění (pan K, pův. zemědělec). Dalším tématem byly porevoluční návštěvy Hřebečska (paní G) nebo majetkové otázky (paní I, pan H – pův. zemědělské rodiny) spojené s neochotnými odpověďmi, kdy dotazovaní označili změnu za „choulostivé téma.“ Lze říci, že ochota mluvit o porevolučních změnách se snižovala u osob, které před válkou podporovaly většinový politický proud nebo u osob, které se cítí hodně poškozené ztrátou svého majetku.

O oblasti politiky pochopitelně nejvíce mluvil předseda spolku, který si stěžoval především na české i německé politiky. U českých politiků šlo podobně jako v případě literatury o M. Zemana a jeho výroky vůči sudetským Němcům, zmíněn byl i V. Špidla. V případě německých politiků zazněla ostrá kritika ministra Fischera a kancléře Schrödera, kteří prý neví nic o minulosti. Předseda dává do protikladu oblast vrcholové politiky a oblast spolupráce na nižších úrovních, kterou hodnotí velmi pozitivně. Také pan C (funkcionář spolku) si stěžoval na „blbě politiky,“ avšak oceňoval spolupráci se starosty českých měst.

⁶¹⁷ [Ano, velice pozitivně, to nám otevřelo cesty, po kterých dnes můžeme jít. Byli jsme trošku moc euphoričtí. Mysleli jsme si, že to bude ještě trochu lepší, než jak to bylo.]

Ostatní dotazovaní o oblasti politiky nemluvili, zmínili se ale o svých požadavcích. Všichni převedli své požadavky do moralistické roviny, takže zahrnují jakousi morální satisfakci nebo alespoň gesto, například omluvy (nikoli ale dvousměrné) jak dokládají tyto příklady:

1) Das erwarten wir von den Tschechen. Dass sie mehr innere Überzeugung haben, das es nicht ganz richtig war. Des hätten nicht Recht. Dass war böse, was man gemacht hat. Die Kriegsende... dort kann man viel entschuldigen. Aber es kamen nicht Entschuldigungen. (pan J)⁶¹⁸

2) Niemand von uns, kaum jemand, erwartet, dass man eine Entschädigung bekommt. Aber jeder, jeder Einzelne würde sich wahnsinnig darüber freuen, über nur eine Geste. Das ist unser politisches Ziel, dass wir einen Dialog führen können, miteinander reden können, dass wir sagen können: lasst uns die Vergangenheit aufarbeiten (pan L)⁶¹⁹

Zmíněn byl také požadavek distancovat se od tzv. Benešových dekretů (pan L) a požadavek spravedlnosti, který je spojován s uznáním českého podílu viny nebo omylů (pan H, J, syn pana K), uznáním bezpráví odsunu (pan J) nebo s potrestáním českých partyzánů (paní G). Požadavky se zpravidla netýkají „práva na domov“ ani bývalého majetku. Důvodem není jen prostý fakt, že tento majetek v některých případech již neexistuje, neboť o svůj majetek údajně neusilují ani dotazovaní, jejichž vlastnictví zůstalo alespoň částečně zachováno. Pouze manželé paní I a pan H se očividně nesmířili se ztrátou majetku a zmínili se o seznamu, na kterém mají majetek sepsán. Převládaly však odpovědi tohoto charakteru:

1) Wir wollen kein Geld, wir wollen die Häuser nicht mehr, wir wollen gar... Wir haben uns hier neu etabliert, wir wollen nicht einmal zurück. Wer wollte auch zurück gehen (pan L)⁶²⁰

2) Wenn wir wieder das kriegen, was haben, allein... was sollen wir da? Was sollen wir... wir haben nix davon (pan C)⁶²¹

⁶¹⁸ Žádný z dotazovaných si sám nevzpomněl na omluvu prezidenta Havla z prosince 1989. Tuto událost zaznamenal německý autor F. Seibt (1996:381), který kritizuje Sudetoněmecké krajanské sdružení, že se této výzvy nechopilo, na rozdíl od německého prezidenta. Podle autora sdružení promeškalo historickou šanci a samo se diskvalifikovalo jako partner pro dialog. V kontrastu s oceněním snah V. Havla kritizuje Seibt veřejný dialog, který prý v obou zemích zasáhl jen okruh vlastního utrpení národního. (s. 374)

[To očekáváme od Čechů. Aby měli víc vnitřního přesvědčení, že to nebylo správné. Že nemuseli mít pravdu. Že bylo zlé, co udělali. Konec války... tam je toho mnoho pro omluvy. Ale nepřišly omluvy.] (pan J)

⁶¹⁹ [Nikdo z nás, sotva kdo, očekává, že dostane odškodnění. Ale každý, každý jednotlivec by měl strašlivou radost jenom z nějakého gesta. To je náš politický cíl, abychom vedli dialog, abychom mohli spolu hovořit a abychom mohli říct: nechte nás zpracovat minulost.] (pan L)

⁶²⁰ [My nechceme žádné peníze, my nechceme domy, my nechceme vůbec... My jsme se tady nově etablovali, my nechceme ani zpět. Kdo by také měl jít zpět?] (pan L)

Dotazovaní podobně jako literatura nevyjadřovali příliš optimismu a nadějí spojených s jakýmkoli odškodněním, navrácením majetku nebo návratem do vlasti. Obecné hodnocení změn po roce 1989 je spojeno s řadou témat a zdá se, že pro většinu dotazovaných není toto období nějakým velkým přelomem. Je ale nutné poznamenat, že se na rok 1989 dívají s odstupem patnácti let, během kterých mohly být zklamány některé jejich naděje. Je těžké odlišit tehdejší a dnešní časovou rovinu, ale některé skutečnosti vypovídají o tom, že změny v oblasti politiky v dané době do značné míry zasáhly dotazované v osobní oblasti a vedly ke změnám v oblasti vědomí. Jedná se zejména o případ paní G (viz předchozí kapitola) a dalších osob, které začaly do Hřebečska jezdit až po roce 1989; také o vyjadřování vyšší míry vstřícnosti a o snahu o navázání přátelských kontaktů.

Šest dotazovaných začalo mluvit i obecně o česko – německém vztahu, který zpravidla příliš nehodnotili, ale především upozorňovali na jeho nedostatky. Jedná se o již zmíněnou oblast vrcholové politiky, ale i o vzájemné vztahy. Zde dokonce zazněla kritika do vlastních řad (v jednom případě spojená s ospravedlňováním) kterou uvedly ženy:

1) Es gibt Deutsche, die es nicht wollen, die Versöhnung.⁶²² Die jungen Leute können sich möglich versöhnen, aber die alten... Damit sie sich mindestens verständigen könnten und davon sprechen könnten, was passiert ist. Jeder sagt, was er erlebt hat, und dann wird man... dann wird man sehen, man muss davon sprechen. Was schlimm war, was gut war, sonst kommen wir nicht zusammen, wenn wir nicht sprechen, wenn wir nur schimpfen. (paní E, pův. rodina křesťanských sociálů)⁶²³

2) Ja, es gibt Leute, die haben wirklich einen Hass. Also... sie sprechen des auch richtig deutlich aus. Weil ihnen Unrecht geschehen ist. Es ist allen Unrecht geschehen, geschehen ist.. (paní I, pův. většinový politický proud)⁶²⁴

⁶²¹ [Kdybychom zase dostali to, co jsme měli... Co bychom tam dělali? Co bychom... nemáme z toho nic.] (pan C)

⁶²² Podle pana J je předseda Hřebečského spolku až moc smířlivý.

⁶²³ [Jsou Němci, kteří to nechtějí, smíření. Mladí lidé se možná smíří, ale staří... Aby se mohli alespoň domluvit a mohli mluvit o tom, co se stalo. Každý řekne, co prožil, a pak se.. pak se uvidí, musí se o tom bavit. Co bylo špatné, co bylo dobré, jinak se nesejdeme, když nemluvíme, když jenom nadáváme.] (paní E)

⁶²⁴ Srov. výpověď pana J: „Ano, a když to budete psát... prosím opravdově. A ne o nenávisti, ta už u nás není.“ „Psát opravdově“ je tedy složitější, než se pan J domnívá.

[Ano, jsou lidé, kteří skutečně mají nenávist. Tak... oni to také skutečně zřetelně dávají najevo. Protože se jim stalo bezpráví. Všem se stalo bezpráví, stalo...] (paní I)

„Bezpráví“ a jiné stíny minulosti představují omezení v kvalitním česko – německém vztahu. Zmíněna je například kolektivní vina Němců, která je tím, „co nás rozčiluje,“ (pan J) nebo odpovědnost za zlo zaměřená jen na německou stranu (pan H). U všech dotazovaných se ale zdá, že jsou se ztrátami do značné míry vyrovnáni. Podle pana D jsou vyhnanci již „smířenější s údělem“, podle pana K se nemusí Češi Němců bát, neboť jsou již „integrováni.“ Také pan C, který si dlouze stěžoval na ztrátu svého majetku, se prý nemůže na nikoho zlobit, neboť „ti za to nemůžou.“ Oproštění od kolektivní viny bylo zmíněno v souvislosti s českou i německou stranou, jak dokazují následující výroky:

1) Ich lebe heute und was geht mich die Vergangenheit an? Ich kann nicht dafür, dass so was passiert ist, ja? Man kann ja nicht, so zu sagen, für des Kollektiv. Einer für alle, alle für einen, das kann man... nicht machen. Früher, der Bundeskanzler Helmut Kohl den Satz geprägt hat: „die Gnade der späteren Geburt.“ Er kann nichts dafür, was vor seiner Zeit passiert ist. Und so auch die jungen Leute in Tschechien.] (paní I)⁶²⁵

2) Ich kann nichts dafür, dass der Hitler 50 Millionen Menschen getötet hat. Direkt oder indirekt. Und der Bürgermeister von Mährisch Trübau oder von Zwittau kann nichts dafür, dass wir vertrieben wurden. Aber ich sage immer wieder: die beiden Seiten haben die Verpflichtung, die Geschichte irgendwie aufzuarbeiten. (pan L)⁶²⁶

Čtyři dotazovaní při pohledu na minulé události dokonce vyjadřovali spokojenost, především proto, že nemuseli zůstat v tehdejší Československu. Byly zmíněny záporné aspekty komunistického hospodářství (pan D,H). Paní E spojila představu o životě v Československu se slovem „hrůza.“ „Vyhnaní“ je v jednom případě vnímáno jako počátek hospodářských problémů, takže Češi „potrestali sami sebe.“ (pan D, soc. demokrat). Příkladem pozdějšího ocenění „vyhnaní“ je vyprávění pana C:

Ich hab dem tschechischen Bürgermeister gesagt: Já jsem teď rád, že jste nás vyhnali. Verstehst du. Ich bin jetzt froh, dass ihr uns rausgeschmissen habt. Da hat er blöd geschaut und gefragt: Proč? Warum? Ich hab gesagt: wissen sie, wenn wir da gewesen wären, ihr seid unter den Russen, habt nix zu sagen. Kommunisten. Wenn wir da gewesen wären, wären wir noch unter euch gewesen. Und hier in Deutschland hat man sich

⁶²⁵ [Já žiju dneska a jak se mě týká minulost? Já nemůžu za to, že se něco takového stalo, ano? Člověk nemůže, takříkajíc, za kolektiv. Jeden za všechny, všichni za jednoho, to se nedá.. dělat. Dříve, spolkový kancléř Helmut Kohl razil větu: „Milost pozdějšího narození“. Tedy, on nemůže za to, co se stalo před jeho dobou. A tak také ti mladí lidé v Čechách.] (paní I)

⁶²⁶ [Já nemůžu za to, že Hitler zabil 50 milionů lidí. Přímou nebo nepřímou. A starosta z Moravské Třebové nebo ze Svitav nemůže za to, že jsme byli vyhnaní. Ale pořád říkám: obě strany mají povinnost, nějak zpracovat historii.] (pan L)

wieder erapplet (?), wir haben uns wieder aufgemacht. Wir haben Beruf wieder, wir haben Kinder, wir konnten deutsch reden, wir konnten miteinander sprechen, und das ist uns das wichtigste. (pan C)⁶²⁷

Nejen minulé, ale i současné chování Čechů bylo v jednom případě vnímáno jako velká zátěž pro vzájemný vztah. Panu J ani tak nevadilo, že byl okraden, jako spíše „česká napřažená ruka,“ tj. očekávání darů na renovaci zničených památek. Pan J prý rád Čechům podá ruku „když je to upřímné.“

Ačkoli naděje dotazovaných ohledně odškodnění nebo jiné satisfakce se jeví jako většinou vyhaslé, zůstává u některých dotazovaných naděje na zlepšení vzájemných vztahů, která by mohla být spojena s Evropskou unií – pan L mluvil o „bratrských národech, nejen skrz Evropskou unii“ a paní E viděla možnost spojení v „Evropě“ a „hospodářství.“ Podle pana J „budeme v Evropě zase pohromadě“, i když se mu tato představa jeví jako „vlastně komická.“

8.2 Soudobé chápání pojmů „vlast“ a „domov“

a) Německý autor A. Götz považuje otázku vlasti za klíčový problém současné sebed projekce sudetských Němců. Podle autora nebylo Německo ještě dlouho po „útluku“ považováno za skutečnou vlast.⁶²⁸ V případě mnohých hřebečských autorů ale Německo není považováno za vlast ani v současnosti. Pojem „vlast“ [Heimat] je spojován především s rodným krajem; v případě Německa se volí spíše výrazy „druhá vlast,“ případně „Heimstatt“ – domovina: „Wir fanden unter deutschen Landsleuten nach und nach wieder eine eigene Heimstatt.“⁶²⁹ Označení „Vaterland“ [otčina, vlast] či „Mutterland“ [rodná země, vlast] se téměř nevyskytuje.

„Vlast“ je definována mnoha různými způsoby. Např. funkcionář hřebečského spolku⁶³⁰ do ní zahrnul nejen krajinu a rodný dům, ale také okruh známých a širší společenství. Podle autora všichni, kteří ještě vlast zažili, „se s ní také dnes cítí hluboce spojeni“, zatímco pro mladou generaci je již jen pojmem.

⁶²⁷ [Já jsem řekl českému starostovi: Já jsem teď rád, že jste nás vyhnali. Rozumíš. Jsem rád, že jste nás vyhodili. On se blbě díval a ptal se: proč? proč? Já jsem řekl: víte.. kdybychom tu byli.. Vy jste pod Rusy, nemůžete nic říct. Komunisti. Kdybychom tady byli, tak bychom byli ještě pod vámi. A tady v Německu, tady jsme se zase vypracovali, tady jsme zase povstali. Máme zase práci, máme děti, můžeme mluvit německy mezi sebou, a to je pro nás to nejdůležitější.](pan C)

⁶²⁸ A. Götz in: Češi a Němci 2001:224

⁶²⁹ A. Ruth 1988:9. [Našli jsme mezi německými krajany postupně vlastní domovinu.]

⁶³⁰ R. Neubauer in: Heimatbuch Ober – Heinzendorf 1977:160

Další autoři uvádí, že člověk se do své vlasti musí narodit, prožívá zde dětství a vztahy k prostoru a času, takže vlast je důležitá pro „správný rozvoj k celistvému člověku.“⁶³¹ Na jiném místě je zdůrazňováno, že vlast nezahrnuje jen půdu, krajinu a rodný dům, ale také lidi se svým charakterem a vztahy. Vlast prý stále žije, a to ve svých lidech.⁶³² Podle dalších autorů se spojení s vlastní vztahuje v první řadě na místo bydliště.⁶³³ Množství definic pojmu má ale často shodné prvky, kterými je vlast určována – lidé a rodný kraj, který ani nemusí být označen jako „Hřebečsko“⁶³⁴ a kterým není ani bývalé Československo nebo tzv. Sudety.

„Právo na vlast“ je odůvodňováno sedmisetletou kontinuitou německého osídlení a zvelebováním oblasti. Původní vzhled Hřebečska je popisován jako prales a pustina, kterou němečtí kolonisté přemění těžkou prací v kvetoucí zemi.⁶³⁵ „Právo na vlast“ je potvrzováno líčením těžké práce, utrpení a plnění povinností jako placení daní a obrana země. Protože kolonisté byli pozváni, vytvořili z pustiny úrodnou krajinu a přebírali ji podle práva a zákona z rukou předků, mají na toto dědictví nárok a proto „právo kolonistů je božské právo a právo musí zůstat právem.“⁶³⁶

Dnešní prezentace obrazu Hřebečska odráží situaci po roce 1938. V každém čísle časopisu Hřebečská vlast a také v mnoha dalších publikacích se čtenáři setkávají s mapkou Hřebečska, která zachycuje situaci po Mnichovské dohodě, takže zahrnuje i území, která původně k jazykovému ostrovu nepatřila. Základ dnešního obrazu vlasti tvoří různé symboly, které mají trvalou nebo

⁶³¹ Heimatbuch Zwittau 1974:5

⁶³² K.Hübl, R. Pechhold in:Schönhengster Jahrbuch 1960:27

⁶³³ F. Ryschawy 1986:1. Také německý autor F. Seibt (1996:345-6) uvádí, že vlastní je i důvěrně známé okolí fyzické i sociální.

⁶³⁴ Paní H z okrajové části Hřebečska, se kterou provedli rozhovor němečtí etnologové, vůbec neužívala název Hřebečsko, ale „Sudety.“ (H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989)

⁶³⁵ E. Hahnová (1999:304) zmiňuje německé pojetí, které chápe pronikání na východ jako kulturní misi, která pomohla překonat slabosti Slovanům. Také líčení hřebečských autorů se značně podobá pojetí kulturní mise. Autorka považuje národní mytologie za nezbytnou součást společenského vědomí (s.270).

⁶³⁶ Der Schönhengstgau 1962:17. Tato pojetí „práva na vlast“ se podobá tzv. „sudetoněmeckému katechismu“ uvedenému v knize německých autorů Hahnových (E. Hahnová, H. H. Hahn 2002:80-83). „Katechismus“ vycházel z teze o historických nárocích Němců na „Sudetské země.“ Hřebečtí autoři se ale kromě jednoho případu (G. Korkisch 1966:20) nepřiklánějí k tezi o „staré německé zemi“, a své právo odůvodňují plněním povinností a usilovnou prací.

dlouhodobou hodnotu. Proto se v publikacích hřebečských autorů často setkáváme se články o krajinných symbolech (záhadný rychnovský kopec, Křížový vrch...), o kostelích, kláštorech apod. Důležitým symbolem je také půda – proto se objevují i články o geologických výzkumech a v Hřebečském muzeu v Göppingenu jsou vystaveny ukázky hornin z Hřebečska. Zřejmě nejvýznamnějšími objekty jsou však statky jako symboly tradičního života v Hřebečsku. Tyto čtvercové stavby byly skutečně pro Hřebečsko typické a ještě dnes je možné se s nimi setkat, zpravidla však jako s ruinami. Jako další specifikum vlasti je popisován vzhled vesnic označovaných jako tzv. „Waldhufendörfer“, nebo „Reihenhufendörfer“ (jednalo se o formu řadových sídel). Regionální badatel E. Lehmann⁶³⁷ spatřoval zvláštnost Hřebečska právě ve vzhledu sídel - hřebečské obce byly prý charakteristické volným rozmístěním statků podél cest a potoků, čímž se odlišovaly od typických českých obcí návesního typu.

b) Chápání vlasti a domova u dotazovaných je složitou a nejednoznačnou záležitostí, někteří z nich tyto pojmy jen stěží vysvětlovali a typická byla dlouhá pauza, nežli odpověděli. Jednalo se zejména o výraz „Vaterland.“ Dotazovaní podobně jako literatura tento výraz zřejmě příliš neužívají, někteří se dokonce tvářili, jako by ho slyšeli poprvé a přemýšleli o jeho významu (pan D, H, paní E, I); ani výraz „Mutterland“ nebyl použit. Příkladem jsou manželé pan H a paní I, kteří takto vysvětlují rozdíl mezi „Heimat“ a „Vaterland“:

(přemýšlí, jako by slovo nikdy neslyšel) Also Vaterland...**Sagt ihr auch „Vaterland“?** Nein.*Nein. Ich habe von jemandem gehört „Vaterland.“*(...?...)*Wir verstehen nichts darunter. Vielleicht, wenn jemand in der Ferne ist, in anderm Erdeil oder so, dass man dann sagt mein Vaterland, ja... also des ist dann Deutschland, ja. Aber wir sprechen halt von unserer Heimat.* (pan H a paní I)⁶³⁸

Pan D dokonce uvedl, že žádný „Vaterland“ nemá. Ani odpověď pana C, že „Vaterland“ je tam, kde jsou Němci, není nijak přesně vymezující. Vztah k Německu je spíše vyjadřován slovy „wir sind da zu Hause“ – „jsme tady

⁶³⁷ in: Borkovcová M., Kuncová I. 2001:10

⁶³⁸ (přemýšlí, jako by slovo nikdy neslyšel) Tedy Vaterland...**Říkáte také „Vaterland“?**Ne. *Ne. Od někoho jsem slyšela „Vaterland“.*(...?...)*My pod tím nic nerozumíme.Možná, když je někdo moc daleko, v jiném světadíle, že pak řekne, moje otcina, ano...tak to je potom Německo, ano. Ale my zkrátka mluvíme o naší vlasti]* (pan H a paní I)

doma“.⁶³⁹ Ani výraz „doma“ však není jednoznačný a někdy se vztahuje k oběma bydlištěm.⁶⁴⁰ Příkladem je pan A, který pro Německo použil hodnocení „doma“ i „jako doma“ a domov zároveň spojuje s „užším lanškrounským krajem.“ Pan D řekl „trochu jsme doma tam“ a pan L považoval za svůj domov dvě hřebečská města. Výraz „Heimstatt“ [domovina] se na rozdíl od literatury vůbec neobjevil. Označení „vlast“ pro Německo použili tři informátoři - paní I a pan J („druhá vlast“) a paní E („nová vlast“). Ačkoli informátorům se v Německu líbí, devět z nich ho za vlast nepovažuje a stále se vztahuje k Hřebečsku, jak ilustruje výpověď pana L, který opustil Hřebečsko jako dítě, přesto má však k němu silný vztah:

Deutschland ist ein wunderschönes Land, das mir unwahrscheinlich(?) viel gegeben hat, aber... Natürlich ist es ein Stück Heimat. Aber es ist nicht das Land, wo ich mich gewurzelt fühle.⁶⁴¹

Samotná definice pojmu „vlast“ se podobala definicím z literatury – i zde má největší důležitost rodný kraj, lidé a vztahy. Nejčastější definice vlasti se podobala tomuto vzoru:

Heimat ist, wo Sie aufgewachsen sind, mit den Eltern, mit den Bekannten (pan C)⁶⁴²

Také pro ostatní dotazované je vlastní především to, kde se narodili a vyrostli. Nebylo ale dále specifikováno, zda se jedná o jejich obec nebo o širší vymezení, např. o Svitavsko, Hřebečsko, případně tzv. Sudety nebo snad celou republiku. Zdá se ale, že vymezení vlasti se podobně jako u autorů publikací týká pouze jejich rodné obce a jejího bližšího okolí. Dva informátoři toto území vymezili přesněji – pan A je „doma“ v „užším lanškrounském kraji“, pan J prohlásil za svou vlast dokonce město Svitavy. Pouze jediná dotazovaná (paní G) spojila svou vlast s Hřebečskem a paní I si vzpoměla na hřebečskou „vlasteneckou“ píseň Schönhengster Gaulied. Teze R. Jaworského o množství „sudetoněmeckých vlastiček“ (viz níže) nachází i zde své opodstatnění, neboť se ukazuje, že ani jednotlivé celky „Sudet“ nemusely být jednotlivci jako celky vnímány.

⁶³⁹ Paní, se kterou byl proveden rozhovor v roce 1989, se necítí v německé obci doma, ačkoli zde vybuodovala svůj majetek z ničeho. Rovněž její dcera, která opustila Hřebečsko jako šestileté dítě a je v Německu vdaná, se tam necítí doma. Informátorka tvrdí, že existuje jen jedna vlast, kterou se nikdy nemůže stát Německo. (H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989:196-7)

⁶⁴⁰ Německý autor A. Götz (in: Češi a Němci 2001:225) upozorňuje, že ačkoli se Německo stalo skutečným domovem, nikdy nebylo domovem z vlastního rozhodnutí.

⁶⁴¹ [Německo je nádherná země, která mně dala neskutečně moc, ale... Přirozeně je to také kus vlasti. Ale není to ta země, ve které cítím kořeny.]

⁶⁴² [Vlast je to, kde jste vyrostl, s rodiči, s příbuznými.] (pan C)

Dotazovaní podobně jako hřebečtí autoři vzpomínali na vlast v poněkud idealizované podobě, označovali své dětství za hezké a vztahy mezi lidmi za přátelské (týká se i vztahu k Čechům). Pan H se pokusil vysvětlit tuto idealizaci:

Und warum? Weil es die Jugend war, die schönste Zeit. Und da erinnert man sich immer... auch wenn's doch so schlecht war, war positiv, weil man jung war..⁶⁴³

Výpovědi tří dotazovaných jsou v rozporu s obrazem idylického života v Hřebečsku, který často předkládá literatura. Dva autoři těchto odpovědí pocházeli ze zemědělských rodin. Zmíněna je těžká práce v zemědělství, kde se pracovalo „od rána do večera“ (pan H) primitivní podmínky (paní I) a chudoba brodeckého jazykového ostrova (paní G).

1) Es waren in unserem Dorf nur Landwirtschaftler. Es gab absolut keine Industrie, war damals auch sehr... wie könnte man sagen... primitiv, kein elektrisches Licht, keine Bahnlinie... Keine Wasserleitung. Also... wirklich Not.

Aber... es war vor dem Krieg noch normal.

Ja, ja, des war der Standard, damals. Also Nachbardörfer, die hatten irgendwie schon... die Möglichkeit, elektrisches Strom zu bekommen, (...?...), und irgendwie ist es gemacht worden, aber bei uns war keine Industrie da, das Geld war knapp, und... Da war es so.] (paní I)⁶⁴⁴

2) Also, wie, ich habe schon gesagt, es waren Frauen, die zum Taglohn gekom'n sind, in der Ernte war es alles Handarbeit in der Landwirtschaft, bei uns ist viel Flax angebaut worden, das war alles sowieso nur Handarbeit... Für die Männer... waren Dachdecker, die habm nur im Sommer arbeit, hatten paar Ziegen in Stall, oder Kuh in Stall, damit haben die überlebt, ich frag mich manchmal heute, wie habm manche Familie des überlebt. (pan H)⁶⁴⁵

Symboly vlasti jsou poněkud odlišné než v případě hřebečských autorů. Dotazovaní, kteří byli navštíveni v domácnosti, většinou ukazovali několik fotografií, na kterých se opakovaly pouze tyto motivy: statek (dům), rodina, škola. Zatímco obraz Hřebečska v publikacích je symbolizován krajinnými monumenty a

⁶⁴³ [A proč? Protože to bylo mládí, nejhezčí čas. A to si pak člověk pořád vzpomíná... i když to bylo třeba moc špatné, bylo to pozitivní, protože jsme byli mladí (pan H)]

⁶⁴⁴ [V naší vesnici byli jen zemědělci. Nebyl tam žádný průmysl, bylo to tehdy ... jak to říci... primitivní, žádné elektrické světlo, žádná trať... Žádný vodovod. Tedy...skutečně nouze. **Ale... to bylo před válkou ještě normální.** Ano, ano, to byl tehdy standard. Sousední vesnice, ty už měly... nějak možnost, dostat elektrický proud, (...?...), a nějak se to udělalo, ale u nás nebyl žádný průmysl, peníze byly skrovné, a... To bylo tak...]

⁶⁴⁵ [Tedy, jak už jsem řekl, byly ženy, které žily z denního platu, ve žních to byla všechno ruční práce v zemědělství, u nás se hodně pěstoval len, to byla stejně všechno ruční práce... Pro muže... byli pokrývači, ti měli práci jen v létě, měli ve chlévě kozu nebo krávu, z toho přežívali, já se dnes někdy ptám, jak to mnohé rodiny přežily.] (pan H)

význačnými stavbami, vzpomínky dotazovaných se přirozeně dotýkají mnohem více lokálních symbolů a komunity známých.

Shoda s články hřebečských autorů panuje v chápání významné role „lidí“ pro vlast, tj. německy mluvících osob a komunity starých známých, kdy dochází téměř ke ztotožnění vlasti s lidmi ze sousedství. Jsou zmiňováni např. kamarádi ve škole (pan A, L), sousedé (pan A), předkové (paní G) a vztah ke kostelu (pan L). Chybějící „lidé“ jsou hlavním důvodem, proč by se nikdo z informátorů nechtěl do vlasti vrátit.⁶⁴⁶ Současná podoba vlasti je vyjádřena slovy „je to jiné“, „je to cizí“ (paní B). Mluví se také o vlasteneckém pocitu, který se vytrácí při procházkách ulicemi plnými cizích lidí (paní G, pan J). Převládající názor dotazovaných ilustruje citát paní G:

Bitte? Ob ich dort leben wollte? Nee, unter den Leuten nie. Obwohl ich sehr nette Leute kennenlernte (paní G)⁶⁴⁷

Ačkoliv téma návratu do vlasti není v hřebečské literatuře příliš rozvíjeno, dotazovaní o něm ochotně hovořili. Deset z nich odmítlo možnost návratu⁶⁴⁸ a vyprávěli podle tohoto schématu: do vlasti rádi jezdí, ale jen jako „na dovolenou“, krajina je moc hezká, ale obce jsou cizí a nechtěli by zde žít, neboť chybí důležitý prvek – lidé, tj. staří známí, takže jejich stará vesnice i vlast vlastně již „není.“ V jednom případě byl zmíněn těžký život a primitivní bydlení tamních obyvatel (paní I). Typická je výpověď pana H:

Ja... wir sind hier geboren, wir haben alles gesehen, wo wir unsere Jugend verbracht haben, aber wir haben dann gesagt, ja, die Gegend ist schön, aber was soll 'ma da? (pan H)⁶⁴⁹

Z tohoto vzorce se vymykají dvě výpovědi. Pan K řekl, že by chtěl znovu žít ve své obci, ale opět by mu chyběli lidé. Zajímavá je odpověď paní E na otázku, zda by chtěla znovu žít ve své obci:

⁶⁴⁶ Paní „H“ z knihy německých etnologů (H. Schuhladen, G. R. Schroubek 1989:197-198) by se prý „domů“ ihned vrátila, kdyby to bylo možné a šla by prý klidně pěšky. (Od vyhnání ale ve vlasti nebyla, neboť jí to matka rozmluvila). Rovněž její dcera by se chtěla vrátit. I když by paní H chyběli lidé, půda z vlasti je pro ni nade všechno. Proto má prý ve skříni květináč plný půdy z vlasti.

⁶⁴⁷ [Prosím? Jestli bych tam chtěla žít? Ne. Mezi těmi lidmi nikdy. Ačkoliv jsem poznala moc milé lidi.] (paní G)

⁶⁴⁸ Podle německého historika T. Grossera (in: Češi a Němci 2001:245) se bezprostředně po vysídlení chtělo vrátit 90% sudetských Němců, v roce 1964 již jen 23%.

⁶⁴⁹ [Ano... a my jsme se tam narodili, všechno jsme tam viděli, kde jsme prožili mládí, ale pak jsme řekli: ta krajina je hezká, ale co bychom tu dělali?] (pan H)

(ihned odpoví) Nein. (přemýšlí) Das heisst aber nicht genau nein. Aber da gehört ein bisschen mehr dazu... Ich weiss nicht... Dazu gehört... gehört... die Nachbarschaft. Die Nachbarn fehlen dann. Die alten sind schon gestorben. (paní E)⁶⁵⁰

Vztah jednotlivých generací k vlasti ilustruje přístup dětí dotazovaných. Podle tvrzení informátorů se jejich děti do vlasti vůbec nechtějí vrátit. To potvrdil i syn pana K, který také odmítl veškeré majetkové požadavky, avšak požaduje „spravedlnost,“ ve smyslu morální satisfakce a vidí rozdíl mezi „morálkou a penězi.“ Dětem informátorů se prý ve vlasti líbilo, avšak žít by zde nechtěly. Jako důvod byly uvedeny fráze jako např. „nevím, co by tam dělaly“ (pan J) a „ony by tam neviděly žádnou budoucnost.“ (paní I)

Současný vztah k vlasti může být dokumentován i odpověďmi na otázku, zda by dotazovaní chtěli být ve vlasti pochováni. Většina dotazovaných nechce být pohřbena na území Hřebečska, paní B dokonce vyjádřila přání převézt pozůstatky své tety, která „tenkrát přišla o život s těmi Rusy“, do Německa. Důvodem jsou opět „chybějící lidé“, tj. především skutečnost, že v Hřebečsku by neměl kdo o hroby pečovat. Pouze dva dotazovaní (pan J, K) vyjádřili přání být pohřbeni ve vlasti. Protože jejich příbuzní jsou ale pohřbeni v Německu, rozhodli se nakonec pro Německo. Pan J však udělal kompromis a spokojeně vyprávěl o tom, že má doma hlínu ze Svitav, kterou si dá na hrob. O přivážení hlíny se zmínil i pan L, kterému se ale tato myšlenka nelíbila, neboť prý nepatří ke generaci „pro kterou je půda z vlasti nade všechno“ a „věčná vlast“ je „někde jinde.“

8.3 Problematika dnešní sebeidentifikace

a) Články ani knihy hřebečských autorů nevypovídají mnoho o sebeidentifikaci hřebečských Němců, proto budou výroky dotazovaných srovnávány s názory jiných autorů. Německý autor R. Jaworski⁶⁵¹ rozlišuje tři aspekty sudetoněmecké identity:

- 1) společenská (daná geografickou a historickou jednotou starých korunních zemí)
- 2) politicko – administrativní (souvisejí s vídeňskou centrálou a německou nadvládou v rakouské části říše)
- 3) kulturně národní (motivovaná sblížením s Německem)

⁶⁵⁰ (ihned odpoví) Ne. (přemýšlí) To neznamena úplně ne. (...) Ale k tomu patří trochu víc... Já nevím... K tomu patří... patří... sousedství. Sousedé pak chybí. Ti staří, ti už zemřeli.] (paní E)

⁶⁵¹ Jaworski 2004:42

Německá autorka E. Hahnová se snaží doložit, že pokusy o vytváření vlastní kolektivní identity německého obyvatelstva Čech lze datovat až od poloviny 19. století. Pokusy o vytvoření jednotné kolektivní identity zaznamenaly větší odezvu až v pozici národnostní menšiny v novém státě.⁶⁵² Čeští autoři však ani v pozdější době nevidí „sudetoněmeckví“ jako oprávněný sjednocovací pojem.⁶⁵³ Teprve v pozici národnostní menšiny dochází také ke sblížení s Německem. Německo podle německého historika H. Lemberga ještě v 80. letech 19. století bylo stejně exotické pro Čechy i Němce z českých zemí.⁶⁵⁴

Problematika sebeidentifikace je složitou záležitostí. Podle E. Hahnové se mnozí „vyhnanci“ cítí jako Němci, jiní jako neprávem za Němce považované „české Němce“. Panují mezi nimi nejrůznější představy, co to znamená „sudetský Němec,“ ačkoli jejich organizace vycházejí z myšlenky autonomní sudetoněmecké národnostní skupiny.⁶⁵⁵ Autorka se domnívá, že není možno jednoznačně zodpovědět otázku, zda německy mluvící obyvatelé byli čeští Němci, sudetští Němci, obecně Němci nebo Rakušané. Je zdůrazněno, že německy mluvící obyvatelé nikdy netvořili národnostní skupinu s jednotnou kolektivní identitou (s. 128). Také podle R. Jaworského neexistovala koherentní sudetoněmecká společnost, ale bezpočet „sudetoněmeckých vlastiček.“⁶⁵⁶ E. Hahnová píše o přetváření kolektivní identity „sudetských Němců“ v „Sudetské Němce“, které se odehrávalo v Německu a dává ho do souvislosti s úbytkem reálných společenských struktur a společných politických zájmů v podmínkách integrace, který vedl k prioritě tvorby skupinové identity v národnostním smyslu.⁶⁵⁷

⁶⁵² E. Hahnová 1999:71,74.

⁶⁵³ Např. Z. Kárník (2002:68, II. díl) se domnívá, že po oddělení od Vídně došlo v některých pohraničních oblastech ke konzervaci uvažování „v rozsahu jednoho údolí,“ nikoli k nějakému sjednocování. Dějnotvorný význam mělo až vystoupení SDP, které dalo postupně vznikat politické identitě (ne etnické, národní) českých, moravských a slezských Němců s jejich rozmanitými zdroji a původy. (Z. Kárník 2003:538, III. díl.) Žádné „sudetoněmecké národní společenství“ nebo „sudetoněmecký kmen“ ale nikdy neexistovaly. (Z. Kárník 2003:537, II. díl) Označení „sudetští Němci“ se podle J. Staňka začalo používat již před 1. světovou válkou, i když Němci v českých zemích ani později netvořili integrované homogenní společenství. (J. Staněk 1992:7)

⁶⁵⁴ H. Lemberg 1999:229

⁶⁵⁵ E. Hahnová 1999: 41-42

⁶⁵⁶ R. Jaworski 2004:62

⁶⁵⁷ E. Hahnová (1999:112). Také F. Seibt (1996:344-5) píše o pocitu sounáležitosti, který byl stvořen společným vysídleleckým osudem. Toto povědomí ale zároveň ztížilo rozeznání vlastní viny za vlastním bolem. Přitom však nesmí být ignorováno skutečné zoufalství a beznaděj „vyhnanců.“

b) Sebeidentifikace je podobně složitým tématem jako chápání vlasti a domova, ačkoli u většiny dotazovaných by se mohlo zdát, že mají v sebepojmenování jasno. Téměř všichni dotazovaní se totiž bez dlouhého přemýšlení prohlásili za Němce. Další skutečnosti však nasvědčují tomu, že toto označení není zcela jednoznačné a vhodné. Pro generace ve věku dotazovaných není výstižné ani jedno pojmenování, které uvedla E. Hahnová: čeští Němci, sudetští Němci, obecně Němci nebo Rakušané (viz výše). Označení „čeští Němci“ dotazovaní rezolutně odmítali:

1) Nein. Tschechisch nein, nein. Deutsch. Das ist alles ... deutsche Schule...alles... (pan A, který se zároveň zmínil o svém pobytu v českém městě, o českých kamarádech, zřejmě byl dosti loajální k republice a pronesl několik slov česky)⁶⁵⁸

2) Nein, keine tschechischen Deutschen. Wir waren immer deutsch, und wir sind immer stolz drauf, dass ma dieses Deutschsein behalten durften, ja. (paní I, pocházející z vesnice s početnou českou menšinou)⁶⁵⁹

Jméno „Rakušané“ by mohlo být použito maximálně pro generaci rodičů dotazovaných, kteří již dříve mluvili o významném vztahu k Rakousku. Pan F označil své rodiče přímo za Rakušany. Označení „sudetská Němka“ bylo použito pouze v případě paní G, která však zároveň prohlásila, že je „Hřebečanka“ a že pochází z Československa. Podobně i pan L mluvil o svém původu, jímž je „dnešní Česká republika, dříve Sudety“(!) Dotazovaní nemluvili o jiných částech „Sudet“ a nezdá se, že k nim měli významnější vztah.

Ani výraz „Němci“ není pro dotazované výstižný a zdá se, jako by se v každém z nich prolínalo několik identit nebo alespoň aspektů identit, které rozlišil R. Jaworski (viz část a. Jaworského „kulturně národní“ aspekt by v případě dotazovaných měl pouze malý vliv.) Pokud by měl být použit pouze jeden název, mohli by dotazovaní být charakterizováni označením „jiní Němci“, ačkoli nikdo z nich toto spojení nepoužil. Důvodem pro oprávněnost tohoto pojmu je zejména distancování jak od Čechů, tak i od obyvatel Německa, které do určité míry přetrvává dodnes. Dokladem jsou tyto výroky:

1) Und wir sind noch nicht von der Art her, wir sind ganz nicht die Württemberger noch die Schwaben. Des ist eine **andere Art**. Es sind gute Leute, ich kann überhaupt nicht beklagen, ich bin also im Altverein, im Naturschutzbund und in der Schule hab ich Bekanntenkreis, guten, aber... wir finden mit eigenen Leuten

⁶⁵⁸ [Ne. Česky ne, ne. Německy. To je všechno.. německá škola...všechno...]

⁶⁵⁹ [Ne, žádní čeští Němci. Vždy jsme byli Němci a jsme na to pořád pyšní, že jsme si mohli toto své bytí Němci uchovat.] (paní I)

sofort ein Verständnis. Aber mit den hiesigen... manchmal kommt irgend'ne Frage... ich sag mir... mein Gott, was denken sie eigentlich? Die können des auch nicht alles. Sie haben ganz anderen Hintergrund. (paní G)⁶⁶⁰

2) Ich muss mich weder schämen, von daher zu kommen, noch mich rühmen, dass ich **anders bin** als alle anderen Deutschen, weil ich einfach diese Geschichte hinter mir habe. (pan L)⁶⁶¹

Další pochyby o oprávněnosti označení jako „Němci“ vyvolávají výroky dotazovaných, které pronesli na jiných místech rozhovoru, případně i jejich očividný zmatek v pojmech a protichůdná tvrzení. Příkladem je pan F, který přemýšlel o své identitě a nakonec prohlásil, že je „vlastně Němec.“ Zajímavé jsou výroky pana D, který se označil za Němce, na jednom místě používá „my Němci“, avšak při vyprávění o obyvatelích své obce řekl: „Němci stáli před naším domem a demonstrovali“ (nikoli např. „sousedé“) nebo „Byli bychom utekli před Němci“ a „Němci námi pohrdali.“ Zde vzniká dojem, jako by se pan D ani za Němce nepovažoval; důvodem mohl být pozitivní vztah k Československé republice.

Rozporné informace podal také pan J, který se cítí jako Němec, ale ne „národní Němec,“ což dále nespecifikuje. Na jiném místě mluvil o tom, jak se „stal řádným Němcem“, jako by jím předtím nebyl. Je možné, že sebeidentifikace jako „Němci“ se rozvíjela až v prostředí integrace v Německu, podobně jako výraz „Sudetští Němci“, který v novém prostředí získal novou kvalitu. V této souvislosti je třeba zmínit příklad pana K, který při otázce, kým se cítí být, začal málo srozumitelně mluvit o integraci a „nás Němcích.“ Výraz „Sudetští Němci“ ale u dotazovaných nenašel odezvu (kromě paní G) a nezdá se, že se s ním vnitřně identifikují, ačkoli literatura podává zprávy o návštěvách Sudetoněmeckého dne a spolek je spojen se Sudetoněmeckým krajanským sdružením.

⁶⁶⁰ [A my nejsme ještě takového rázu, my nejsme zcela obyvatelé Württemberska ani Švábové. Je to **jiný druh**. Ti lidé jsou tak dobří, já si nemůžu vůbec stěžovat, já jsem ve spolku starších, ve spolku ochrany přírody, ve škole mám kruh dobrých známých, ale... s našimi lidmi najdeme hned porozumění. Ale se zdejšími... někdy přijde taková otázka... že si říkám... můj Bože, co si vlastně myslí... Oni to všechno neznají. Oni mají úplně jiné pozadí.] (paní G)

⁶⁶¹ [Nemusím se ani stydět, že pocházím odtamtud, ani se vychloubat, že jsem **jiný** než všichni ostatní Němci jen proto, že mám jednoduše za sebou tuto životní historii.] (pan L)

9. Závěry

Hodnocení historických událostí zasahujících Němce v pozici menšiny v československém státě a formujících identitu hřebečských Němců se často v pojetí autorů a dotazovaných odlišuje. V pojetí autorů převládá sebeprezentace celé skupiny jako nedobrovolné součásti cizího mocenského systému, oběti údajného počestování a protiněmeckých opatření. Hřebečtí autoři i dotazovaní se sice od Československa převážně distancují, ale dotazovaní zároveň uvedli příklady snahy o přizpůsobení nebo i o aktivní podporu nového státního útvaru. Neprezentují se přímo jako oběti „čechizace“; je však nutné upozornit, že mluví o diskriminaci a vyjadřují stížnosti, ačkoli někteří československý stát podporovali. Na rozdíl od literatury se dotazovaní ve většině případů nepovažují ani za oběti hospodářské krize přizívané domnělou protiněmeckou politikou státu. Jejich hodnocení historických událostí se i přes vyjadřování stížností více blíží českému pojetí, které převážně odmítá cílenou protiněmeckou politiku státu.

V pojetí vlivu hospodářské krize na úspěchy Henleinova hnutí se dotazovaní také přibližují názorům českých autorů – tyto skutečnosti jsou dávány do souvislosti, zatímco hřebečtí autoři spojují spíše údajné utlačování a Henleina jako osvoboditele. Dotazovaní i hřebečtí autoři se shodují v hodnocení významné role Sudetoněmecké strany na vytvoření ideje autonomie, která na obyvatelstvo silně zapůsobila, vedla k jeho příklonu k tomuto politickému proudu a ke sblížení s Německem, se kterým se předtím mohlo jen stěží identifikovat, v protikladu s Rakouskem.

V případě Mnichovské dohody a vytvoření Říšské župy Sudety spočívají rozdíly mezi hřebečskou literaturou a výpověďmi dotazovaných na odlišném hodnocení změn. Zatímco literatura oceňuje počátek nového období pro Němce jako skupinu, dotazovaní akcentují především hospodářské aspekty změn pro jednotlivce, nehodnotí připojení jako výraznou změnu k lepšímu a kromě jednoho případu se neprezentují jako zvláště nadšení občané Říše.

V případě války se pojetí autorů a dotazovaných shoduje v převažujícím sebehodnocení jako oběti politických tahů v Říši a skupiny, která se s nacismem v podstatě neidentifikuje, na rozdíl od českého chápání sudetských Němců jako aktivního strůjce vlastního osudu. Rozdílně je zde vnímáno pořadí pojmů „Täter“ [strůjce, činitel] a „Opfer“ [oběť]. Dotazovaní jsou ale na rozdíl od literatury

schopni pojmenovat konkrétní historické události, které jsou v literatuře tabuizovanými tématy (např. Lidice) a ve dvou případech spojit vinu se slovem „my“. Uznání českého utrpení ale dotazovaní ihned vyvažují srovnáváním s německým utrpením a bezprávím.

V hodnocení poválečných událostí se publikace a výpovědi dotazovaných značně podobají – jde o vyjadřování podobných témat, především pak stížností doprovázených emocemi, které vyplývají z konfrontace s násilnými a tragickými událostmi. Převládá zde sebe prezentace jako obětí ruské a české zvěle, která je důležitá pro utváření kolektivní identity po vysídlení založené zejména na tezi o bezpráví vyhnání.

Podle českého autora T. Hirta dochází při konstrukci národních či etnických dějin k projekci kategorie etnicity do minulosti, která je utvářena v závislosti na potřebách přítomnosti.⁶⁶² V případě formování identity vysídlenců v Německu se často jedná o využití historických událostí z období let 1918 – 1946 prezentovaných jako diskriminace, tragédie nebo bezpráví.

Dotazovaní, němečtí i hřebečtí autoři se značně shodují v líčení počáteční situace v Německu, která je charakterizována chaosem, nedostatkem základních životních potřeb a nevlídným přijetím. Obě skupiny se shodují na tom, že příchod na vesnici byl pro vysídlence většinou obtížnější vzhledem k uzavřenosti a odmítavému postoji venkovského obyvatelstva. Sebe prezentace je zde založena na obrazu odmítané a diskriminované skupiny postižené vylučováním ze strany starousedlíků, vycházejím z teze o přicházející „chátře“ útočící na jejich spořádaný svět vzniklé v souvislosti s oblečením a chudým vzhledem vysídlenců; ve druhé řadě z teze o provinění celé skupiny vysídlenců vzniklé v důsledku značné neinformovanosti autochtonního obyvatelstva. Společným bodem pro autory i dotazované je převažující distancování od starousedlíků a důraz na setkávání a semknutost vlastní skupiny, které se příliš nemění ani v období, kdy byla počáteční obtížná situace překonána.

Problematika historického vědomí vysídlenců a jejich vědomí jinakosti spojené se vzpomínkami na odlišnou historii, tradice a formy společenského života prostupuje celým procesem integrace do německé společnosti a jeví se jako významný faktor omezující možnou úspěšnost začlenění, kdy snahy o přizpůsobování novému prostředí mohly být chápány jako zrada vlasti.

⁶⁶² T. Hirt in: T. Hirt, M. Jakoubek 2005:28

Ačkoli podle některých indikátorů (úspěšnost v profesním začlenění, získání vlastních domů a majetku) by se začlenění prvních generací vysídlenců do německé společnosti mohlo zdát jako úspěšné a potvrzovalo by tak tezi německých autorů o dokončené integraci, tyto skutečnosti v případě hřebečských Němců zpravidla nepředstavují důvod pro identifikaci s novým prostředím. Existuje zde nesmírný rozpor v oblasti materiální a emoční. Zřetelné je zejména nepřetržité distancování od domácího obyvatelstva a německé politiky, dále nedostatečné vazby na německý spolkový život v kontrastu s vazbami v rámci vlastní skupiny, kdy setkávání spojené s „rekonstrukcí“ vlasti je považováno za vrcholné události. Jedná se také o převažující odmítání chápat Německo jako druhou vlast a neustálé tendence navštěvovat Hřebečsko přesto, že vlastně již neexistuje ve fyzické podobě jako spíše v podobě virtuální.

Jako problém se jeví také soubor vzpomínek, který sice integruje uvnitř vlastní skupiny, ale desintegruje navenek. Organizace vysídlenců a jejich publikační činnost přispívají sice k uchování vlastní kulturní specifičnosti, ale jejím zdůrazňováním a snahou o zakonzervování minulosti mohou desintegraci udržovat.

Současná sebeidentifikace informátorů je založena na odmítnutí sebepojmenování jako „český Němec,“ ale i na odmítnutí ztotožnění s domácím německým obyvatelstvem. Dvě složky identity vyjádřitelné jako „stejnost“ a „ztotožnění se“ založené na sdílené dichotomii „my“ versus „oni“⁶⁶³ se v případě starších generací hřebečských Němců vztahují především na vlastní skupinu, přičemž kategorie „oni“ se týká autochtonního obyvatelstva Německa. Hřebečtí autoři zpravidla ani plně nepřijímají identitu „Sudetského Němce“ ačkoli střešní organizací jejich spolku je Sudetoněmecké krajanské sdružení.

Zatímco identita současného organizovaného Němce by měla být teoreticky založena na sebezačleňování do skupiny „hřebečských Němců“ nebo „Sudetských Němců,“ dotazovaní se takto neoznačili (kromě jednoho případu) a vyvstává zde obraz diferencovanějšího společenství spojeného s regionalismem, v němž se zároveň prolíná několik identit.

⁶⁶³ podle T. Hirta (in: T. Hirt, M. Jakoubek 2005:26, 32)

Seznam pramenů, literatury a dalších použitých zdrojů

A. prameny

Československá statistika (1934): Svazek 98, řada VI, sešit 7. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl 1. Praha: Státní úřad statistický.

Eckstein K.G. (1996): Schokoladenland. Eine literarische Lebensreportage. (im Eigenverlag)

Der Heimat treu verbunden. 30. Schönhengster Heimattag 21.-22. Juli 1990. (1990): Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Die gewerblichen Vertriebenen- und Flüchtlingsbetriebe (1955): Bad Godesberg: Lastenausgleichsbank.

Die Rattendorfer in Deutschland (2000). Arbeitsgemeinschaft Rattendorfer Chronik. Erlangen: Copy Center

Festschrift zum 25. Schönhengster Heimattag (1980): Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Gedenkschrift zur 700. Jahrfeier Ober Heinzendorf und Pohler 1971, další data neuvedena, zřejmě Schönhengster Heimatbund e. V.

Schönhenster Archiv und Heimatstube. Verzeichnis der Bestände (1972): Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Statistik des Deutschen Reiches. Band 550. Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1939 (1940). Berlin: Statistisches Reichsamt.

Volkswirtschaftliche Berichte der Lastenausgleichsbank (1954): Bad Godesberg.

B. literatura

Anderlik F. (1996): Die Schirmdorfer aus dem Schönhengstgau und ihr Schicksal nach der Vertreibung. Siegertsbrunn: Eigendruck

Bade K. J. (1990): Neue Heimat im Westen. Münster: Westfälischer Heimatbund.

Balzer K. a kol. (1992): Erinnerungen an Briesen und Schneckendorf. Dorfgemeinschaft Briesen - Schneckendorf: im Eigenverlag.

Borkovcová M., Kuncová I. (2001): Hřebečské zvykosloví, kroje, písně a tance. Lanškroun: Svaz Němců – regionální skupina Hřebečsko. TG tisk s.r.o.

Československá vlastivěda (1934): Díl III. Jazyk. Praha: Sfinx.

Československá vlastivěda (1936): Řada II. Národopis. Praha: Sfinx.

- Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika (2001): Praha – Litomyšl: Paseka.
- Cihlár J. (2000): Těžká léta na Orlickoústecku - 1929-39. Ústí nad Orlicí: Oftis.
- Cihlár J. (2003): Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko. Ústí nad Orlicí: Oftis.
- Der östliche Schönhengstgau (1971): Göppingen: Heimatkreis Hohenstadt – Müglitz.
- Disman M. (1993): Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum.
- Eberl I. (1993): Flucht Vertreibung Eingliederung. Baden – Württemberg als neue Heimat. Sigmaringen: Jan Thornbecke Verlag
- Embert O. (1982): Ketzelsdorf: ein Wallfahrtsort im Schönhengstgau. Eichstätt, Wien: Franz – Sales – Verlag.
- Federsel H. (1995): Schönbrunn im Schönhengstgau. Schwarzenbrück: Arbeitskreis Schönbrunn.
- Frantziöch M. (1987): Die Vertriebenen. Hemmnisse und Wege ihrer Integration. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Gauglitz F. J. C. (1977): Landskroner Not und Tod. Wiesentherd.
- Gauglitz F.J.C. (1978): Heimat Kreis Landskron. Heimatbuch für Stadt und Kreis Landskron. Bietigheim.
- Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf (1999): Arbeitskreis „Gedenkbuch der Gemeinde Oberheinzendorf“: Selbstverlag.
- Geist B. (1992): Sociologický slovník. Praha: Victoria Publishing.
- Gloser J., Holomý Z. (1980): Svitavsko. Hradec Králové: Kruh.
- Grulich R. (2003): Zeitzeugen der Ethnischen Säuberung 1945/46. Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.
- Gruntová J., Vašek F.(2000): Tragédie výsadku Gustava Schneidera. Březová nad Svitavou 2000.
- Hahnová E. (1999): Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí. Ústí nad Labem: Albis international.
- Hahnová E., Hahn H. H. (2002): Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Praha: Votobia.
- Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte (1962): 2. Band. Schwarz E.: Sudetendeutsche Sprachräume. Collegium Carolinum. München: Verlag Robert Lerche.

Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte (1966): 4. Band. Schwarz E.: Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. II. Teil: Mähren, Schlesien. Collegium Carolinum. München: Verlag Robert Lerche.

Hawlitschek K. (1976): Heimatbuch der Gemeinde Reichenau im Schönhengstgau. Ulm.

Heimatbuch Ober – Heinzendorf (1977). Stuttgart: Heimatkreis Zwittau

Heimatbuch Zwittau (1976): Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Helmbrecht J., Ruess K.H. (1999): Demokratischer Neubeginn. Göppingen in den Jahren 1945 bis 1955. Ebersbach/Fills: Buchtel Druck GmbH.

Hendl J. (1999): Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum.

Hilf R. (1996): Němci a Češi. Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny. Praha: Prago Media News.

Hirt T., Jakoubek M. (ed., 2005): Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit (antropologická perspektiva). Plzeň.

Hroch M. a kol. (1985): Úvod do studia dějepisu. Praha: SPN.

Hübl K. (1963): Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen. München: Sudetendeutsches Landvolk in der Ackermann – Gemeinde e. V.

Hübl K., Pechhold R., Lidl J. (1962): Der Schönhengstgau. Bild einer deutschen Sprachinsel. Stuttgart: Schönhengster Heimatbund e. V.

Iberl I. (ed., 1993): Flucht Vertreibung Eingliederung. Baden – Württemberg als neue Heimat. Sigmaringen: Thornbecke.

Jandl H. (1972?): Rothmühl. Ein Dorf im Wandel. Geisenheim: Offsetdruck Horst Seikel.

Jaworski R. (2004): Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR. Praha: Pražská edice.

Jenisch D. (rok neuveden): Das Ende einer Nachbarschaft. Die Gemeinden Türnau und Lohsen an der Sprachgrenze. Göppingen: Verlag Schönhengster Heimatbund.

Jesser F. (1919): Nationale und Wirtschaftliche Verhältnisse im Schönhengstgau. Wien: Flugblätter für Deutschösterreichs Recht Nr.32.

Karner S. (ed., 1995): Gefangen in Russland. Die Beiträge des Symposiums auf der Schallaburg 1995. Graz – Wien: Selbstverlag des Ludwig Boltzmann – Instituts für Kriegsfolgen – Forschung.

Kárník Z. (2003): České země v éře první republiky. Díl I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929). Praha: Libri.

Kárník Z. (2002): České země v éře první republiky. Díl II. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935). Praha: Libri.

Kárník Z. (2003): České země v éře první republiky. Díl III. O přežití a o život (1936 – 1938). Praha: Libri.

Knauer A. (1974): Verlorene Heimat. Markt Triebendorf im Schönhengstgau. Rüsselheim: Arbeitsgemeinschaft für die Herausgabe des Heimatbuches Markt Triebendorf.

Kolářek F. (1934): Zeměpis Československa. Řada spisů přírodovědných. Svazek 1. Praha: Melantrich

Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo – českých dějin od 19. století (1996). Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Korkisch G. (1966): Geschichte des Schönhengstgaves I., II. díl. München: Collegium Carolinum.

Korkisch G. (1982): Schönhengster Volkskunde. München: Odenbourg, 1982

Kössler J., Tuisel J., Prax F. (1996): Gedenkbuch der Gemeinde Dittersdorf. Brackenheim – Neipperg: Franz Prax.

Kreller A. (1939): Wortgeographie des Schönhengster Landes. Brünn/Leipzig: Rudolf M. Rohrer Verlag.

Kučera R. (1992): Kapitoly z dějin střední Evropy. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

Kuhn E. (1987): Nicht Rache, nicht Vergeltung. München: Georg Müller Verlag.

Kural V. (1993): Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-1938). Praha: Nakladatelství R.

Kural V. (1994): Místo společenství konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945). Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Kural V. a kol. (1996): Studie o sudetoněmecké otázce. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Kural V. (2002): Češi, Němci a mnichovská křižovatka. Praha: Karolinum.

Kural V., Radvanovský Z. a kol. (2002): „Sudety“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem: Albis international.

Lacina V., Pátek J. (1995): Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Svazek III. Období první Československé republiky a německé okupace 1918 – 1945. Ústav hospodářských a sociálních dějin FFUK.

Lemberg H. (1999): Porozumění. Češi – Němci – Východní Evropa 1848-1948. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

Lidl J., Pechhold R. (1965): Mährisch – Trübau im Schönhengstgau. Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Lorenzl H. (ed., 1986?): Heimatbuch der Gemeinde Karlsbrunn, Kreis Zwittau/Schönhengstgau. Freiburg i.Br., Druckhaus KG.

Merkatz H. J. von (1979): Aus Trümmern wurden Fundamente. Düsseldorf: Walter Rau Verlag.

Moravskotřebovsko Svitavsko (2002): Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.

Müller H. a kol. (1995): Dějiny Německa. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Müller R. (1970): Wachtler Gedenkbuch. Pforzheim: im Eigenverlag.

Nahe am Wasser (1989): München: Münchner Vereinigung für Volkskunde.

Neubauer J. (1989): Der Bauernhof des Schönhengster Oberlandes. Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.

Pasák T. (1998): Pod ochranou Říše. Praha: Práh.

Pfeil E. (1951): Fünf Jahre später. Die Eingliederung der Heimatvertriebenen in Bayern. Frankfurt a. M.: Wolfgang Metzner Verlag.

Pfeil E., Buchholz E. W. (1958): Eingliederungschancen und Eingliederungserfolge. Bad Godesberg: Mitteilungen aus dem Institut für Raumforschung.

Pomezí Čech a Moravy. Svazek 1 (1997). Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli.

Pomezí Čech a Moravy. Svazek 2 (1998). Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli.

Právní aspekty odsunu sudetských Němců (1995): Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Reichling G. (1989): Die deutschen Vertriebenen in Zahlen. Meckenheim: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen.

Ruth A. (1977): Kornitz im Schönhengstgau. Altenmarkt – Neustadt.

- Ruth A. (1988): Landwirtschaft im Schönhengstgau. Göppingen: Schönhengster Heimatbund e. V.
- Ryschawy F. (1986): Die katholischen Pfarrgemeinden der Schönhengster Dekanate Mährisch Trübau und Zittau im Wandel ihrer Geschichte. Rottenburg am Neckar.
- Sandbach E. (1922): Die Schönhengster Ortsnamen. Heidelberg.
- Seibt F. (1996): Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Praha: Academia.
- Schulze R., von der Brelie – Lewien D., Grebing H. (1987): Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte. Hildesheim: Lax.
- Silverman D. (1993): Interpreting qualitative data: methods for analysing talk, text and interaction. London: Sage Publications.
- Skřivánek M. (1995): Odsun Němců ze Svitavska 1945 – 1947. Hradec Králové: Historický klub Praha.
- Sládek M. (2002): Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu 1848- 1946. Hodkovičky:Pragma.
- Staněk T. (1992): Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa. Ostrava: Amosium servis.
- Staněk T. (1993): Německá menšina v českých zemích 1948-1989. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Staněk T. (1996): Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Strik G. (2002): Tragické májové dny 1945 v Městečku Trnávce. Pokus o dokumentaci. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Suchomel L. (rok neuveden, zřejmě 90. léta): Dokumentation über die Vertreibung der Deutschen aus dem Raum Wildenschwert am 8. März 1946.
- Svitavy. Dějiny a současnost města (1987):Hradec Králové: Kruh.
- Tilscher G. (1961): Runarz. Das Bild eines deutschen Sprachinseldorfes. München: Verlag Rober Lerche.
- Zimmermann V. (2001): Sudetští Němci v nacistickém státě. Praha:Argo.

C. jednotlivé články

Kramer A. (1994): Masakr jako „spravedlivá odplata“. In: Týden 4/24.10. 94, s. 76-79

Míšková A. (1998): Židé v Sudetech. In: Roš chodeš – věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku 3/1998, s. 8-9.

D. periodika

Frisetaler Heimatbriefe 1948-1952

časopisy Schönhengster Heimat (1952 – 2005)

Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes (1907)

Schönhengster Jahrbücher (1955 – 2005)

Schönhengster Heimatbrief – Juni 1951. Vertriebenen – Betreuung Börtlingen.

E. film

Schicksal in der Mitte Europas. Schönhengster Heimatbund e. V., 2003.

F. internetové stránky

[www.schoenhengster – heimat.de](http://www.schoenhengster-heimat.de) (stránky Hřebečského vlasteneckého spolku)

www.schoenhengstgau.de/ (stránky o historii a kultuře Hřebečska)

Zusammenfassung

Die Diplomarbeit „Schönhengster Deutsche in der alten Heimat und in Deutschland“ behandelt die Identität und Integration der ausgesiedelten Einwohner des Schönhengstgaves, der grossen deutschen Sprachinsel, die sich in Ostböhmen und Nordwestmähren erstreckte. In dieser Arbeit werden die Angaben der schönhengster Autoren und die Ansichten von 12 ausgesiedelten Schönhengstlern verglichen. Diese Vergleichung wird mit den Ansichten tschechischer Autoren ergänzt.

In Bewertung der historischen Ereignisse in der Auffassung der Autoren und der umgefragten Personen sind oft Unterschiede zu finden. Zum Beispiel das von den Autoren präsentierte Bild der Deutschen als Opfer der fremden Herrschaft und der sog. „tschechisierung“ nach 1918 stimmt nicht ganz mit der Auffassung der Informanten überein, die zwar von der Diskrimination sprechen, zugleich aber Beispiele der aktiven Förderung der Tschechoslowakei erwähnen.

Die Frage der heutigen Identität der ausgesiedelten Deutschen ist kompliziert, weil ihre Selbstidentifikation mehrere Aspekte enthält. Ihre starke Beziehung zu der alten Heimat und ihr Bewusstsein der Andersartigkeit bildet ein bedeutendes Hindernis, Deutschland als Heimat anzuerkennen. Im Fall der ersten Generationen der Vertriebenen kann man kaum von einer erfolgreichen Integration in deutsche Gesellschaft sprechen, weil immer ein grosser Unterschied zwischen der materiellen und emotionellen Integration existiert, der teilweise durch ablehnendes Verhalten der einheimischen Bevölkerung verursacht wurde und der noch heute die Distanzierung von den Einheimischen beeinflusst.

Příloha 1

Profily informátorů

1) pan A - 83 let. Pochází z vesnice, kterou charakterizuje jako zcela německou, ačkoli zde podle samotných německých autorů v roce 1939 žilo 18% Čechů (Hübl K., Pechhold R., Lidl J. 1962 :53). S Čechy měl kontakt. Jeho rodiče vlastnili velký statek, také pan A pracoval v zemědělství, zároveň ale vystudoval gymnázium. Zaujímal zřejmě poměrně loajální postoj k Československé republice. Oženil se ještě před koncem války. Bojoval ve válce a strávil několik let v zajetí v SSSR. V Německu žil ve městě a pracoval jako účetní. Je dlouholetým členem Hřebečského vlasteneckého spolku a zasedal v představenstvu.

2) paní B - zřejmě 82 let. Pochází z vesnice u Lanškrouna, ve které prý žilo množství Čechů (33% v roce 1939 - dle uvedených autorů). Pochází z dělnicko – zemědělské rodiny, která vlastnila menší hospodářství, vystudovala měšťanskou školu. Vdala se ještě před vysídlením. V Německu vykonávala úřednickou profesi, žila ve městě. Je řadovou členkou spolku.

3) pan C - 86 let, pochází z města s českou většinou (67,7%). Ze všech dotazovaných mluvil nejvíce česky. Pochází z rodiny obchodníků, sám byl také obchodníkem, rodina vlastnila poměrně velký majetek. Vystudoval obchodní akademii. Sympatizoval s Henleinovým hnutím a byl jeho členem, vojákem byl pouze krátce, po skončení 2. sv. války byl zatčen a prošel několika pracovními tábory. Oženil se již před vysídlením. V Německu vykonával mnoho let manuální práce, později obchodoval. Je jedním z členů představenstva spolku a dlouholetým významným představitelem. (Dotazovanými byl označován za aktivního organizátora, ale také za „nositele zla“ a člověka, který se „tenkrát politicky angažoval.“)

4) pan D - 75 let, pochází prý z německé vesnice (2,6 % Čechů), z dělnické rodiny. Jako jediný navštěvoval českou školu (později v Německu absolvoval několik dalších škol a zaujal prestižní povolání). Rodinu i sebe charakterizuje jako sociální demokraty a antifašisty, kteří museli za svůj pozitivní postoj k Československu trpět. Vzhledem k nízkému věku nebyl povolán do armády. Oženil se v Německu se ženou z Hřebečska, žil ve městě. Do spolku dlouhou dobu odmítal vstoupit kvůli názorovým střetům. V rámci spolku má funkci

dopisovatele za svou vesnici (týká se převážně jen oznamování narozenin a úmrtí bývalých obyvatel vesnice pro časopis Hřebečská vlast).

5) paní E - 74 let, pochází z vesnice, kterou popisuje jako čistě německou (5% Čechů v r. 1939). Otec byl řemeslníkem, matka švadlenou. Paní E neznala téměř žádné Čechy. Svou rodinu charakterizuje jako křesťanské sociály. Vystudovala obecnou školu, později v Německu gymnázium. Vdala se v Německu, ne však za Němce. Po počáteční manuální práci vykonávala úřednickou profesi. V rámci spolku má již několik let funkci dopisovatelky za jednu oblast Hřebečska.

6) pan F - 73 let, pochází z vesnice na pomezí Hřebečska, z dělnické rodiny. V obci žilo množství Čechů (48,3 %), pan F měl české příbuzné. Vzhledem k nízkému věku nebyl povolán do armády. V Hřebečsku vystudoval obecnou školu, střední školu v Německu. Oženil se se ženou z Hřebečska, žil ve městě. Je řadovým členem spolku.

7) paní G - 72 let, narodila se na vesnici, poté žila ve městě s německou většinou (9,8 % Čechů v r. 1939). Pochází z učitelké rodiny, vystudovala obecnou školu, později se v Německu stala učitelkou. Osobně neznala žádné Čechy. Její otec zaujímal poměrně vysoký post v československé armádě, po vzniku Sudetoněmecké vlastenecké fronty se ale přiklonil na její stranu. Paní G je svobodná, přesídlena byla na vesnici, zaujímá významné místo v Hřebečském spolku (mnoho let se věnuje oblasti kultury, zejména muzeu).

8) pan H - 77 let, pochází z vesnice na pomezí Hřebečska, z rodiny zemědělců, absolvoval střední školu. Ve vesnici prý byla běžná smíšená česko- německá manželství, pan H se osobně znal s Čechy (6,6 % v r. 1939). V závěru války se zúčastnil válečných operací, strávil mnoho let v ruském zajetí a poté ještě několik let v poválečném Československu. Oženil se až v Německu se ženou z Hřebečska, žil v předměstí. V rámci spolku má řadu let funkci dopisovatele za svou obec.

9) paní I - 76 let, pochází ze stejné obce jako pan H, také z rodiny zemědělců, absolvovala měšťanskou školu. Čechy osobně znala. V Německu žila v táboře, poté v předměstí. Vdala se za hřebečského Němce. Vykonávala převážně manuální práce. Je řadovou členkou spolku.

10) pan J - 75 let, pochází z města s německou většinou (11,2% Čechů v r. 1939). Jeho otec byl úředníkem, matka v domácnosti. Vystudoval střední školu. Osobně znal jen jednoho Čecha. V závěru války byl povolán, prý ale již nebojoval.

V Německu vykonával manuální práce, později absolvoval další školy a zaujal prestižní povolání. Nyní se podílí na organizování setkávání rodáků z rodného města a je členem „pracovní skupiny“ pro rodné město, která vyvíjí svou činnost v rámci spolku.

11) pan K - 87 let, pochází z vesnice, z rodiny zemědělců. Ve vesnici bylo prý jen několik Čechů (5,1%), pan K je osobně znal. Měl středoškolské vzdělání. Účastnil se válečných operací, strávil několik let v ruském zajetí. V Německu vykonával převážně manuální práce. Je řadovým členem spolku. (Syn pana K označoval otce za antifašistu. Pan K se k této otázce nevyjádřil, mluvil pouze o svých dobrých vztazích s Čechy.)

12) pan L

67 let. Narodil se v českém městě za hranicí Hřebečska, poté žil ve městě s německou většinou. Jeho otec byl úředníkem, matka v domácnosti. Osobně neznal žádného Čecha. Navštěvoval německou obecnou školu, Hřebečsko opustil jako dítě, přesídlen byl na vesnici. Později absolvoval další školy v Německu a v zahraničí, zaujal prestižní povolání. Je předsedou Hřebečského vlasteneckého spolku.

Vysvětlivky k citátům dotazovaných

... (...)

pauza

(?)

špatně srozumitelné slovo, pravděpodobný překlad

(...?...)

nesrozumitelné slovo nebo slova

((nabízejí mně pití))

poznámky tazatele

Přes prázdniny

slova pronesená česky

Genau.

výpovědi jiných přítomných osob

Woher kommen Sie?

otázky tazatele

Příklady otázek pro dotazované

I. Hřebečsko

Můžete mně nejdříve vyprávět něco o vašem dětství? Kde jste žil/a?

Měli jste hospodářství?

Co dělali vaši rodiče?

Můžete mně říct něco o škole? Kam jste chodil/a do školy? To byla česká nebo německá škola? Měl/a jste také české kamarády?

Byli u vás nějakí Češi? Jaký byl váš vztah k nim?

Četla jsem, že se tenkrát ve školách mluvilo o prezidentu Masarykovi... bylo to tak?

Jak jste vnímal/a hospodářskou krizi?

Jak jste vnímal/a nástup Konráda Henleina?

Změnil se nějak život po Mnichovské dohodě?

Musel jste bojovat ve válce?

Kdy jste se dozvěděl/a, že musíte opustit Hřebečsko? Jaké byly vaše pocity?

Změnilo se chování Čechů?

Jaký byl odchod? Jeli jste přímo do Německa?

Co si vaše rodina vzala s sebou do Německa? Vzali jste si také něco, co připomíná Hřebečsko?

II. Německo

Jaké byly první okamžiky v Německu? Jak to tam vypadalo?

Kam jste šli?

Dostali jste ubytování?

A jak to bylo s prací?

Přestěhovali jste se později?

Jak dlouho trvalo, než jste si zvykli?

Navštěvovali jste jiné lidi z Hřebečska?

Jaký význam má pro vás vlastenecký spolek?

A mladou generaci to také zajímá? Máte děti? Jsou členy spolku?

Líbí se vám tady?

III. Návštěvy Hřebečska, současná situace

Navštívili jste Hřebečsko? Nebo vaše děti?

Kam jste jeli? Kolikrát?

Jaké byly vaše pocity?

Viděl/a jste váš rodný dům? Co se stalo s vaším majetkem?

A co je pro vás vlast nebo otcina?

Chtěli byste tam zase žít? Proč?

Chtěl/a byste tam být pochován/a?

Jak jste vnímal/a změny po roce 1989? Změnilo se něco?

Jak se cítíte... jako Němec... český Němec...

Vaše děti by se chtěly vrátit?

Otázky k vlasteneckému spolku (pouze pro funkcionáře spolku):

Kdy byl spolek založen? Kdo ho založil?

Jaké byly cíle? Změnily se?

Kolik máte členů? Jaký je věkový průměr? Z kterých oblastí jsou? Jsou tam také mladí lidé?

Jak vypadá vaše činnost?

Kdo to organizuje? Kdo se na tom podílí?

Pořádáte také setkávání? Kdo se účastní?

Vydáváte také časopis – kolik kusů?

Jak jsou placeny náklady – máte podporu od města, od státu? A nadace?

Angažujete se také politicky? Píšete žádosti vládě? Obracíte se také na Sudetoněmecké krajanské sdružení? Jaký je váš vztah k němu?

dále otázky k organizační struktuře – co znamenají jednotlivé funkce

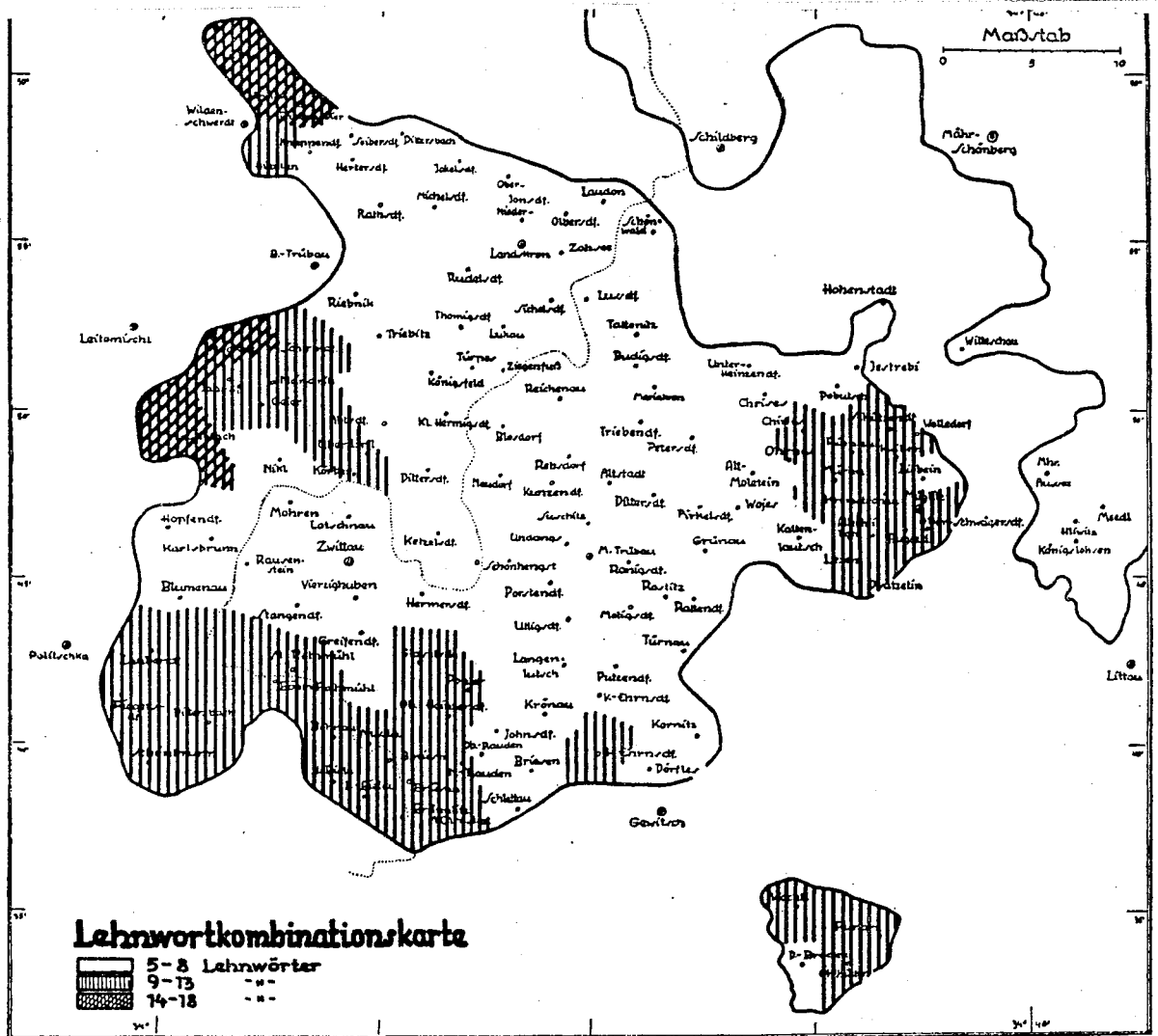
Příloha 2 – mapa Hřebečska z roku 1936. Otištěno na deskách knihy J. Neubauera „Der Bauernhof des Schönhengster Oberlandes“ (1989). Jihovýchodně od Hřebečska je vyznačen Brodecký jazykový ostrov.

Překlad německých názvů měst: Böhmisches Trübau – Česká Třebová, Hohenstadt – Zábřeh na Moravě, Landskron – Lanškroun, Leitomischl – Litomyšl, Mährisch Trübau – Moravská Třebová, Müglitz – Mohelnice, Politschka – Polička, Wildenschwert – Ústí nad Orlicí, Zwittau – Svitavy.

● Stadt	○ Dorf	— Eisenbahn
⊖ Bad	⊖ Schloss	⊖ Straße i. Ordnung
⊖ Kirche	⊖ Berg	⊖ sonstige Straßen
⊖ Sprachgrenze		⊖ Wachtl (Deutscher Ort bis 1945)
⊖ Amtsgrenze		⊖ Kubitz (Schlesischer Ort)
- 5 km

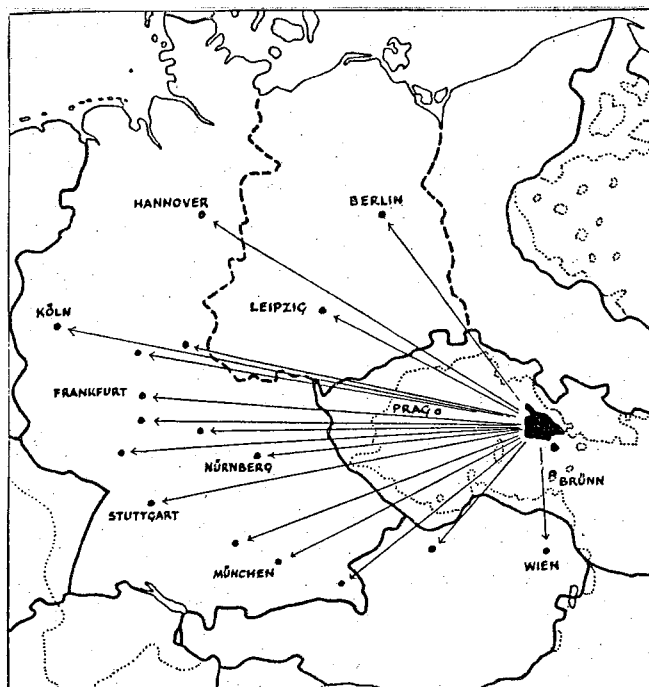

Příloha 3 – mapka Hřebečska podle jazykovědce A. Krellera (Wortgeographie des Schönhengster Landes 1939). Autor vyznačil oblasti, kde bylo používáno více slov přejatých z češtiny.

Karte 41.

Příloha 4 – hlavní směry odjezdů německých obyvatel Hřebečska po květnu 1945. Otištěno v knize „Der Schönhengstgau“ (1962:5).

Příloha 5 – ukázky hřebečských nářečí

báseň zaznamenaná v etnografických listech *Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes* v roce 1907 (s. 102):

*Wos nützt m´r mei Grosn,
Wenn´s Sichele net schneid´?
Wos hilft m´r mei Schoatzala,
Wenn´s bei m´r net bleibt?* (Karlsbrunn)

příklady specifických výrazů užívaných v některých oblastech Hřebečska (uvedeno v knize *Der Schönhengstgau* 1962:43).

zwie Moosvölkr (= zwei Männer)
zwu Rusn (= zwei Rosen)
zwa Bliemlich (= zwei Blümlein)

báseň v dialektu z oblasti Lanškrouna (uvedeno v knize *Der Schönhengstgau* 1962:44)

*Brieh, Foierla, brieh!
Ich hitt net gan d Kieh,
ich hitt ock gan d rutn Ziegn,
doss ich koo pain Foierla liegn.*

část básně otištěná v ročence 1998 (*Schönhengster Jahrbuch* 1998:2)

Anni Harttung – Heimat.

*Heimat is a Wort, des uns olle erregt.
Heimat is des, wos unsare Herzn bewegt.
Heimat is dat, wu unsare Wurzln san
un wu mia geboan san, dat san mia daham.*

*Es san die Leit, die ma vu klan auf kennt
un olle die Weg, auf dene scho unsa Eltan gerennt.
Des schene Lond, des unsa Vorfahrn gepflegt,
die fia uns hom geerbat un olles ongelegt.*

*Heimat is net iebarol auf da gonzen Welt,
weil jeda sei Stickl hot, of des a gestellt.
Fia uns is oba die Heimat a schena Tram,
der nie in Erfüllung gieht, ich glabs kam.*

*Es gieht uns do gut, unsa Kinda do geboan,
die wissn net mea, wos mia hom valoan.
Warum hom mia ihne net mea dazählt,
vu unsara Heimat, unsara Geschichte, unsara Welt?*

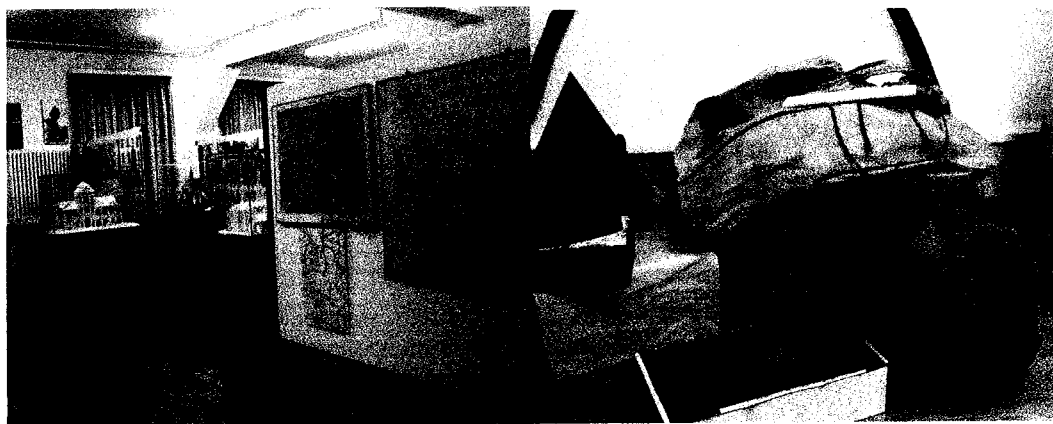
Příloha 6 – Zničená obytná část Göppingenu po skončení 2. světové války a stavba vysídleneckých sídlišť v 50. letech. Otištěno v knize J. Helmbrechta a K. H. Ruesse „Demokratischer Neubeginn“ (1999:17, 240).

Příloha 7 – fotografie Göppingenu a hřebečského muzea

Göppingen – „hlavní město“ hřebečských Němců. Sídlo Hřebečského vlasteneckého spolku a muzea.

Pohled do první místnosti muzea.

Zavazadla vysídlelce vystavená v muzeu.

Hřebečské kroje – v popředí kroj z oblasti Svitavska. Vpravo kroj z Moravskotřebovska. (vlastní fotografie autorky).